

Boda Zsolt
Körösényi András
szerkesztésében

VAN IRÁNY?
TRENDEK A MAGYAR
POLITIKÁBAN

© Boda Zsolt és Körösenyi András editors, 2012

© Balázs Zoltán, Boda Zsolt, Csurgó Bernadett, Gallai Sándor,
Grajczjár István, Kiss Balázs, Körösenyi András, Kristóf Luca,
Légmán Anna, Mikecz Dániel, Molnár Balázs, Papp Zsófia,
Róbert Péter, Sebők Miklós, Soós Gábor, Szabó Gabriella,
Szűcs Zoltán Gábor, Tóth András, Tölgyessy Péter, 2012

Magyar Tudományos Akadémia
Társadalomtudományi Kutatóközpont
Politikatudományi Intézet

mtatkpti
MTA TK Politikatudományi Intézet

ÚJ MANDÁTUM KÖNYVKIADÓ

www.ujmandatum.hu

Felelős kiadó Németh István
Felelős szerkesztő Nemeskéry Artúr
Olvasószerkesztő Ferenczi Tünde

Borítóterv K.Izcrám
Könyvterv, tördelés Rácz György

Készült a HTSART nyomdában
Felelős vezető Halász Iván

ISBN 978-963-287-056-4

Boda Zsolt
Körösenyi András
szerkesztésében

VAN IRÁNY?
Trendek a magyar
politikában

mtatkpti
MTA TK Politikatudományi Intézet

Ú·M·K

Budapest, 2012

Tartalom

Bevezető	7
----------	---

I. RÉSZ

Választók, pártok, mozgalmak

SOÓS GÁBOR: Kétblokkrendszer Magyarországon	14
RÓBERT PÉTER – PAPP ZSÓFIA: Kritikus választás?	41
MIKECZ DÁNIEL: Új pártok, változó mozgalmak	65
TÓTH ANDRÁS – GRAJ CZJÁR ISTVÁN: A nemzeti radikalizmus	83

II. RÉSZ

A politika és értelmezései

SZABÓ GABRIELLA – KISS BALÁZS: Trendek a politikai kommunikációban	110
SZÚCS ZOLTÁN GÁBOR: A magyar politikai diskurzus változásai 2000 óta	128
CSURGÓ BERNADETT – KRISTÓF LUCA – LÉGMÁN ANNA: Politikusnarratívák az új parlamenti pártok képviselőinek körében	152

III. RÉSZ

Kormányzat és intézmények

GALLAI SÁNDOR – MOLNÁR BALÁZS: Átalakítás alatt zavartalanul?	184
SEBŐK MIKLÓS: Válság táplálta delegálás Magyarországon a pénzügy-politikai jogalkotásban (2006–2010)	214

IV. RÉSZ

Politikai rendszer és demokrácia

BALÁZS ZOLTÁN: A magyar alkotmányossági trend és a 2010–II-es alkotmányozás	242
BODA ZSOLT: Legitimációs problémák Magyarországon	263
KÖRÖSÉNYI ANDRÁS: A politikai polarizáció és következményei a demokratikus elszámoltathatóságra	284
TÖLGYESSY PÉTER: A Fidesz és a magyar politika lehetséges új iránya	310

Boda Zsolt – Körösényi András

Bevezető

Könyvünk az angolul olvasók előtt jól ismert, *Developments in British Politics* típusú, ám természetesen a hazai politikával foglalkozó, magyar nyelvű sorozat első kötete. A sorozatban a kötetek a terveink szerint négyévente jelennének meg, két választás között. A kötetek tágabb szerkezete állandó lesz, azaz a magyar politika nagyobb területeiről mindig belekerül egy-két fejezet, de mivel a kötet célja az új folyamatok, jelenségek, valamint az új kutatási eredmények bemutatása, a konkrét fejezetek (és azok szerzői) már nem ismétlődnek mechanikusan. A trendek, a folytonosságok és a változások megragadása áll a fókuszban. Az első kötet többek között elemzi a 2010-es választások eredményeit, a pártstruktúra átalakulását, a választási rendszer reformját, az alkotmányozási folyamatot, a kormányzati struktúra és a közpolitika-csinálás átalakulását, a politikai kommunikáció új jelenségeit. Olyan témákat választottunk tehát, amelyek valamilyen aktualitással bírnak (pl. alkotmányozás), vagy az elmúlt években jelentős változásokon mentek keresztül, és a változások megragadására vannak tudományos elemzések (pl. a politikai kommunikáció trendjei).

A célközönség a politikatudományi szakma, az egyetemi hallgatók és a szakkönyvek iránt érdeklődő olvasók. A kötet fejezetei nem esszék vagy aktuálpolitikai események publicisztika ízű kommentárjai, hanem új tudományos eredményeket felmutató, szakmailag színvonalas tanulmányok, amelyek megfelelnek a tudományos publikációk normáinak formai (pontos hivatkozások, lábjegyzetek, irodalomjegyzék stb.) és tartalmi szempontból is. A fejezetek elméleti és szakirodalmi kontextusban elemzik a vizsgált jelenséget, és új teoretikus vagy empirikus eredményeket tartalmaznak. Ugyanakkor cél volt, hogy a tanulmányok ne csak a szűk szakmai közönség által értett szakzsargonban íródjanak, hanem a szélesebb, érdeklődő olvasói kör számára is érthetőek és élvezhetőek legyenek. Ez nyelvi és tartalmi elemekben is megnyilvánul. Egyrészt amennyire lehet, egyszerűen kellett fogalmazni, a terminus technicusokat meg kellett magyarázni stb., másrészt a tanulmányok bevezetőjében meg kellett világítani azt a társadalmi és politikatudományi kontextust, amelyben az adott kérdés felmerül, relevanciát nyer.

A kötet egyik célja a tudománynépszerűsítés. Be kívánjuk mutatni a szélesebb, érdeklődő olvasóközönségnek is, hogy lehet színvonalas és releváns, ugyanakkor

az egyértelmű politizálást elkerülő módon elemezni a politika aktuális jelenségeit. A politikatudomány ugyanis az egyik olyan diszciplína, ahol a szaktudományos működés és a közvélemény által ismert, a médiában az aktuális jelenségek többnyire pártos értelmezését művelő „politológia” igen messze esnek egymástól. Kötetünkkel azt a szakadékot szeretnénk áthidalni, amely tehát az igényes politikatudomány és a közvélemény politológiáról alkotott képe között tátong.

A kötet másik fő célja, hogy az egyetemi képzés számára nyújtson segítséget azáltal, hogy az aktuális trendekről ad színvonalas elemzéseket. Az oktatásban mindig probléma, hogy miként elemezzük az aktuális eseményeket úgy, hogy az tudományos szempontból is védhető legyen. A kötet újszerűségét az adja, hogy igyekszik összeegyeztetni a politikai aktualitásokra, releváns problémákra való reflexiót a tudományos színvonallal, valamint a szélesebb olvasóközönség igényeivel. E három szempontnak nehéz egyszerre megfelelni – bízunk benne, hogy más próbálkozásoktól eltérően a miénk sikerrel jár.

A kötet szerzői többségükben az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézetének munkatársai, ám több külső szerzőt is felkértünk. A senior kutatók és egyetemi professzorok mellett fiatal, doktorandusz szerzők tanulmányai is szerepelnek a kötetben, de minden esetben az adott téma szakértő kutatóiról van szó, akiknek új elméleti vagy empirikus eredményei vannak.

A könyv négy nagy tematikus egységre tagolódik. Az első a *Választók, pártok, mozgalmak* címet viseli, és négy tanulmányt foglal magába. Soós Gábor *Kétflokk-rendszer Magyarországon* című tanulmánya a hazai politikának az elmúlt bő évtizedben meghatározó szerkezeti sajátosságát, a kétosztalúságát elemzi. Bár egy-egy nagy párt fémjelzte mindkét oldalt, mégsem nevezhetjük kétpárti váltógazdálkodásnak, hiszen mindkét oldalon további, kisebb pártok is jelen voltak, jóllehet, szoros szövetségben az adott oldal nagy pártjával. Soós Gábor felveti, hogy ez a sajátos kétflokk-rendszer a 2010-es választás után talán megszűnt.

Róbert Péter és Papp Zsófia *Kritikus választás? Pártos elkötelezettség és szavazói viselkedés a 2010-es országgyűlési választáson* címmel írt tanulmányukban a legutóbbi parlamenti választásokat vették górcső alá. Azt vizsgálják, hogy a pártrendszerben és a hatalomgyakorlásban kétségkívül földindulásszerű változásokat hozó választások mennyiben feleltethetők meg az ún. kritikus választás elméletének. Következtetésük az, hogy a jelentős átalakulások ellenére valószínűleg nem – az óvatosságot az indokolja, hogy a kritikus választás tényét csak hosszabb időtávon lehet nagy biztonsággal megállapítani.

Mikecz Dániel *Új pártok, változó mozgalmak: A radikális jobboldali és az alternatív mozgalmak pártosodása* című elemzése a 2010-es választásokon mandátumot szerzett két új pártra, a Jobbikra és az LMP-re összpontosít. A mozgalmelméletek koncepciót alkalmazva azt vizsgálja, hogy milyen körülmények segítették, ösztönlítették ezen új pártok megalakulását, felfutását, és hogy milyen stratégiával tették

ezt. Megállapítása az, hogy a két párt stratégiája összhangban van a politikai rendszer sajátosságaival.

A könyv első tematikus egységét a Tóth András és Grajczjár István által írt fejezet, *A nemzeti radikalizmus: a jobboldali radikalizmus negyedik hulláma Magyarországon* című tanulmány zárja. A tanulmány a Jobbik útját vizsgálja az országgyűlésig, és arra keresi a választ, hogy milyen tényezők okozhatták a jobboldali radikalizmus felfutását Magyarországon. Feltevésük szerint a Jobbik a radikalizmus új modelljét képviseli, és azt jósolják, hogy hasonló pártok máshol is fel fognak bukkanni, meg fognak erősödni.

A könyv második egységének címe *A politika és értelmezései*. Ide olyan tanulmányok kerültek, amelyek a politika képeről, stílusáról szólnak, beleértve a politika szereplőinek önreflexióját a saját tevékenységükre.

Szabó Gabriella és Kiss Balázs *Trendek a politikai kommunikációban: Magyarország az ezredfordulón* című írásukban a korábbi kutatási eredményeikre is építve hosszabb távú trendek felvázolására vállalkoztak. Azt mutatják be, hogy miként jelent meg és vált fontossá a hazai politikában a perszonalizáció, a marketing-szemlélet és más, a pártok által most már széleskörűen használt kommunikációs technika, eljárás.

A Szűcs Zoltán Gábor által írt fejezet a magyar politikai diskurzus változásait elemzi az utóbbi tíz évben. Tézise az, hogy az ezredforduló időszaka fordulópontnak bizonyult a magyar politikai gondolkodás történetében is: míg a kilencvenes éveket egy úgynevezett szociologizáló politikai nyelv dominanciája határozta meg, a kétezres évek egy újkonzervatív nyelv megjelenéséről, elterjedéséről, s mindenekelőtt az erre adott válaszkísérletek sokféleségének a politikai diskurzus formálódására tett hatásairól szóltak.

Csurgó Bernadett, Kristóf Luca és Légmán Anna *Politikus-narratívák az új parlamenti pártok képviselőinek körében* címmel írt tanulmányukban az országgyűlésbe most bekerült új képviselőkkel készített életútinterjúkat elemezték, elsősorban abból a szempontból, hogy a kérdezettek miként értelmezik, értékelik saját politikusi szerepüket. Figyelemre méltó megállapításuk, hogy a politikusi szereppel maguk a politikusok sem szívesen azonosulnak – ez feltehetően a hazai politika mélyebb problémáira utal.

A harmadik tematikus blokk a *Kormányzat és intézmények* címet viseli, és két fejezetből áll.

Gallai Sándor és Molnár Balázs *Átalakítás alatt zavartalanul? A második Orbán-kormány szerkezete* című írása az elmúlt két év intézményi változásait elemzi. Megállapításuk az, hogy az átalakítások elsősorban a centralizáció irányába hatottak, még akkor is, ha egyes döntésekben a decentralizáció elve is érvényesült. Az új kormányzati struktúra erős politikai akaratérvényesítést lehetővé tevő intézményrendszert hozott létre, azonban ennek hatékony és funkcionális működését erősen megterhelik az állam által újonnan átvett feladatok. Valószínűleg elkerülhe-

tetlenek lesznek a korrekciók a közszolgáltatások ellátásához kötődő feladatok megszervezésében. Szerkezeti vonatkozásban viszont az új területi közigazgatási rendszer ennél stabilabbnak bizonyulhat. Ennek fő oka az, hogy az eredeti helyzet visszaállítása a mindenkori kormányok önértékébe ütközne, mert azzal saját mozgásterüket és politikai befolyásukat csökkentenék.

A Sebők Miklós által írt fejezet a válság táplálta delegálás kérdéskörével foglalkozik a pénzügy-politikai jogalkotásban 2006–2010 között. A kérdés az volt, hogy vajon itthon is megfigyelhető az a tendencia, hogy krízishelyzetben a kormány hajlamosabb lemondani a döntési jogköréről, és azokat szakértők által vezetett független testületeknek átengedni, nyilván abban a reményben, hogy azok majd megoldják a felmerült problémákat. Nos, a gazdasági válság kitörésének időszakát és a pénzügy-politikai kérdéseket vizsgálva az empirikus kutatás eredményei szinte minden részlemük tekintetében megerősítik a válság táplálta delegálás elméletéből levezethető hipotéziseket.

A kötet befejező része a *Politikai rendszer és demokrácia* címet viseli, és négy tanulmányból áll.

A Balázs Zoltán által írt elemzés a magyar alkotmányossági trenddel veti össze a 2010–II-es alkotmányozás folyamatát és eredményét. Állítása az, hogy a Fidesz által kezdeményezett alkotmányozás minden látványos és zajos vita, konfliktus, ellenérv ellenére vélhetően nem jelent törést a magyar alkotmányosság trendjében. Az Alaptörvény nyilván változtat egy s más a hazai politikában is, ám a szöveg tartalmilag nem távolodik el a magyar alkotmányosság eddigi hagyományaitól, legyen szó az államformáról, a történetiség elvéről vagy az állampolgári jogok és köteleességek meghatározásáról.

Boda Zsolt *Legitimációs problémák Magyarországon* című tanulmányában azt vizsgálja, hogy mi a kapcsolat a hiteles politika és a kormányzati teljesítmény között. Az érték alapú legitimitás modelljéből kiindulva azt állítja, hogy a magyar politika súlyos legitimációs deficittel küszködik. Ennek fő oka a méltányos kormányzati működés, a hiteles politikusok és az integer államigazgatás hiánya, következménye pedig az, amit a hétköznapokban is érzékelünk: a magyar állam és kormányzat mind rosszabb teljesítményt mutat a gazdasági, társadalmi problémák kezelése terén.

A Körösenyi András által írt fejezet *A politikai polarizáció és következményei a demokratikus elszámoltathatóságra* címet viseli, és azt vizsgálja, hogy mi okozta a magyar politikának az elmúlt húsz évben tapasztalható egyre erősödő polarizálódását, szakértáborokra szakadását. Körösenyi tézise az, hogy a polarizálódás elsősorban a politikai elit és értelmiségi holdudvaraiknak a műve és felelőssége – a társadalom megosztottsága csak követte, leképezte az elit mozgását. Az immár szélsőségesnek mondható polarizáltság azonban problémák forrása, hiszen nemcsak a mérsékelt politika és az együttműködés esélyét csökkenti, hanem a hatalmon lévők elszámoltathatóságát is megnehezíti.

A kötet zárófejezetében Tölgyessy Péter a Fidesz elmúlt két évét elemzi, és azt a feltevést fogalmazza meg, hogy az intézményi és stílusbeli változások olyan mértékűek, hogy a magyar politikának is új irányt szabhatnak. Kérdés persze, hogy ez az új irány a korábbinál vajon jobban képes lesz-e választ adni a magyar társadalom és politika előtt álló – például a jelen kötetben is elemzett – kihívásokra, avagy éppen ellenkezőleg, újabb problémákat fog okozni.

I. RÉSZ

*Választók, pártok,
mozgalmak*

Soós Gábor

Kétblokkrendszer Magyarországon*

A rendszerváltás óta eltelt időszak nagyobbik felében a pártok egymáshoz való viszonya olyan mintát mutat, amely a közvélemény számára is felismerhető, és a politikatudomány is reflektált rá. A közbeszéd állandó eleme a mérvadó pártok két, világosan felismerhető és egymással ellenséges viszonyban álló oldalra osztottsága. Ugyanezt a struktúrát a politikatudomány is a magyar politikai rendszer fontos jellegzetességeként kezelte. Többen kísérletet tettek a pártrendszer fogalmi megragadására („kvázi-kétpártrendszer”, „kétfőpártrendszer”, „polarizált pártrendszer”). Enyedi és Casal Bértoa (2010) komparatív keretbe helyezve mutatott rá a magyarországi pártrendszer különlegesen magas intézményesültségére. Történt kísérlet a helyi pártszervezetek szintjén az intézményesültség szintjének felmérésére és a különbségek strukturális magyarázatára (Soós 2005).

A leírások és összehasonlítások nem adnak azonban átfogó magyarázatot sem arra, hogyan jöttek létre a párttáborok és a köztük lévő viszony, sem arra, miért olyan rendkívül stabil ez a polarizált pártrendszer. A válaszadás sajnos nem is könnyű, mert nem halmozódott fel olyan empirikus kutatási bázis, amire széleskörű megokolást építeni lehetne. Bár a pártok nélkülözhetetlen elemei a legtöbb politikatudományi elemzésnek, a közvetlenül pártokkal, azok belső folyamataival foglalkozó empirikus kutatási eredmények köre meglehetősen korlátozott. A jelen tanulmány az itt kétblokkrendszernek hívott pártrendszer genezisére és fennmaradására koherens magyarázatot kínál, azonban az elmélet empirikus bizonyítása csak részleges, az előzetes kutatások hiánya által korlátozott lehet.

Ez az írás kísérlet arra, hogy belülről értsük meg a pártfejlődés logikáját. A nemzetközi összehasonlítások által is befolyásolva és a nyugat-európai magyarázatoktól eltérő módon nem a törésvonalakat és a társadalmi nagycsoportokat keresi a pártok mögött, hanem az elit belső harcaiból és a pártok interakcióiból vezeti le a pártrendszer alakulását.

A tanulmány kitüntetett tárgya – ahogy az alcím is utal rá – a kétblokkrendszer: az a bináris pártlogika, amely a '90-es évek második felétől legalább 2010-ig uralta a magyar pártpolitikát. A tanulmány a '90-es éveket mint ennek a pártrendszernek a létrejöttét tárgyalja, megmutatva azokat a nem-determinált, de egyre szűkebb mozgástéren belül hozott döntéseket, amelyek elvezettek a két

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

blokk kialakulásához. Az érvelés politikailag endogén, a strukturálódási folyamatot kizárólag pártok közötti interakcióiként mutatja be.

A társadalmi tények létrejöttének és fennmaradásának azonban ez esetben különböző oka van. A tanulmány második fele ezért azt a logikát próbálja megérteni, amely naponta újratermelte a bináris megosztottságot és a pártblokkok belső kohézióját. Nem találva meggyőző bizonyítékot arra, hogy ez a választói bázissal vagy jogi szabályozással megmagyarázható lenne, az elemzés középpontjába újra a pártok tevékenysége kerül. Az érvelés olyan endogén folyamatokra mutat rá, amelyek az intézményi szabályok, normák, várakozások és érzelmi kötődések révén a stabilitást megbontó viselkedés létrejöttét akadályozzák vagy – ha már megvalósultak – büntetik. Ezek a korrekciós mechanizmusok rutinszerűvé és – normál körülmények között – kikezdehetlenné teszik a pártblokkokat és a köztük lévő viszonyt.

Az első rész a magyarországi pártrendszer főbb vonásainak bemutatásával érvel amellett, hogy a pártok és pártblokkok nem társadalmi csoportok megbízottjaiként működnek. A második rész azokat az egyenként nem-determinisztikus eseményeket és körülményeket tárgyalja, amelyek végül a megszilárdult kétblokkrendszerhez vezettek. A harmadik rész a létrejött rendszer önvédő mechanizmusainak számbavételére tesz kísérletet. A negyedik rész a kétblokkrendszert megrendítő 2010-es választást és lehetséges következményeit elemzi.

A MAGYARORSZÁGI PÁRTRENDSZER

A magyarországi pártrendszer sajátosságai

A pártrendszer a pártok közötti, valamilyen mértékig állandósult viszony (Sartori 1976; Enyedi–Körösenyi 2004). A rendszerszerűség a pártverseny olyan mintájára utal, amely hosszabb ideig megfigyelhető és jelentős mértékben lehetővé teszi pártok közötti interakció kimenetének (pl. koalíciókötés) megjóslását.

Mint oly gyakran a társadalomtudományban, a pártrendszer is vitatott fogalom (*contested concept*), amelynek nincs mindenki által elfogadott definíciója. A jelen tanulmány tárgya szempontjából azonban az absztrakt fogalmi elemzésnél sokkal fontosabb a pártrendszer rendszerszerűségének a megközelítése. A magyar pártrendszer elemzése nem elsősorban a helyes tipológia problémája. Az eset megértéséhez keveset ad hozzá a nemzetközi szakirodalomban keringő számos kategória valamelyikének ráhúzása a magyar pártrendszerre.

A pártpolitika a kezdetektől kétpólusú volt Magyarországon. 1989-ben az állampárt és az ellenzéki pártok együttműködése állt szemben egymással (amit a Harmadik Oldal részvétele a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokon sem változtatott meg). Ez a megosztottság azonban nem állandósult. A kormány és ellenzék közötti megosztás az 1990-es választás után nem az exkommunista/ellenzéki törés

mentén jött létre. A rendszerváltó pártok egy részéből jött létre koalíció, míg az ellenzék két részéből (liberális pártok és a szocialista párt) állt. Ideológiai szempontból tehát háromosztatú politikai tér alakult ki. Nem vált pártrendszerre ez a felosztás sem. A három jobboldali párt szövetsége a korábbi formában nem élte túl az 1994-es választást, a korábbi ellenzéki pártokból pedig két egymástól elvileg távol álló párt alakított kormányt. Visszatekintve, a rendszerre alakulás ekkor kezdődött (ahogy az Útválasztás című rész részletesen elmeséli), és 1998 után vált nyilvánvalóvá. A 2000-es éveket egy stabil, kétpólusú pártstruktúra jellemezte, amely a rendszer jellemzőit kielégítette. A 2010-es választás után ez a rendszer – időlegesen vagy véglegesen – felbomlott (lásd az Útelágazás című fejezetet), és egyelőre nem nyilvánvaló, hogy a pártverseny mintáját rendszernek nevezhetjük-e.

Vagyis pártrendszerrel mint állandósult pártviszonyról leginkább az 1990-es évek második felétől 2010-ig beszélhetünk. Mi jellemzi ezt a rendszert?

- (1) Mindenekelőtt kétpólusú. Közkeletű címkével jobb- és baloldal áll egymással szemben, akik között nincs átjárás. A két oldalt egységesség, ket-tejük viszonyát polarizáltság jellemzi.
- (2) A szemben álló felek nem pártok, nem kétpártrendszerrel van szó. Párt-szerveződések versengenek egymással, amelyek tartós pártkapcsolatban élnek. Amennyiben többségbe kerülnek, együtt alakítanak kormányt, el-lenzékben pedig együttműködnek.
- (3) A blokkok még csak nem is pártokból, hanem a pártok körül létrejött szervezetközi hálózatokból állnak. Ezekben a szervezetközi hálózatokban (*interorganizational resource networks*) megosztottak az olyan erőforrások, mint az infrastruktúra, pénz, aktivisták, információ, publicitás és média-hozzáférés, ideológia és legitimáló szervezeti mítoszok (*organizational myths*) és közpozíciók. A hálózat határai nem élesek, és saját jogon ma-gukba foglalnak ismert személyiségeket is.¹
- (4) A pártcsoportok jól felismerhetőek, általánosan ismertek. Mind a pártok, mind a választók gondolati sémáiban a pártrendszert két blokk versen-gése alkotja.

Ez a tanulmány a kétblokkrendszer kifejezést használja ennek a pártrendszernek a megnevezésére. Az alternatív címkék kevésbé tűnnek kifejezőnek. A „kvázi-két-pártrendszer” – talán a használói szándéka ellenére – azt sugallja, hogy a kisebb

¹ A jobboldali blokkot pl. a Fidesz és az MDF hálózata alkotta. A Fidesz-hálózat magában foglalja a párton belül a Polgárok Házát, az Új Demokrácia Központot, a tagozatokat, a párt-szervezetten kívül az MKDSZ/KDNP-t, a Fidelitást, a Magoszt, a Lungodromot, a Nemzeti Fó-
rumot, a Kiszazda Polgári Egyesületet, a Polgári Magyarországiért Alapítványt, a Szövetség a Nemzetért Alapítványt, a Magyarországi Tanyákon Élők Egyesületét stb. A magyar politológiá-
ban Csizmadia Ervin (2002; 2003) ugyan javasolta a párthálózatok kutatását, de jelentős empiri-
kus eredmények nem születtek.

pártok jelentéktelenek vagy csak a vezető párt kivételései. A „kétfőpártrendszer” (Fricz 2001) kifejezés hasonlót sugall, és még nehézkes is. A „polarizált pártrendszer” pedig nem emeli ki a blokkosodás kulcselemét. A kétblokkrendszer kifejezés használata általában nem tér el tartalmilag attól, ahogy a szakirodalomban vagy a publicisztikában az előbb említett fogalmakat használják.

Mennyire volt megszilárdult a kétblokkrendszer? Nemzetközi összehasonlításban Enyedi – Casal Bértoa (2010) több dimenzió mentén bizonyítja, hogy a 2010 előtti magyarországi pártrendszer a legstabilabb Közép-Európában: a blokkok relevanciája, a blokkmintázat stabilitása, a pártrendszer zártsága, a blokkok polarizáltsága nagyon magas, míg a fragmentáció és a szavazatingadozás nagyon alacsony. A kétblokkrendszer nemcsak a benne élőknek tűnik erősnek.

Ha az az első kérdés, hogy létezett-e pártrendszer, állandósult viszony a pártok között az 1990 utáni magyarországi demokrácia történetében, akkor a válasz egyértelműen pozitív. A következő probléma, hogy miért is jött létre és miért maradt fenn a kétblokkrendszer.

Mi nem magyarázza a kétblokkrendszert?

A jelen tanulmány kérdése az, hogyan jön létre a pártok közötti állandósult viszony és mitől marad fenn? A konkrét magyarországi esetben arra keressük a

választ, hogy mi magyarázhatja a fentebb vázolt kétblokkrendszer létrejöttét és fennmaradását.

Az egyik lehetséges és kézenfekvő magyarázat a szavazói blokkok léte, amely a választáskutatók megszokott és nem is nagyon reflektált kiindulópontja, alapja gyakran a törésvonal metafora. Ebben a megközelítésben a pártok kisebb-nagyobb társadalmi csoportok megbízottjai a képviseleti rendszerben. A közöttük levő viszony ebből következően a társadalmi csoportok közötti viszonyok leképezése. Vajon a kétblokkrendszer mennyire vezethető vissza a szavazati blokkok létrejöttéhez? Lehetséges-e exogén társadalmi tényezőkkel magyarázni a kétblokkrendszer létrejöttét és fennmaradását?

Nehéz lenne osztálybázist tulajdonítani a magyarországi pártoknak és blokkoknak. A pártok természetesen törekszenek arra, hogy felvállalják egyes társadalmi csoportok képviseletét és ezzel szavazatokat/támogatókat gyűjtsenek. A magyarországi pártok azonban nem egy adott társadalmi csoportból nőttek ki, és

² Talán az FKGP volt az a párt, amely világos társadalmi csoportot (is) képviselt. Azonban még Torgyán József retorikája is szélesebb közönségnek szólt, és kormányra kerülve hajlandó volt az agrárbázis érdekeiről pártcélok miatt lemondani. Az SZDSZ ugyan budapesti és értelmiségi párttá vált, de ez nem volt a párt ambíciója, és a stratégiája sem egyes speciális érdekek képviseletére épült.

nem építették politikájukat egy-egy speciális érdek képviselőjére.² Igyekeznek megnyerni társadalmi csoportokat, de a felvállalt képviselet nem kizárólagos és időben nem koherens. Nem is lenne könnyű a pártoknak szilárd társadalmi bázist találniuk, ha maga a társadalom sem szilárd. Az 1990-es évek gazdasági és intézményi változásai átalakították a már korábban töredezésnek indult társadalmi szerkezetet. Lecsökkent az olyan többé-kevésbé homogén foglalkoztatási csoportok, mint a gyári munkások jelentősége. A dominánssá váló szolgáltató szektor sokkal diffúzabb jellegű, és kisebb gazdasági egységekből áll. Nincsenek kikristályosodott osztályok, de olyan kisebb csoportok sem igazán vannak, amelyek kellően szilárdak és kellő csoporttudattal is rendelkeznek.

Egy másik társadalmi magyarázat lehetne a kulturális csoportoknak való megfelelés. A magyarországi pártok közötti különbségek leginkább a szimbolikus mezőben találhatók. Nem ésszerűtlen a feltételezés, hogy a pártok meghirdetett értékrendszere szociokulturális különbségeket képez le. Lehetnek ezek ideológiai csoportok, pl. szocialisták, liberálisok, nemzeti érzelműek. Egy kifinomultabb megközelítés olyan csoportokat kereshetne, amelyeket társadalmi traumák vagy generációs élmények kötnek össze. A szocializáció és élettapasztalat így hozhat létre olyan kulturális közösséget, mint a szocialista idők iránt nosztalgiát érző, az '56-os forradalmat nem feledő, a romantikus nemzeti történelem iránt vonzódó emberek csoportjai. A pártok pedig ezen érzületközösségek politikai képviseletét látnák el.

Meg lehet-e azonban ezekkel megmagyarázni a polarizált, kétpólusú pártrendszert? Természetesen a közvélemény-kutató megtalálja a liberális vagy nemzeti érzelmű válaszolókat. Ám ezek egyrészt nem feltétlenül ugyanarra a pártra szavaznak. Másrészt ugyanígy megtalálná a Budapest-ellenes, roma etnikumú vagy alkoholista válaszolókat is, akik száma nem feltétlenül kisebb pl. az elszánt liberálisokénál, ám egyetlen párt nevében sem szerepel a képviseletükre utalás. De még ha a pártok a világos szavazói csoportok vetületei lennének, akkor sem jöhetne létre egyszerű kétpólusú tagoltság. Ez a pártpolitika terméke és fennmaradása is endogén tényezők eredménye. Ahogy Tóka (2005, 311) írja: „sokkal inkább a pártok politikája, mintsem a társadalomban jelenlévő törésvonalak következtében alakultak ki szoros kapcsolódások egyes törésvonal-dimenziók között”.

A volatilitás lecsökkent, a világos párt-elkötelezettséggel rendelkezők aránya pedig megnőtt a 2000-es évekre. Ez akár azt is jelenthetné, hogy a társadalom politikailag konszolidálódott és a pártok ezeknek a társadalmi csoportoknak a képviseletét látták el. A konszolidált szavazótáborok azonban a blokkosodás után jöttek létre, és minden bizonnyal éppen a pártok működésének eredményeként. Enyedi (2004) kvantitatív bizonyítékot szolgáltat arra, hogy a Fidesz 2002-es választás utáni aktivitása hogyan szilárdította meg a pártbázist. Körösnéyi (jelen kötetben) számos érvet bont ki a szakirodalomból arra, hogy a kétosztatú polarizáció felülről, az elitek és pártok tevékenysége nyomán jött létre Magyarországon. Mind az időbeliség, mind az oksági magyarázat kézenfekvő volta

arra utal, hogy a pártok hozták létre a növekvő identifikációt, és nem egy már meglévő igényt szolgáltak ki.

Elméletileg nem lehet azonban teljesen kizárni, hogy a pártok által kialakított társadalmi blokkok, amelyek többé-kevésbé egységes kulturális jellemzőkkel bírnak, együtt maradnak. Ez visszahat a pártokra is, hiszen már nem alakíthatják szabadon a politikájukat, nem térhetnek el a korábban meghirdetett elveiktől. A negyedik részben visszatérünk erre a kérdésre. Most elegendő annyit leszögezni, hogy a magyarországi pártok nem társadalmi csoportok megbízottjaként jöttek létre.

A GENEZIS

A továbbiakban a tanulmány arra keresi a választ, hogyan alakult ki a kétblokkrendszer. Ehhez az útfüggőségi elemzés módszere lesz segítségünkre.

Útfüggőségi elemzés

Az útfüggőségi elemzés (*path dependency analysis*) olyan történeti mintáknál működik, ahol egy véletlenszerű esemény (*contingent event*) vagy döntő fordulat (*critical juncture*) determinisztikus oksági kapcsolatokhoz vezet (Mahoney 2000). Az „út” egy olyan történeti eseménnyel kezdődik, amely elméletileg nem levezethető.³ Az elméletileg váratlan esemény azonban hosszú távú következménnyel jár. Ez a következmény az út, amely az elemzés tulajdonképpeni tárgya. A kezdő esemény kijelölése és helye elméletileg fontos, de létrejötté *per definitionem* nem teoretizált.

Mahoney (2000) két fajtáját különbözteti meg az útfüggőségi elemzésnek: lánckövetkezmények (*reactive sequences*)⁴ és önerősítő eseménysorok (*self-reinforcing sequences*).

A lánckövetkezmények olyan eseménysorok, amelyben a kezdő események ellenreakciót váltanak ki, amire csak egyetlen viszontválasz létezik, és így tovább.⁵ A láncreakcióban a történések egyszerre következményei egy időben korábbi eseménynek és okai a rá következő fejleménynek.

³ Az elméleti váratlanság természetesen csak az adott elméleti keretre vonatkozik. Például a politológiai elemzés számára megjósolhatatlan földrengés vagy sikeres merénylet jól magyarázható lehet szeizmológiai vagy pszichológia/kriminológiai elméletekkel – amelyek azonban a politikai következmények elemzésében válnak használhatatlanná.

⁴ Mahoney és Schensul (2006) irodalmi áttekintése külön kategóriaként említi a *historical lock-in* típusát, leginkább a Polya-urna kísérlettel kapcsolatban, azonban a kritikákat is prezentálják, amelyek kétségbe vonják determinisztikus (tehát ténylegesen az útfüggőség körébe tartozó) jellegét.

⁵ Talán a sakk „fonalas változat” fogalma áll ehhez közel: olyan lépéssorozat, amelyben a feleknek mindig csak egyféle jó válasz elérhető. A feladványok gyakran épülnek erre a koncepcióra.

Az *önerősítő folyamatokban* bizonyos társadalmi minták újratermelik önmagukat. Minden lépés egy adott irányban további lépéseket eredményez ugyanabban az irányban (Pierson 2000). Az újratermelődés alapja a növekvő megtérülés (*increasing returns*): minden lépéssel az adott úton az aktorok egyre jobban járnak, ha nem térnek le. Mahoney (2000) az önerősítő szekvenciákat lényegében azonosítja az intézményekkel.

A pártrendszer mint útfüggőség

Az első lépés – az útfüggőség kutatásának szellemében – annak a történelmi folyamatnak a strukturált tanulmányozása, amely a pártrendszer intézményesüléséhez vezetett. Ellentétben az egyetlen, elméletileg váratlan eseményre összpontosító modellel, a jelen elemzés több útformáló eseményre is rámutat. Ezek egy része egymásra adott reakció volt, de determinisztikus lánceseeményeket nehéz lenne felfedezni. Azonban az aktorok (politikusok és pártok) – előző döntéseik miatt – egyre szűkülő mozgásteret jól megfigyelhető.

Az alábbi hét fontos esemény vagy körülmény járult hozzá elsősorban a két-blokkrendszer kialakulásához.

Elitbólók

A rendszerváltáskor kialakult pártok elitcsoportok köré szerveződtek. Olyan széleskörű mozgalmak, amelyekből pártok nőhettek volna, nem voltak a '80-as évek végének Magyarországon. A funkcionális kényszerek (az MSZMP-nek tárgyalópartner kellett, a geopolitikai szükségszerűségből importált választási rendszer versengő pártokat igényelt, a demokratikus intézményrendszer képviseleti szervezeteket feltételezett) azonban sietteték a pártok létrejöttét. Szervezet leginkább korábbi szerveződésből jön létre. Jelen esetben ezt a szerepet az értelmiségiek, ill. a hajdani (1956-ban és a II. világháború után) politikai aktivisták – főleg gyenge kötésekben álló – hálózatai látták el. A pártok intézményesülése szempontjából különös szerepet kaptak az erős kötésekben álló pártmagok. Ilyen volt különösen az SZDSZ alapját jelentő demokratikus ellenzék, a Bibó kollégiumbeli együttműködésből kinövő Fidesz-csoport, valamint a népies írók és értelmiségiek magja. Más oldalról fontos a történetünk szempontjából az MSZMP-ben szocializálódott, az állampárt második vonalából kinőtt MSZP-pártelit, amelyet számos érzelmi és (lojalitásra vonatkozó) normatív szál is összekötött. A pártok kezdeti stabilitását jelentős részt alighanem az egyes pártelitek összetartása adta.

Jogintézmények választása

1989-ben és 1990-ben az uralkodó és az ellenzéki pártok átírták az alkotmányt és létrehozták a demokratikus intézményrendszer működéséhez szükséges sarkalatos törvényeket, köztük a választási törvényt. A döntés nem volt predeterminált. A geopolitikai elvárásoknak a jogintézményi megoldások széles skálája megfelelt volna. A konkrétan választott szabályozások nem strukturális kényszerek, hanem a pártállam és az ellenzék képviselőinek gyakran napi érdekeken alapuló alkui közben alakultak ki.

Ahogy ez már az első választás után kiderült (Szoboszlai 1990), a választott jogi megoldások több módon is kényszert gyakoroltak a pártokra. Ezek közé tartozott az ajánló cédulák gyűjtése; a 7 területi lista követelménye (és ezzel az egész ország lefedésének kényszere); a 4%-os, később 5%-os küszöb; a kétfordulós választás. Ezek a pártrendszer szempontjából lényeges döntések voltak, mert limitálták az új pártok belépésének lehetőségét, erősítve a pártrendszer stabilitását.

Pártok rivális nélkül

A politikai pártok az egyedül komolyan vehető játékosok a magyarországi közéletben (Enyedi–Tóka 2007). Az intézményi riválisok hiányát több körülmény eredményezte.

Az 1940-es évek végén hatalomra került kommunista párt módszeresen lerombolta a civil társadalmat. A civil szféra átfogó kontrollja a pártállami rendszer lényeges eleme és egyben előfeltétele volt. Bár az 1980-as években már megindultak civil szerveződések, ezek politikai jelentősége időlegesnek bizonyult. Visszanézve, ezen mozgalmak (pl. a Duna-kör) megjelenése inkább a többpárti verseny előjátéka volt. A kiemelkedő vezetők többsége később felhagyott az aktív közéleti tevékenységgel, vagy valamelyik párthoz csatlakozott. Minden bizonnyal a folyamat kölcsönösen előnyös volt: a személyes ambíciók találkoztak az újonnan létrejövő pártok káderigényével. A civil szervezetek később sem váltak politikailag jelentőssé. Mivel a közpénzből származó támogatás sok esetben fontos anyagi forrás, a civil szervezetek legtöbbször elfogadják az alárendelt kooperációt a pártokkal. Ez a nyílt tiltakozást eléggé valószínűtlenné teszi.

A szakszervezetek sem igazán korlátozták a pártok politikai hegemóniáját. Állandó problémájuk az öregedő és fogyó tagság. Az 1990-es évek deindustrializációja jórészt megszüntette a nagyipari munkahelyeket, a szolgáltató szektor pedig nem a szakszervezetek terepe. A legnagyobb szakszervezeti szövetség pártállami gyökerei megkönnyítették a kapcsolatot az MSZP-vel, de egyben lehetetlenné tették a hiteles tiltakozást mind a baloldali, mind a jobboldali kormányok alatt. A többi szakszervezetet is állandóan körülengte a pártpolitikai elkötelezettség

gyanúja. A sikeres szakszervezeti tiltakozások majdnem mindig pártháttérrel történtek. Mivel egyre csökkenő mértékben jelentenek erőforrást a pártoknak, a befolyásuk sem mérsékelte a pártfőlényt.

Az üzleti érdekképviselők és a korporációk befolyása nagyon nehezen felmérhető kívülről. Sem a *big business*, sem a pártok nem érdekeltek az átláthatóságban. Éppen ezért azonban a – vélhetően nem kicsi – befolyásuk sem teszi politikai ellensúlyá az üzleti csoportokat. Számukra amúgy is a speciális érdekek képviselője a fontos, nem az átfogó politikai részvétel.

Összességében a politikai napirendet egyértelműen a pártok alakítják Magyarországon.

Az MSZMP átalakulása

1989-ben az uralkodó pártnak mint párt szervezetnek reagálnia kellett az eseményekre. Világossá vált, hogy alkalmazkodnia kell a nyílt küzdelmen alapuló pártversenyhez. A versenyképességhez szükséges átalakulás szervezeti értelemben két módon is végbemehetett. Egyfelől, az MSZMP választhatta a folyamatosságot, megőrizve a párt szervezetét, tagságának jelentős részét, a pártvagyon és a nem-materiális szervezeti erejét (kialakult rutinok és szerepek, szervezeti kultúra stb.).⁶ Ez azonban egyben a támadások vállalását is jelentette. A folyamatosság az MSZMP-vel egyben az MDP-vel és az MKP-val való kontinuitás fenntartásával volt azonos. Másfelől, a párt választhatta volna az önfeloszlatást és egy vagy több demokratikus pártként való újraalakulást. Ez a pénz és székház nélküli újraindulás a múlttalanságot is jelentette volna.

Az MSZMP vezetése az első opcióra szavazott. A döntés következményei nemcsak a pártra, hanem az egész pártrendszerre hosszú távú következményekkel jártak. Az MSZMP bejutott a parlamentbe, de „politikai gettóba” került. Paradox módon ez a kitaszítottság alighanem hozzájárult a későbbi sikerhez, mert összekovácsolta az – amúgy különböző ideológiával rendelkező – pártvezetőket és aktivistákat. Megérezték, hogy a szervezeti erő nem feltétlenül a teljes értékű egyetértésben áll, hanem inkább néhány szimbólumban (beleértve a közös ellenséget és a múltbeli közösen megélt eseményekre való emlékezést) és az ösztönzők helyes elosztásában rejlik. Az egyszerű érdekazonosságon (lásd Bihari 1990) kívül bizonyára ennek is része lehetett abban, hogy az MSZP a kétfokrendszer idején nem szakadt szét az erősen eltérő frakciói mentén.

A másik, sokkal jobban megjósolható pozitív hozadéka a kontinuitásnak a szervezeti erő volt. Az MSZP kezdettől lefedte az ország egészét, és mindenhol rendelkezett a kritikus tömeggel, amely a kampányok levezetéséhez és a kopogta-

⁶ Előfordulhat, hogy a történet ezen pontján az MSZMP vezetése még túl is becsülte a folyamatosság várható mértékét, pl. a párttagság megőrzését tekintve.

tócedulák összegyűjtéséhez kellett. Továbbá a médiajelenlétén felüli közvetlen mozgósítási és meggyőzési kapacitással rendelkezett, amelyhez hasonló a Fidesz csak 2002-től épített fel. A pártátalakulás idején (a kongresszus 1989. október 7-én fogadta el az MSZP megalakulását) remélt vagyonátmentés azonban a NEXT 2000 botrány után csak részlegesen sikerült (Babus 1991).

A folyamatosság közvetlen következménye azonban negatív volt. Az MSZP páriálásra kényszerült a Demokratikus Chartáig, és a nemzetközi hitelességét is gyengének érezte még az 1994-es győzelem után is.

Koalíció 1990-ben

Az 1990-es választás nagy hatást gyakorolt a későbbi eseményekre, miközben a kimenetele – elméleti szempontból – esetleges volt. A pártok egymáshoz viszonyított programjai (Kovács–Tóth 1992) több dimenzió mentén helyezkedtek el. Egyáltalán nem volt nyilvánvaló, milyen koalíciós együttműködés jön majd létre. Mivel a pártok ismeretlenek voltak, sokat számított a név és a választás előtti hónapok hírértéket kapott eseményei. Tulajdonképpen a volt állampárt is sötét lónak számított, hiszen nem volt világos, hogyan fog viselkedni a versengő pártrendszer körülményei között. A választások kimenetelét és a koalíciót is tekintetjük pártrendszer-elméleti szempontból jelentős véletlennek.

A későbbi kétblokkrendszer szempontjából az 1990-es kormányalakításban is sok múlott az aktorok döntésein, és kevés a strukturális tényező. A kormányt – a mindenféle korábban várt (pl. MDF–MSZP) kombinációval szemben – három jobboldali párt hozta létre. Ezek a pártok együttműködésük alapjának a keresztény-nemzeti ideológiát nevezték meg, amelyet (az együttműködés létrejöttével) el is kezdtek kialakítani. Az esetlegesség így jelentősen megnövelte bizonyos típusú politikai lépések esélyét és lecsökkentette másokét.

Koalíció 1994-ben

Az MSZP politikai elszigetelődése már 1991-ben elkezdett oldódni, amikor megalakult a Demokratikus Charta. Ez a kormányellenes értelmiségi szövetség magában foglalta az SZDSZ és az MSZP „holdudvarát” is, amelyek innentől kezdve kezdtek politikailag (is) összeolvadni. Az elitpártok esetében egy ilyen együttműködés jelentős alapot jelenthetett a koalícióra.

Nem volt azonban semmi determinisztikus az 1994-es koalíció létrejöttében. Az MSZP egyedül is többséget szerzett a parlamentben. Az MSZP koalíciós ajánlatában talán a legfontosabb faktor a hitelességi kihívásának kezelése volt. Az SZDSZ fogadókészségét több tényező is motiválhatta (pl. az ideológiai ellen-

fél háttérbe szorítása, az elszigetelődéstől való félelem, a politikai pozíciók megszerzésének vágya, az értelmiségi és vállalkozói támogatók kifizetésének szándéka). Ezt pontosan nem tudhatjuk, azt viszont igen, hogy a döntés stratégiai jellegű volt, nem kényszerített. A választások előtti egyre szorosabb elit-együttműködés megfelelő háttérrel teremtett, de nem szűkítette le egyik párt mozgásterét sem olyan mértékben, ami a koalíciót szükségszerűvé tette volna. A koalíció következményei azonban hosszú távúak és stratégiaiak voltak.

A Fidesz stratégiai döntése

Az 1994-es parlamenti választás kampányában a politikai szereplők még háromosztatú pártrendszerrel beszéltek, ahol a szocialista MSZP és a jobboldali koalíciós pártok mellett az SZDSZ és a Fidesz alkotta volna a liberális pólust. Azt, hogy ez mennyire nem volt egy megszilárdult képlet, világosan mutatta a liberális pártcsoport gyors szétesése és a másik két blokk befogadó viselkedése. Az SZDSZ koalícióra lépett a szocialistákkal, ami – bármennyiszer is használták a kényszerházasság metaforáját – egy tartós szövetség kezdete volt. A magára maradt Fidesz pedig részlegesen ideológiát váltott és jobboldali pártként definiálta újra magát. Több lépésben létrejött egy jobboldali pártszövetség, ami később sikeresen intézményesült pártblokként.

Vajon szükségszerű volt-e ez a folyamat? Mondhatjuk-e azt, hogy a Fidesz és a volt koalíciós pártok számára nem volt más út, mint az együttműködés a kétharmados többséget szerzett balliberális szövetséggel szemben? A választási rendszer, amely az összefogást jutalmazza a szétaprózottsággal szemben, valóban csábítóvá tette az ellenzéki együttműködést. Ez azonban megvalósulhatott volna egy jobboldali „kiskoalícióban”, az Antall- és Boross-kormányok heves ellenzéként működő Fidesz nélkül is. Másfelől a Fidesznek is volt legalább két további opciója. Megpróbálkozhatott volna a liberális szövetség valamilyen fenntartásával és a koalíció időnkénti támogatásával abban a reményben, hogy a következő választás után harmadikként csatlakozhat a koalícióhoz. Választhatott volna egy középen álló, mindkét irányban nyitott pozíciót, amivel szavazási nyereséget és adott esetben a – nagy zsarolási potenciállal rendelkező – mérleg nyelve szerepet remélhetett volna. Ezek helyett egy nagy és kockázatos manőverbe kezdett.

A jobboldali pártblokk több kisebb lépésben (lásd Tóka 2005), számos, a döntést visszaigazoló eseményen keresztül jött létre (*reinforcing sequences*). Ez a folyamat már az útfüggőség kezdete volt.⁷

⁷ Tóka (2005, 276–277) egy párttisztviselőkkel folytatott véleményfelmérésre hivatkozva írja: „Tíz év alatt nagyot változott a releváns politikai kérdések köre és tartalma, egyes pártok eltörpültek és helyell-közzel újak is alakultak, a Fidesz pedig kétszer is nevet változtatott, és a törés-

ÚJRATERMELŐDÉS

Önerősítő mechanizmusok

Az útfüggőségi elemzés e dolgozatban követett formája az út fennmaradását az önerősítő mechanizmusok létére vezeti vissza. A hangsúly a „hogyan”-on van. Nem az intézményesülés vagy rendszerszerűség⁸ mértéke a vizsgálat tárgya, ahogy pl. Enyedi (1998, Panebianco 1988 nyomán) vagy Randall–Svásand (2002, konkrét alkalmazása: Tomsa 2008 és Soós 2005) teszi. Az elméleti háttérnek azt kell segítenie, hogy a kétblokkrendszer kialakulását és rendszerszerűségét megmagyarázza. A tanulmány elméleti keretét a szervezetelméleti, politológiai és szociológiai elméletek inspirálták, a megközelítése pedig problémaorientált és szelektív.

Hogyan történik az újratermelődés? Mahoney (2000) négy mechanizmust sorol fel.

- (a) A *haszonelvű magyarázatok* ésszerű cselekvőket feltételeznek, akik költség-haszon kalkulációja vezet a reprodukcióhoz. Az intézmények olyan kényszereket és előnyöket kínálnak, amelyek beszámítása az intézmény által elvárt viselkedéshez vezet. Ha már egyszer az intézmény létrejön, a racionális számítás a folyamatos megerősödéshez vezet.
- (b) A *batalmi magyarázatok* szintén feltételezik a racionális viselkedést, ám felhívják a figyelmet arra, hogy az eliteknek lehetősége van az intézményi elosztást befolyásolni. Ha egy történeti fordulat eredményeként valamilyen elit befolyáshoz jut egy intézmény felett, eszköze és érdeke lesz az intézmény folyamatos védelme.
- (c) A *funkcionális megközelítés* szerint az intézmények azért termelődnek újjá, mert a rendszer szempontjából fontos feladatot látnak el. A funkcionálisan fontos intézmény támogatást kap a rendszer többi részétől, ami a konszolidációjához és fennmaradásához vezet.
- (d) A *legitimációs érvek* az intézmények azon tulajdonságát hangsúlyozzák, hogy képesek a társadalmi cselekvők jóról és rosszról alkotott fogalmait befolyásolni. Az intézmények újratermelődnek, mert létüket jogosnak

vonalrendszer egyik pólusáról a másikra került át. Mégis, maga a törésvonalak rendszere alig-alig változott.” A probléma: vajon oksági hatást tulajdoníthatunk-e ennek az elitkultúrának vagy ez a szervezeti változás okozata? E dolgozat logikája szerint a politikai kultúra a politikai szervezetek tevékenységének terméke. A *counterfactual* kérdés, hogy mit mutatott volna egy hasonló felmérés 1996-ban, ha az SZDSZ nyeri meg az 1994-es választást, és a Fidesszel alakít koalíciót. Ha a válaszuk az, hogy egy mindkét párt által osztott szellemiség alakult volna ki, az exogén politikai kultúrának már nem tulajdonítunk önálló oksági hatást. (Tóka Gábor a fent említett írásban maga is a pártok blokkon belüli újradefiniálási kényszereiről ír pár sorral később.) Az intézményesült szervezetek képesek olyan politikai kultúrát létrehozni, ami azután a védelmükre szolgál, de egyben visszahat a működésükre. Ez azonban nem a külső oksági kényszer egyszerű logikája.

⁸ A kettő – mint a tanulmány kezdetén tisztáztuk – nem feltétlen azonos.

tartják. Ha egy intézmény már valamennyi legitimitációt szerzett, képes lehet arra, hogy a jó és rossz sztemderdjeit maga szabja meg, ami egy legitimitációs megerősítő ciklust indít el.

A szervezetelmélet oldaláról Richard W. Scott valamelyest másképp közelíti meg a problémát, amikor az intézmény fogalmába belefoglalja annak dimenzióit is: „Az intézmények kulturális-kognitív, normatív és szabályozó (*regulative*) elemekből állnak, amelyek – a hozzá kapcsolódó cselekvésekkel és erőforrásokkal – stabilitást és értelmet adnak a társadalmi életnek” (Scott 2001, 48). A közgazdászok és politológusok általában a *szabályozást* hangsúlyozzák, a szociológusok a *normatív* aspektust, az antropológusok és a szervezetteoretikusok pedig a *kulturális-kognitív* alkotóelemet.

Hasonló különbségtétellel él Giddens (1984), aki a társadalmi rendszerekben háromfajta struktúrát lát: (1) értelemadó szabály (*rule of signification*), amely a szervezett nyelvhasználaton és diszkurzív gyakorlatokon keresztül kulturális kódokkal lát el; (2) legitimitációs szabály (*rule of legitimation*), amely erkölcsi rendet hoz létre a társadalmi normák, értékek és sztemderdek kialakítása révén; (3) uralmi szabály (*rule of domination*), amely az erőforrások ellenőrzésére támaszkodva anyagi javakat és hatalmi felhatalmazásokat oszt el. Ez a három pont megfelel Scott kulturális-kognitív, normatív és regulatív aspektusainak.

Mahoney utilitarista mechanizmusa nagyban összeillik az intézmények Scott-féle szabályozó dimenziójával, a legitimitációs magyarázatok pedig fedik a normatív dimenziót. Az intézmények *kulturális-kognitív pillére* viszont hozzáadandó mint egy intézményt újratermelő elkülönülő mechanizmus. Mind a radikális konstruktivisták (Berger–Luckmann 1967), mind az új institucionalizmus szervezeti iskolája (Powell–DiMaggio 1991) rámutat arra, hogy a társadalmi élet alapja a közösségben általánosan elterjedt megértés (*common understanding*). Az ember fontos szükséglete, hogy értelmet tulajdonítson a világnak, amelyben él. Weick (1979; 1995) álláspontja szerint a szervezés és a szervezetek létrehozása tulajdonképpen értelemadó (*sense-making*) tevékenység. A szervezési cselekvések szükségesek ahhoz, hogy a kétértelmű, ambivalens helyzeteket megszüntessék, és identitást adjanak nekik. Egy hasonló megközelítés az értelmezési keretekre (*frames*) összpontosít. Ezek a keretek kognitív struktúrák, amelyek a társadalmi életünket interpretálják (Polletta–Ho 2006). A Mahoney-féle logikát követve, az intézményesült útfüggőség egy olyan eseménnyel kezdődhet, amely az intézményhez számára kedvező értelmezési keretet hoz létre. Ez további értelemadási kapacitásokhoz vezet, ami konszolidálja és megerősíti az intézményt.

Scott egy későbbi művében (2008) felvetette, hogy az *érzelmeket* is hozzá kellene adni az intézmények negyedik pilléréként. Randall Collins (2005) a kölcsönhatási rituálékat (*interaction rituals*) elemzi, amelyek csoportszolidaritást és emocionális energiákat hoznak létre. A rituálék potenciálisan fontos, érzelemter-

melő társadalmi technikák. Talán nem lenne ellentétes az intuíciónkkal az a gondolat, hogy az érzelmek politikai kezelésének helyet kellene kapnia a politikatudományban. Ennek egyik nézőpontja az érzelemmenedzsment politikai intézményeket stabilizáló erőként történő vizsgálata. A lojalitás érzelmi azonosulásból is fakadhat, amely korlátozza nemcsak a kilépést (*exit*), hanem a beleszólást (*voice*) is. Ha egyszer egy történelmi véletlen kialakít valamilyen szervezeti azonosulást, az az adott szervezetnek versenyelőnyt jelent, amivel megnő az esélye további érzelmi kapcsolatok létrehozására és ezzel az intézményesülésre.

Elemzési stratégia

Ennek a tanulmánynak, amely egy adott eset, a kétblökkrendszer magyarázatára szorítkozik, nem lehet célja egy letisztult, egységes, általános elmélet kialakítása. Pragmatikusan felfogva azonban a fenti elméletet, könnyen lehet szintetizálni egy, a jelen tanulmány céljának megfelelő megközelítést, amely elegendő annak tanulmányozására, hogy a magyarországi pártrendszer milyen módon termeli újra önmagát.

Mi teszi az intézményeket szilárdná? Az elméleti háttérben vázoltaknak megfelelően ez a tanulmány az intézményi mechanizmusok négy fajtáját különbözteti meg:

- (1) *Szabályozó mechanizmusok*, amelyek szelektíven osztanak el materiális és státusz-ösztönzőket. A politikai elitek legkézenfekvőbb módszere az önmegerősítésre (amire Mahoney utal) az alattuk levők szankcionálása.
- (2) *Normatív mechanizmusok*, amelyek bizonyos szavakat és tetteket legitimnek és jogosnak minősítenek, másokkal szemben pedig közösségi ellenállást mobilizálnak.
- (3) *Kognitív mechanizmusok*, amelyek értelmezési kereteket adnak az életünknek. Ezek a fogalmak és elhatárolások sohasem semlegesek: az értelmezési keretek között vannak, amik magától értetődővé válnak, mások pedig értelmetlenné.
- (4) *Érzelmi mechanizmusok*, amelyek bizonyos viselkedéshez örömet társítanak, míg másokhoz kellemetlen érzést. A politikai közösséghez tartozás és a közösségi célokkal azonosulás általában magában foglalja ezt az érzelmi kapcsolatot.

A továbbiakban az intézményi folyamatok e négy dimenziója mentén vizsgáljuk az intézményi önerősítő mechanizmusokat.

Szabályozó mechanizmusok

A stabil szabályozó mechanizmusok ismerve az előzetesen megismerhető és megjósolhatóan működő szabályok létezése. Előre látható, milyen viselkedésre milyen pozitív vagy negatív válasz születik. A szabályozó mechanizmusok kényszerítő-jutalmazó jellegűek.

A szabályozás stabilizáló szerepe az önkéntes szervezetekben, mint amilyenek a pártok is, általában nem túl nagy. Szervezeten belüli címeket és elismerést (*status and solidary incentives*) tudnak az önkéntességen alapuló szervezetek adni, de anyagi ösztönzőket csak korlátozott mértékben. Másfelől, az önkéntes szervezetet könnyű elhagyni és másikat alapítani vagy másfajta szervezetben kielégíteni a személyes igényeket.

A magyarországi pártok eltérnek a többi önkéntesség alapján működő szervezettől mindkét tekintetben. Természetesen könnyű a pártokat elhagyni vagy passzív taggá válni. Azonban a politikai siker élménye és eredménye csak kis számú pártszervezetben érhető el. Így a távozás (*exit*) opciója korlátozott. Viszont maradni nagyon is érdemes lehet, mert siker esetén a pártok sok és sokféle anyagi és státuszösztönzőt kínálnak, amelyek az egyszerű civil szervezeteknek nem érhetőek el. A kulcs a pártok hozzáférése az állami pozíciókhoz és befolyása egyes céges állások betöltésére. Ezek közé tartoznak:

- Pártpozíciók: minden párt rendelkezik apparátussal, amelynek betöltése – ha magas fizetéssel közvetlenül nem is – azzal a reménnyel jár, hogy a párt sikere esetén a közszolgáltatásban vagy céges jövedelemhez lehet jutni.
- Jó választási eredmény esetén a pártok betöltenek választott pozíciókat mind az Országgyűlésben, mind a megyei és települési önkormányzatokban.
- A pártvezetők sikeres kormányalakítás esetén miniszteri, államtitkári pozíciókat szerezhetnek.
- A magyarországi zsákmányrendszerben a csúcs kormányzati posztokon túl számos minisztériumi, hivatali, önkormányzati, állami céges pozíciót is elosztanak a kormánypártok. Bár a rendszer nem olyan kiterjedt, mint amilyen az osztrák *Proporz System* volt, így is nagyszámú állás felett diszponálnak a győztes pártok. A többszintű kormányzat és – egyes esetekben – a parlamenti paritás pedig biztosítja, hogy az országosan sikertelen pártok is hozzájussanak valamennyi lehetőséghez.
- A pártok és pártblokkok fenntartanak és támogatnak szervezeteket, amelyek felett így bizonyos befolyással is rendelkeznek. Így például elő tudnak segíteni karriereket az adott pártblokkhoz kötődő médiumoknál.

Hogyan stabilizálják a pártblokkokat az előbb felsorolt elosztási lehetőségek? A pártok szabályozási ereje hatalmat biztosít számukra az életsorsok felett. A pártvonal követését promócióval jutalmazhatják, a fegyelmetlenséget viszont

büntethetik. A kinevezések a legtöbb esetben visszavonhatóak. A visszahívás lehetőségét időnként még a választott pozíciók esetén is megkísérlik biztosítani, még akkor is, ha az jogilag megkérdőjelezhető (pl. megválasztás után aláírt, dátum nélküli lemondó nyilatkozat).

Ha a konkrét pártcselekvést nézzük, három fontos mechanizmust fedezhetünk fel a magyarországi pártok esetében. Mint minden demokráciában, a *jelöltek kiválasztása* a választások előtt komoly hatalmat ad a „szelektoroknak”. Ez a mechanizmus biztosítja a pártfegyelmet a választások között is. Aki nem követi a pártvonalat, azt kockáztatja, hogy a következő választáson nem indulhat el, vagy csak egy szimbolikus jelentőségű helyet kap a párt listáján. Ez alól talán csak a pártvezérek a kivételek, részben azért, mert ők maguk a kiválasztók, részben mert az országos ismertségük a párt számára jelentős erőforrást jelent. Azonban még a vezetők lehetőségeit is korlátozza a pártok közötti átjárás nehézsége és az új pártok alapításának esélytelensége. Bár a jelöltek személyi tulajdonságairól van irodalom, a magyar politikatudomány sajnos kevés és sporadikus információt ad arról, hogyan történik a párt által támogatott jelöltek kiválasztása.

Egy másik fontos mechanizmus a *helyi szervezetek feloszlásának* lehetősége. Több párt alapszabálya is lehetővé teszi, hogy fontos pártérdekből a pártvezetés megszüntethessen alapszervezeteket. A párttagok más szervezetekhez csatlakozhatnak, vagy – ha átesnek a szűrésen – az újraalakuló helyi szervezetnek lehetnek a tagjai. A feloszlás korántsem ritka, különösen a Fideszben.⁹ A konfliktus több esetben is a központilag megnevezett képviselőjelöltek miatt alakult ki. Az időnkénti feloszlásoknak alighanem önmagán túlmutató jelentősége is van. A példastatuálás a többi pártszervezetre is hatással van. A rendszeresen felkeltett veszélyérzet effektíven hozzájárulhat a pártfegyelem fenntartásához.

Egy harmadik stabilizáló mechanizmus a karrier *lock-in*. Ez eredendően szabályozó jellegű, azonban végső soron átvezet a szocializáció különböző fajtáihoz. Előfordul, hogy kevés és sekély politikai véleménnyel emberek fokozatosan elkötelezik magukat (*escalating commitment*) valamelyik politikai oldal iránt. Aki közszférában állást, előléptetést vagy szerződést kap egy adott kormány idején, a következő kormányváltáskor elvesztheti a szerződését vagy megakadhat a karrierje. Ilyenkor a kalkulálható legjobb lépés valamelyik politikai oldal melletti mélyebb elkötelezettség ahhoz, hogy visszanyerje a karrieresélyeit. Az intézményesült megosztottság körülményei között azonban ezzel végleg elveszti a feljebb jutás esélyét a másik oldal uralma alatt, így még jobban az egyik politikai blokkhoz ragad. Tulajdonképpen egyfajta személyes útfüggőségről beszélhetünk. Ezen az úton fokozatosan

⁹ 2009–2010-ben a Fidesz feloszlatta többek között a XI. kerületi, csornai, váci, egri, makói, siklósi, miskolci és nagyatádi (ezt többször is!) szervezetét. Az MDF is feloszlatta a 2010-es kampány idején az ellenálló budapesti szervezeteket (bár ez már nem segített a párton).

elfogad és mások előtt is képvisel bizonyos pártpolitikai értékeket, érzelmileg azonosul a pártjával, és a világtérképezése is hasonul a közösségi elvárásokhoz.

Normatív mechanizmusok

Mindkét blokk kínál egy erkölcsi keretet, amely meghatározza a társadalmi kötelességeket, az elvárt viselkedési formákat és a közös értékeket. Ezek a morális keretek nem jelentenek koherens és mindenre kiterjedő morális rendszereket. A „bal” és „jobb” címke néhány alapvető értéket szokott fedni, mint pl. kisebbségek iránti tolerancia, nyitottság a világ felé, antifaszizmus, anti-antiszemitizmus, illetve nemzeti érzület, antikommunizmus, család iránti elkötelezettség. Ezek azonban nem igazán kisajátíthatók (pl. a baloldalnak is van nemzeti elkötelezettsége és a jobboldal is európaizált) és nehezen fordíthatók át napi konfliktust okozó politikává. Hiába vetnek el értékelven egyfajta politikát (pl. xenofób törvénykezést vagy egykulcsos adót), különösebb normatív büntetés nélkül képviselhetik később az ellenkezőjét (ahogy az MSZP 2002-es „23 millió romános” kampánya vagy a második Orbán-kormány egykulcsos politikához ragaszkodása bizonyítja).

Igazán részletes normák a politikai közösséggel kapcsolatban léteznek. Az árusulás és összetartás fogalmait sokkal konzekvensebben értelmezik, mint az ideológiai elvárásokat. A nyomásgyakorlás különösen akkor erős, amikor a táborba kell beteretelni vagy visszaterelni.¹⁰

A három legfontosabb normatív eszköz a szocializáció, a szimbolikus befogadás/kizárás és a politikai nyelv.

Minden párt (és minden szervezet) törekszik arra, hogy a tagjaiba központi értékeket plántáljon. A pártok működése annyiban több ennél, hogy a *szocializációt* sokkal szélesebb körben, a szimpatizánsokra vonatkozóan is végzi. Minden pártgyűlés, legyen szó párton belüli vagy a támogatóknak szóló rendezvényről, a normaátadást (is) segíti. A megemlékezések, pártkongresszusok, szervezett tiltakozások és kampánygyűlések mind túlmutatnak a közvetlen céljukon, mert közvetítik a pártok erkölcsi elveit is (és érzelmi kötődést alakítanak ki). A párton belüli mozgósítások és együttlétek már a korai életszakaszoktól hozzájárulnak a pártnormák elsajátításához.

A normaformálást és -fenntartást szolgálják a morális botrányok. Ezek az események lehetővé teszik a határok (újra)megvonását a *szimbolikus befogadás és ki-*

¹⁰ Jó példa erre a Makovecz-féle értelmiségi kör, a Nemzeti Egység Mozgalom (NEM), amely 1998-ban jelentős erkölcsi nyomással járult hozzá ahhoz, hogy a jobboldal különböző pártjai összefogjanak. 2002-ben ugyancsak Makovecz vezetésével jobboldali közéleti szereplők létrehozták a Szövetség a Nemzetért Alapítványt (SZNA), a polgári körök holdingját. Ez a szervezet is a morális nyomás professzionális alakítója volt.

zárás útján. Egyes viselkedéseket a botránydiskurzus elfogadhatónak tekint, másokat exkommunikál. A viselkedések általában személyekhez kötődnek, és általában az egész személy befogadásáról vagy elítéléséről van szó.

A harmadik mechanizmus a *politikai nyelv*, amely a kognitív és érzelmi mechanizmusok egyik fajtája is. A nyelv sohasem semleges, a politikai különösen és szándékosan nem az. A használt fogalmak morális tartalommal terheltek, amely egyes politikai tevékenységeket befogad, másokat megbélyegez. A moralizáló „új-konzervatív” nyelv (lásd Szűcs Zoltán Gábor írását ebben a kötetben és Szűcs 2006) – sikeres – kísérlet a normatív blokkok és összetartás kiépítésére. Hasonlóan hatékony volt a maga idejében a liberális nyelvezet a kötelező toleranciájával és anti-antiszemizmussal.

A normatív mechanizmusok nagyban hozzájárulnak a pártblokkok stabilizálásához. A versengő blokkok az összetartás növelése érdekében könnyen mobilizálhatják az internalizált erkölcsi elveket, a politikai konfliktusokat morális botrányként megjelenítve. Másfelől a két blokkot szétválasztják az erkölcsi elvek.

Kognitív mechanizmusok

Az embernek szüksége van az élete értelmezésére. A szerveződés és a szervezetek tulajdonképpen ezt a feladatot látják el a kategorizálás és interpretálás révén (Weick 1979).

Akkor intézményesült egy ismétlődő cselekvés, ha mindig ugyanazt az értelmezést társítják hozzá. Egy párt, pártblokk vagy pártrendszer akkor intézményesült kognitív értelemben, ha létezik egy társadalomalkotó séma (*constitutive schema*), amelyet a politikai aktorok magától értetődőnek vesznek.

A magyarországi kognitív sémának két pillére van: a pártok elismerése a közélet központi cselekvőiként és a bal-jobb dimenzió alapvető jelenségként kezelése. A séma társadalomalkotó abban az értelemben, hogy a társadalmi cselekvést strukturálja „automatikusan” alkalmazott értelmezési kerete által.

A sémát a politikai nyelvhasználat közvetíti. A bal-jobb tagoltság teljesen magától értetődővé vált a 2000-es évekre. A fogalompár egyszerűen a két pártblokkra utal, nem a politológusok által konstruált skálára. A séma tovaterjedése mimetikus és tudattalan.

A kétblökkendszert mint olyat stabilizálta az az érzet, hogy léte természetes.

Emocionális mechanizmusok

Az érzelmi ragaszkodás egy párthoz vagy pártblokkhoz nagyon hatékony stabilizáló mechanizmus lehet. Amiről itt szó van, nem a demokrácia vagy a versengő

pártrendszer iránti lelkesedés (ez a lelkesedés Magyarországon nem különösebben nagy), hanem a pártokhoz való kötődés. A European Social Survey adatai azt mutatják, hogy 2002-től a magyar válaszolók igen nagy aránya¹¹ gondolta úgy, hogy közelebb érzi magát egy bizonyos párthoz, mint más pártokhoz. Ez az arány magasabb, mint amit némely nyugat-európai régi demokráciában mértek.

Hogyan érik el a pártok, pártszövetségek, hogy a választók jelentős csoportjai azonosuljanak velük? És ami legalább ennyire fontos, hogyan alakítják ki az érzelmi ragaszkodást az aktivisták és szimpatizánsok körében? Enyedi (2004) rámutat a pártok képességére az érzelmi azonosulás gerjesztésére, és egy alapvető módszerükre, a nagygyűlésekre is utal. Ezt mindenekelőtt a Fidesz alkalmazta a 2002-es választás után. A tömegdemonstráció azonban csak egy altípusa az általános mechanizmusnak, a *közösségi rituálénak*. Ezek azok az események, amelyeket (a) a résztvevők fizikailag személyes jelenléte, (b) erős szimbolikus tartalom, (c) közösségformáló diskurzus, és (d) a pártvezérek központi szerepe jellemez. A sikeres közösségi rituálé pártazonosulást, közösségi szellemet és a pártszimbólumok, beleértve a vezetők iránti pozitív érzést hoz létre.

Mennyiben intézményesült a kétblokkrendszer mint pártrendszer?

A fentiekben bemutatott önerősítő mechanizmusok mind a pártoknak, mind a pártblokkoknak a stabilitását biztosítják. A kétblokkrendszer fennmaradásának azonban lehet egy alternatív magyarázata. Egy pártrendszer stabilitását biztosíthatja az is, hogy maga a rendszer intézményesül.

Ha a pártok közötti viszonyt jogszabályokkal, finanszírozási megoldásokkal, a morális rendbe való elhelyezéssel, a pártközpontúság természetességének hitével sikerül konszolidálni, maga a rendszer válik intézményesültté. Az alkotóelemek esetleg cserélődhetnek is, a rendszer mindig kitölteti egy új párttal a kijelölt szervezeti pozíciókat. Magának a pártrendszernek az erős intézményesüléséről akkor beszélhetünk, ha az alkotóelemek bomlása nem vezet a pártrendszer átalakulásához, hanem különböző védőmechanizmusok vagy visszaerősítik a komponenseket (a belülről meggyengült pártok nem hullnak ki), vagy strukturális ekvivalensükkel (egy új párttal ugyanabban a pozícióban) pótolják őket.

Ebből a szempontból a magyarországi kétblokkrendszer kis mértékben volt intézményesült. Mindenekelőtt jogszabályok nem védik a két blokkon alapuló pártrendszert (vagy bármely egyedi formáját a pártok tartós viszonyának). Két jogintézmény mégis segíti a létrejöttét. Az egyik a választási rendszer, amely ad némi ösztönzést az egységes kormánykoalíciónak és egységes ellenzéknek. Azonban

¹¹ 2002: 53%, 2004: 48%, 2006: 53%, 2008: 53%. Köszönöm Papp Zsófiának az adatok aggregálásában nyújtott segítségét.

ez egyáltalán nem determinisztikus, más pártrendszerekhez is vezethet a választási szabályozás (ahogy ez 1990 és 2010 után látható volt). A másik ösztönző szabályozás a pártfinanszírozás. Azonban ez is inkább a meglévő pártalakulatokat védi, továbbá kisebb mértékben a nagyobbaknak ad versenyelőnyt, de a blokkosodást vagy magát a kétblökkendszert közvetlenül nem erősíti. A magyarországi pártok nem kartellesedtek (Katz–Mair 1995), így a pártfinanszírozás sem jelenthet olyan kötőerőt, ami védhetné a kétpólusú tagoltságot.

Mivel a blokkok között sosem született megállapodás a kétblökkrendszer fenntartásáról, így az nem lett erkölcsi értékkel felruházva (sokkal inkább az ellenkezője az igaz) és érzelmi kötődés sem alakult ki irányába. A legnagyobb védelmet a kétblökkrendszernek az adja, hogy sokan magától értetődőnek és „örökké tartónak” vélik (vagy vélték).

Összességében az mondható el, hogy a pártrendszer mint rendszer gyengén intézményesült, főleg a pártblokkokhoz képest.

Mitől volt a kétblökkrendszer stabil?

A kétblökkrendszernek tehát nem volt olyan erős külső támasza (jogintézmények, erkölcsi elismerés, hagyomány), ami teljes egészében magyarázhatná a stabilitását. Endogén értelemben a kétblökkrendszer stabilitásának azonban vannak rendszerszerű forrásai. A két blokk – mint láthattuk – gyakran egymással szemben fogalmazta meg a létének alapját. Ha két entitás léte egymást feltételezi, olyan rendszert alkot, amely önfenntartó, amennyiben a két alkotóelem képes fennmaradni. Vagyis nem feltétlenül csak arról van szó, hogy a szemben álló erők nagyjából azonos szervezeti erőt képviselnek, hanem arról is, hogy a szervezeti erejük részben az egymással szemben állásból táplálkozik.

A blokkok stabilitását illetően hasonló mércét alkalmazhatunk, mint a pártrendszerek esetén. Ha vannak mechanizmusok, amelyek az alkotóelemek bomlása esetén is fenntartják a blokk működését, az szilárdnak mondható. Erre pedig számos példa van. Az FKGK felbomlása vagy az MDF választási hanyatlása semmilyen hatást nem gyakorolt a jobboldali blokk túlélésére. Az SZDSZ letűnése nem tette lehetővé a volt vezetőinek vagy elkötelezettjeinek, hogy másik párthálózatban találjanak maguknak helyet.

A másik mérce a fentebb bemutatott intézményes mechanizmusok működése. Ezek a mechanizmusok lépten-nyomon felfedezhetőek a pártok és pártblokkok működésében, amely mindenképp azok intézményesültségére utal.

A kétblökkrendszer szilárdságát leginkább a szemben álló blokkok magas szintű intézményesülése biztosította. A blokkok normatív és érzelmi kohéziójukat jelentős mértékben a negatív identitással kovácsolták, a politikát pedig a bináris kognitív rendszerben interpretálták. Nem egyszerűen két belülről erős

blokkról van szó, hanem arról is, hogy egymással szemben határozták meg a létüket, a belső stabilitásuk a másik lététől is függött. A szembenállás struktúrája így hozzájárult a kétblokkrendszer fennmaradásához – mindaddig, amíg maguk is szilárdak tudtak maradni.

A konklúzió tehát, hogy a kétblokkrendszer rendszerszerűségét kisebb részben magának a pártrendszernek az intézményesülése, de sokkal nagyobb részt a rendszer alkotóelemeinek egyensúlyban lévő szervezeti ereje és egymással szemben elfoglalt pozíciója biztosította.

ÚTELÁGAZÁS?

2010-ben a kétblokkrendszer nyilvánvalóan megrendült. Az egyik blokk óriási többséget szerzett. Másfelől a másik fél nem egyszerűen meggyengült, hanem mellé került két másik, blokkon kívüli párt. Már nem két blokk áll egymással szemben. Hogyan tudjuk ezt értelmezni?

A (párt)történelem vége?

Az útfüggőségen alapuló érvelés egyik problémája, hogy azt az érzetet keltheti, hogy az út kialakulásának eseménydús története után lényegében megszűnnek a történések, és helyét átveszik az intézményes mechanizmusok és a változatlanóság. Ez azonban elméleti szempontból sem igaz.

Először is, az önerősítő mechanizmusok elméleti konstrukciók, maguk is az értelemadás (*sense-making*) konkrét formái. Mint analitikus megközelítések konkrét eseményekben figyelhetőek meg. Konkrét elemzéseken keresztül figyelhetjük meg az intézményes korrekciókat. Ilyen kulcsemény volt a kétblokkrendszer idején például a Békejobb 2000 kezdeményezés, Demszky Gábor elnöksége alatt az „egyenlő távolság” elvének bukása az SZDSZ-ben, a Centrum Párt felemelkedése és eltűnése, a Fidesz említett tömegmegmozdulásai és a polgári körök 2002 után, a KDNP pacifikálása és az MDF kiszorítása, vagy éppen Medgyessy és Gyurcsány SZDSZ-es megerősítése.

Másfelől, ezek az események mindig magukban rejtik a változás lehetőségét. Az intézményesülés lecsökkenti bizonyos kifejeletek valószínűségét és megjósolhatóvá teszi más kimenetek létrejöttét. A mozgástér azonban sosem nulla, a társadalmi aktorok reflektálnak a saját kondícióikra, politikai vállalkozók pedig mindig vannak.

A változásnak legalább két formája állandóan benne rejlik az események sodrásában. Az egyik az inkrementális változások lehetősége (lásd Mahoney–Thelen 2009). Az intézmények kisebb módosulásai nagyobb változásokká válhatnak,

vagy megteremthetik a lehetőséget az áttörésnek. A másik az intézményközi (*interstitial*) változások létrejötte. Az intézmények hatóköre nem terjed ki mindenre. Az itt felgyülemelő energiák adott esetben komoly intézményi változásokhoz vezetnek (Mann 1986).

Az inkrementális változások magyarázatként szolgálhatnak a régi hanyatlására, az intézményközi változások pedig az új felemelkedésére. Más szóval az egyik elméleti kérdés, hogy a változás külső sokk volt-e, vagy továbbra is endogén folyamatok eredményeként jött létre. A másik kérdés, hogy az új sikeres pártok honnan kerültek elő, ha a kétblokkrendszer olyan erős önvédő mechanizmusokkal rendelkezett.

A régi hanyatlása

Nem különösebben eredeti megállapítás, hogy az MSZP–SZDSZ-koalíciót erodálta a két kormányzati ciklus 2002 és 2010 között. Korrupciós ügyek, politikai botrányok (pl. az őszödi beszéd), hiteltelen közpolitikai váltások, miniszterelnöki személycserék és nyilvános személyes torzsalkodások kísérték a koalíciós kormányzást, különösen az utolsó éveiben. A jelen tanulmány felfogása szempontjából nem a választók felé közvetített rossz imázs és az ebből következő szavazatvesztés a lényeges, hanem a szervezeti bomlás, amely gyakran oka volt az erodálódásnak. A hanyatlás eme jelei pedig gyakran további romláshoz vezettek.

Az SZDSZ ebből az ördögi spirálból nem is tudott kilépni, végül a teljes szétesésig jutott. Az MSZP nagyobb nehézségi erővel rendelkezett, a pártszakadás már a választások után ment végbe. A népszerűtlen döntések következményeit szervezeti gyengeség folytán azonban a szocialisták sem tudták kezelni, ami a szavazatok óriási eltolódásához vezetett. Ha a természetes kopást széleskörű mozgósítás, az önerősítő mechanizmusok működése ellensúlyozta volna, a két blokk egyensúlya fennmaradhatott volna. Az inkrementális endogén folyamatok azonban ezt nem tették lehetővé a régi módon.

Az új felemelkedése

A kétblokkrendszer az anyagi, normatív és véleményformáló kapacitásaival rutinszerűen volt képes a békebontókat (Békejobb 2000, Domszky elnöksége, Centrum Párt) kiszorítani. A pártblokkok azonban nem ellenőrizték a társadalmi élet minden aspektusát, a figyelmük elsősorban a tömegmédiára és a médiában megjelenő közéletre összpontosult. Amíg a politikai szubkultúrákat képesek voltak távol tartani a *mainstream* világtól – a geopolitikai elvárásoknak is megfelelően –, nem avatkoztak azok életébe. Az internet nyújtotta lehetőségek, a kiscsoportos

aktivizmus és a kulturális rendezvények általában kívül álltak a pártblokkok érdeklődési területén.

Ha szervezeti szempontból közelítünk a két új párt történetéhez, két *underground* szubkultúrát¹² láthatunk a háttérben. A *nemzeti radikális* csoportosulások a demokratizálódás kezdete óta léteznek, és nemcsak politikai formákban. Mikecz (jelen kötetben) bemutatja ezt a szervezeti folyamatot a szkinhed mozgalmaktól a Magyar Úton át a 2000-es évek újradikalizmusáig. Talán azt lehet még hangsúlyozni, hogy a radikális „politikai folklór” meglehetősen kiterjedt rendezvénysorozatot és kulturális termelést is magában foglal. Ez nem politikailag tervezett, sőt egyáltalán nem központi szervezésű. Népszerű nemzeti rockzenekarok (pl. Kárpátia, Ismerős Arcok), sokak által látogatott fesztiválok (mint a Magyar Sziget, Kárpátfeszt, EMI-tábor), nyomtatott (Kárpátia, Kapu, Magyar Fórum, Barikád) és internetes média (Kuruc.info, Barikád, a hajdani Bombagyár közösségi blog) biztosítja a fórumot a szervezésre. A kulturális vagy pártpolitikához közvetlenül nem kötődő jelleg egyáltalán nem jelent irrelevanciát ebben az esetben (szemben a fősodorban lévő kereskedelmi tévékkel), mert ugyanúgy elősegítette a kollektív cselekvési problémák megoldását.

Az LMP a *zöld-alternatív mozgalomban* gyökeredzik. A történetet Mikecz (jelen kötet) jól áttekinti a Kádár-kori és '90-es évekbeli ökológiai mozgalmaktól a 2000-es évek globalizációkritikájáig. Az alternatívok heterogén szervezeti mezőjét összetartotta a közös szimbólumrendszer, a közös nyelv és a közös küzdelmek emléke. A mozgalom szervezetei (Duna-kör, Duna Charta, Védegylet, Zöld Fialok, ATTAC, Humanista Mozgalom stb.) olyan tiltakozásokat szerveztek, amelyek ugyan nem feltétlenül lépték át tartósan az országos média ingerküszöbét, de összekovácsoltak egymással hálózatszerűen kapcsolatot tartó csoportokat. Ez a szervezatközi hálózat kiváló alapot teremtett a pártalakításhoz.

Az új pártok sikere abban az értelemben nem volt endogén, hogy a kétblokk-rendszeren, a pártok korábbi versenyének terepén kívül alapozódott meg. Azonban az is látszik, hogy nem is egyszerűen új szegmensek jöttek létre a politikai piacon, ami kitermelt magának két pártot. Mindkét szubkultúra olyan szervezeti erőforrásokat, normatív és kognitív struktúrákat és érzelmi kapcsokat hozott létre, amelyek függetlenek voltak az erőforrások, normák és valóságértelmezés *mainstream* elosztásától. Mindkettő rezisztens volt az intézményesült politika nyomására. Egy adott politikai helyzetben megfelelő politikai vállalkozók képesek voltak ezek politikai erővé alakítására.¹³ A politikai szervezeti mezőn belül az új pártok endogén módon emelkedtek ki, a választási siker csak pecsétet ütött erre.

¹² A *szubkultúra* itt nem kulturális jelenségre, hanem szervezatközi hálózatra utal, amelynek van szimbolikus formája is.

¹³ Az ágensek szerepe figyelmeztet egyrészt arra, hogy az ilyen pártpolitikai fordulatok nem determináltak, másrészt hogy természetesen lehetnek még hasonló szubkultúrák, amelyek új pártok váratlan felemelkedését szolgálhatják.

A magyarországi pártrendszer jövője

A 2010-es választásokkal két rendszerváltó párt kikerült a parlamentből, két új párt viszont országgyűlési képviselőt nyert. Joggal merülhet fel a kérdés, vajon megváltozott-e a pártrendszer és megszűnt-e a kétblokkrendszer.

A választási eredmények létrejöttének magyarázata nem tartozik e tanulmány tárgykörébe.¹⁴ A választások eredményeként kialakult pártviszonyok viszont nagyon is érintik a pártrendszer-elemzést. Az egyszerű kétosztatú tér nyilvánvalóan megszűnt. Az igazi változás nem is az, hogy a Fidesz–KDNP kétharmados parlamenti többséggel és a jobboldali blokkot egyedül képviselve domináns pozícióhoz jutott. Ennél sokkal fontosabb, hogy az ellenzék nem alkot egységes blokkot. A Jobbik és az MSZP identitása is nagymértékben a másik által képviselt jelképek és gondolatok elutasítására épül, a köztük való mélyebb együttműködés nem várható jelen tapasztalataink szerint. Ilyen helyzet már előfordult a kétblokkrendszer kialakulása idején, amikor a MIÉP testidegen elemként helyezkedett el a két intézményesülő blokk között. A MIÉP azonban átmeneti szereplőnek bizonyult, és a Fidesz végül nem kényszerült a jobboldali blokkba való integrálására. A 2010 után előálló helyzet hosszabb távon vezethet hasonló fejleményhez. Addig azt mondhatjuk, hogy a kétblokkrendszer a korábbi formájában már nem létezik, de a jobboldali blokk fennmaradt, sőt erősebb, mint valaha. Eközben az MSZP egységes fennmaradása is kétséges. A mai pártrendszer mint olyan, amennyiben egyáltalán rendszernek nevezhetjük, nem intézményesült.

Vajon egy predomináns pártrendszer (Fricz 2011) jött létre, amelyben egy közepre manőverezett nagy pártot több oldalról is kis, egymással nem kooperáló ellenzéki pártok vesznek körül? Vagy a kétblokkrendszer a parlamenti logikára és együttműködési előnyökre alapozva visszatér azzal, hogy az MSZP és az LMP között tartós kapcsolat létesül (vagy az LMP eltűnik, az MSZP pedig megerősödik), a Fidesz pedig egy következő választás után rákényszerül a Jobbikkal való szövetségre?¹⁵ Ha ez a helyzet létrejön, az valóban két blokkot fog-e majd eredményezni? Ezekre a kérdésekre ugyanúgy csak utólag adhatunk választ, ahogy a kétblokkrendszer létrejöttét és megszilárdulását is csak utólag tudjuk rekonstruálni.¹⁶

¹⁴ A fentebbi szervezeti érvelés célja nem a választási eredmények magyarázata. A választói viselkedés szociálpszichológiai megközelítését nem lehet szervezeti elemzéssel pótolni. A pártkínálat változása azonban pusztán a választók véleményének endogén változásával nem magyarázható.

¹⁵ Természetesen más pártkombinációkról is lehet spekulálni, a kérdés az újrablokkosodás.

¹⁶ És ahogy a 2010-es kritikus választás jellegéről is csak visszatekintve tudunk majd dönteni – lásd Róbert–Papp a jelen kötetben.

KÖVETKEZTETÉSEK

Az első megállapításunk az lehet, hogy a magyarországi demokrácia kitermelt legalább egy olyan pártrendszert, amely nemcsak a politikatudósok számolgotáisaiban létezett, hanem a köztudatban jól ismert és hatást gyakorló képességgel felruházott jelenségként is. A kétblokkrendszer jól azonosítható jellegzetessége a blokkokba szerveződő párhálózatok polarizált szembenállása.

Ez az írás mellett érvelt, hogy a kétblokkrendszer alapját nem már korábban meglévő társadalmi ellentétek és identitások leképezése adta. A pártok eme stabil viszonyrendszere a 90-es évek második felében endogén folyamatként alakult ki. A társadalmi előfeltételei csak a rendszerváltás idején voltak, és akkor is csak a korabeli elit sajtószerevére szorítkoztak. A pártok interakciójában született stratégiai döntések egyre szűkítették a pártvezetők mozgásterét, míg végül ez a lehetséges pártszövetségek terén olyan kicsi lett, és ez olyan stabilá vált, hogy a pártrendszer leírhatóvá vált egyetlen fogalommal, kétblokkrendszerként.

A kialakulás oka azonban csak részben azonos a fennmaradásával. A pártok interakciója továbbra is jelentős tényező volt. A rendszerszerűség egyik eleme a negatív identitások polarizációs logikájának fenntartása. A pártblokkok összetartását jelentős részben a másik oldal lépéseivel szembeni reakciók és az ellenségképek gondos ápolása termelte újra.

A blokkok azonban rendelkeznek pozitív összetartó erővel is. A pártfegyelem kikényszerítésére, beleértve a szövetségi politika fenntartását is, a pártcentrumok számára, pártoktól függően, változó kiterjedtségű eszközök állnak rendelkezésre. A blokkok összetartásában fontos szerepe van a normatív eszközöknek, amelyek a devianciát, vagyis a másik blokkal való bárminemű együttműködést kiközösítéssel fenyegetik. A morális közösség természetes módon érzelmi jellegű is szokott lenni. Ezek az emocionális kötődések szintén akadályozzák a blokkszolidaritás felmondását és erősítik a stabilitását.

A 2010-es választási eredmények megbontották a kétblokkrendszert. Mindkét blokkból kiesett ugyan egy-egy alkotóelem (az SZDSZ és az MDF), azonban a szervezatközi és közösségi funkciókat a megmaradt szervezetek is el tudják látni. A felbomlás egyik jele az volt, hogy a baloldali blokk felhalmozódó szervezeti gyengülése szokatlanul nagy elmozduláshoz vezetett a blokkok között. Az igazi változás azonban két blokkon kívüli párt, a Jobbik és az LMP hatalmi és szimbolikus térnyerése volt. A kétblokkrendszer ezeket a saját erőforrásokkal rendelkező szervezeteket nem képes integrálni.

Az azonban, hogy ez egy új pártrendszer kezdete vagy kisebb kitérő a kétblokkrendszer történetében, a jelen sorok írásakor nem mondható meg. Elképzelhető, hogy egyik vagy mindkét új párt pólusképző erővé válik. Az is megtörténhet azonban, hogy a két párt valamilyen módon betagozódik egy-egy táborba,

akár újradefiniálva azokat. A jövő dönti el, hogy a jelentős újratermelő mechanizmusokkal rendelkező kétblökkrendszer csak felfüggesztődött vagy megszűnt.

Hivatkozott irodalom

- Babus Endre 1991. A hatalmi-politikai infrastruktúra és a rendszerváltás. In Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1991*. Budapest: Ökonómia Alapítvány – Economix Rt. 156–186.
- Berger, Peter L. – Luckmann, Thomas 1967. *The Social Construction of Reality*. New York: Doubleday.
- Bihari Mihály 1990. Egy pártkongresszus szociológiája. In Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1990*. Budapest: AULA–OMIKK. 21–28.
- Collins, Randall 2005. *Interaction Ritual Chains*. Princeton – London: Princeton University Press.
- Csizmadia Ervin 2003. *A politika és az értelmiség. Pártok, agytrösztök, hálózatok*. Budapest: Századvég.
- Csizmadia Ervin 2002. Pártok és politikai hálózatok. In Bayer József (szerk.): *Politika és társadalom. Tanulmányok*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete. 255–266.
- Enyedi Zsolt 2004. A voluntarizmus tere. A pártok szerepe a törésvonalak kialakulásában. In *Századvég* 2004/33. 3–27.
- Enyedi Zsolt 1998. Pártrendszer és politikai konszolidáció. In *Politikatudományi Szemle* 1998/3. 5–32.
- Enyedi Zsolt – Casal Bértoa Fernando 2010. Pártverseny-mintázatok és blokk-politika Kelet-Közép-Európában (1990–2009). In *Politikatudományi Szemle* 2010/1. 7–30.
- Enyedi Zsolt – Körösenyi András 2004. *Pártok és pártrendszerek*. Budapest: Osiris.
- Enyedi Zsolt – Tóka Gábor 2007. The Only Game in Town: Party Politics in Hungary. In Webb, Paul – White, Stephen (eds.): *Party Politics in New Democracies*. Oxford – New York: Oxford University Press. 147–178.
- Fricz Tamás 2011. 2010-től predomináns pártrendszer Magyarországon? In Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2010-ről. Kormányzat, közpolitika, közélet*. Budapest: DKMKA (elektronikus kiadvány).
- Fricz Tamás 2001. Kétpártrendszer vagy kétfőpártrendszer Magyarországon? In *Pártrendszerek. Nyugat-Európa, Közép-Európa, Magyarország*. Budapest: Századvég.
- Giddens, Anthony 1984. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Berkeley: University of California Press.
- Katz, Richard – Mair, Peter 1995. *Changing Models of Party Organization and Party Democracy. The Emergence of the Cartel Party*. In *Party Politics* 1995/1. 5–28.
- Kovács Éva – Tóth István János 1992. Ki mit mondott 1990-ben? Választási pártprogramok tartalomelemzése. In *Politikatudományi Szemle* 1992/1. 99–123.
- Mahoney, James 2000. Path dependence in Historical Sociology. In *Theory and Society* 2000/4. 507–548.
- Mahoney, James – Schensul, Daniel 2006. Historical Context and Path Dependence. In Goodin, Robert E. – Tilly, Charles (eds.): *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*. Oxford: Oxford University Press. 454–471.
- Mahoney, James – Thelen, Kathleen (eds.) 2009. *Explaining Institutional Change: Ambiguity, Agency, and Power*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mann, Michael 1986. *The Sources of Social Power: A History of Power from the Beginning to AD 1760 I*. Cambridge – London: Cambridge University Press.

- Panbianco, Angelo 1988. *Political Parties: Organization and Power*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pierson, Paul 2000. Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics. In *American Political Science Review* 2000/2. 251–267.
- Polletta, Francesca – Ho, M. Kai 2006. Frames and their Consequences. In Goodin, Robert E. – Tilly, Charles (eds.): *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*. Oxford – New York: Oxford University Press. 187–209.
- Powell, Walter W. – DiMaggio, Paul J. 1991. *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. Chicago: University of Chicago Press.
- Randall, Vicky – Svåsand, Lars 2002. Party Institutionalization in New Democracies. In *Party Politics* 2002/I. 5–29.
- Sartori, Giovanni 2005. *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*. Essex: ECPR Press.
- Scott, Richard W. 2008. *Institutions and Organizations: Ideas and Interests*. Thousand Oaks: Sage.
- Scott, Richard W. 2001. *Institutions and Organizations*. Thousand Oaks: Sage.
- Scott, Richard W. – Davis, Gerald F. 2007. *Organizations and Organizing: Rational, Natural, and Open System Perspectives*. Upper Saddle River, New Jersey: Pearson Education International.
- Soós Gábor 2005. *Local Party Institutionalization in Hungary* (unpublished PhD dissertation). Budapest: Central European University.
- Szoboszlai György 1990. Választási rendszer és politikai tagoltság. In Szoboszlai György (szerk.): *Parlamenti választások 1990. Politikai szociológiai körkép*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Intézet. 12–25.
- Szűcs Zoltán Gábor 2006. Újkonzervatív forradalom. A nyelvi újítás mint diszkurzív stratégia az 1998-as kormányprogram vitájában. In Szabó Márton (szerk.): *Fideszválság. Diszkurzív politikatudományi értelmezések*. Budapest: L'Harmattan. 99–128.
- Tomsa, Dirk 2008. *Party Politics and Democratization in Indonesia: Golkar in the Post-Subarto Era*. London – New York: Routledge.
- Tóka Gábor 2005. A törésvonalak, a pártok és az intézményrendszer. In Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.): *Törések, hálók, hidak*. Budapest: DKMKA. 243–322.
- Weick, Karl E. 1995. *Sensemaking in Organizations*. Thousand Oaks – London – New Delhi: SAGE.
- Weick, Karl E. 1979. *The Social Psychology of Organizing*. Reading, MA: Addison-Wesley.

Róbert Péter – Papp Zsófia

Kritikus választás?

Pártos elkötelezettség és szavazói viselkedés
a 2010-es országgyűlési választáson*

BEVEZETÉS

A 2010-es választások kapcsán divatos a Fidesz–KDNP „földcsuszamlásszerű” győzelméről, „(fülke)forradalomról”, történelmi fordulópontról beszélni. A Fidesz–KDNP kétharmados parlamenti többséghez vezető győzelme valóban példa nélküli a modern magyar demokrácia történetében. Nem meglepő tehát, hogy nagyon sok írásban, amelyek a legutóbbi választásokkal foglalkoztak, a Fidesz–KDNP-re leadott szavazatok és a koalíció által elnyert parlamenti helyek aránya állt a középpontban. Ebben a tanulmányban viszont megpróbáljuk a jelenséget az eddigi elemzéseken túllépve egy, a politikatudományban használatos elméleti koncepció, nevezetesen a kritikus választás fogalma alapján vizsgálni. Ez a bonyolultabb elméleti rendszer nem teszi lehetővé, hogy pusztán a győzelem nagyságából vonjunk le következtetést a választás „mindent elsöprő” voltáról. Egy választás kritikusságára vonatkozóan ehhez sokkal mélyebbre kell ásunk és meg kell vizsgálnunk a szavazatok mögötti motivációkat is. Természetesen a közvetlenül megfigyelhető jelenségek is iránymutatóak lehetnek. Ilyenek az új pártok megjelenése, a parlamenti erőviszonyok és a pártrendszer megváltozása vagy a rendhagyóan magas választási részvétel. Ezek a jelenségek ösztönzik a kutatókat arra, hogy közelebbről is szemügyre vegyék az adott helyzetet és feltárják a politikai aktorok (pártok, politikusok, választók) döntéseinek mozgatórugóit. Ezzel lényegében a közvetlenül megfigyelhető jelenségek mögötti oksági viszonyok feltáráshoz lehet közelebb jutni. A pártpreferenciák jobbra vagy balra tolódása, a választások kimenetelének fontossága a választók szemében, a társadalmi törésvonalak megváltozása, a hosszú távú pártos elkötelezettség eloszlásának változása abszolút mértékben és a leadott szavazatokhoz képest, a pozitív és negatív

* Köszönettel tartozunk a tanulmány elkészítéséhez kapott adatokért és tanácsokért a Magyar Választáskutató Programnak, a Mediánnak, Beck Lászlónak, a Tárki Adatbanknak és Róna Dánielnek, valamint Enyedi Zsoltnak, a kötet szerkesztőinek és a 2011. november 3-án az MTA Politikatudományi Intézetben megrendezett vita hozzászólóinak a hasznos és értékes megjegyzéseikért. A kézirat lezárva 2011. szeptember 1-jén.

(proteszt)szavazatok egymáshoz viszonyított aránya csak néhány azok közül a tényezők közül, amelyek közvetlenül nem figyelhetők meg. Mégis ismernünk kell őket ahhoz, hogy megalapozott következtetés vonjunk le, ítéletet mondjunk az egyes választásokról.

Minden itt felsorolt és az eddigi írásokból kevés kivétellel hiányolható jelenség vizsgálata persze egy egész könyv témája lehetne. Mégsem a terjedelmi korlát az, ami nehezzé teszi a tanulmány címében szereplő kérdés megválaszolását. A nemzetközi szakirodalomban gyakran eltérő meghatározásokkal dolgozó kutatók mindegyike egyetért abban, hogy a kritikus választás után konszolidációnak kell következnie. Vagyis a kritikus választásnak van egy olyan feltétele, mely időben a választás után következik. Az, hogy kritikus lesz-e egy választás függ attól, hogy milyen a hivatalba lépő kormány intézkedéseinek választói értékelése, hogy mi lesz a vesztes párt reakciója a vereségre, hogy hogyan alakul a nemzetközi gazdasági és politikai helyzet, illetve fontos szerepet játszhat minden olyan geopolitikai tényező, melyre az új kormánynak nincs közvetlen ráhatása (Crewe–Thomson 1999, 65). Amit a kutató a választásokat követő évben tenni tud csupán az, hogy olyan tényezőket keres, melyek kritikus választásra *utalnak*, és nem többet. Írásunkban tehát – a nemzetközi gyakorlattal összhangban – nem vállalkozhatunk annak a feszítő kérdésnek az egyértelmű és végleges megválaszolására, hogy a 2010-es magyarországi országgyűlési választás a politikatudomány elméleti gondolatrendszerét tekintve is a kritikus választás kategóriájába esik, hanem egy részjelenség vizsgálata alapján fogódzókat adunk a kérdés jövőbeni eldöntéséhez. Az említett részjelenség pedig a *pártidentitás és pártpreferencia viszonyának alakulása*.

Tanulmányuk az alábbiak szerint épül fel. Az első részben röviden áttekintjük a kritikus választás fogalmát tárgyaló szakirodalmat, külön hangsúlyt fektetve a választás különböző fajtáira. A második részben különböző közvéleménykutatásokból származó adatokon kialakított többféle mutató segítségével vizsgáljuk meg a választók pártos elkötelezettségének időbeli változását, és ennek a pártpreferenciához való viszonyát. Empirikus elemzésünk három pilléren épül. Elsőnek a pártidentitás hagyományos megközelítését alkalmazva vizsgáljuk meg a magyar választók pártos kötődéseinek és pártpreferenciáinak viszonyát. Ezt követően a pártosság indikátorát újradefiniálva hasonlítjuk össze a szavazásra jogosultak összetételét pártos elkötelezettségük mértéke szerint. Végül havi bontású adatokon követjük nyomon a választók identitásainak és preferenciáinak változását. Az utolsó, harmadik részben az eredmények alapján mondunk véleményt a kritikus választás hipotéziséről.

A VÁLASZTÁSOK FAJTÁI

A kritikus választás fogalmának bevezetése V. O. Key nevéhez fűződik, aki szerint azokat a választásokat tekintjük kritikusként, amelyek során a választóknak a szokásosnál fontosabb a választások kimenetele, a választói részvétel relatív értelemben magas, valamint a korábbiaktól élesen eltérő konfliktusok strukturálják a szavazatokat, és ezek a változások hosszú távon érvényben maradnak (Key 1955, 4) új egyensúlyt hozva létre (Nardulli 1995, II). A világban azonban nagyon kevés olyan választást találni,¹ melyek egyértelműen kritikusként értelmezhetők (Nardulli 1995, 10). Ennek oka, hogy nem a pártpreferenciák egy adott időpontra vonatkozó képét nézzük, hanem azoknak a változását. Ezáltal a politikát annak valójában, különböző folyamatok egymásba kapcsolódásaként értelmezzük, ahol az egyes folyamatok végét és mások kezdetét nagyon nehéz azonosítani (Carmines–Stimson 1989; Nardulli 1995). Márpedig a kritikus választásnak definíciószerűen választópontnak kell lennie két folyamat között.

Ráadásul minél közelebről, minél alaposabban vizsgáljuk a pártpreferenciák időbeli változásait, azok annál bonyolultabbak lesznek, vagyis annál nehezebb lesz lehatárolni egy esetleges rendkívüli választási eredmény okait (Carmines–Stimson 1989), miközben nem egyszerűen a változás, hanem éppen annak okai játszanak kulcsfontosságú szerepet abban, hogy el tudjuk dönteni egy választásról, hogy kritikus volt-e. Ennek a problémának kezelésére szükség van egy olyan széles körben elfogadott definícióra, amely lehetővé teszi a folyamatok és az ok-okozati kapcsolatok bonyolult hálójának áttekintését. Ennek megfelelően a definíciónak viszonylag szigorú lehatárolásokat kell tartalmaznia, mely természetszerűleg emel ki egy-egy momentumot a valóságból, vagyis nem minden esetben alkalmas arra, hogy a teljes képet mutassa. A kritikus választással foglalkozó irodalom nagy része éppen ezért ritkán fókuszál a teljes jelenségre, inkább annak egyes összetevőit próbálja megérteni, és ezekből próbál következtetéseket levonni a választás típusára vonatkozóan.

Írásunkban a Geoffrey Evans és Pippa Norris (1999) által szerkesztett kötetben vázolt definíciót fogjuk alkalmazni. A kötet szerzői tovább finomítják Key (1955) meghatározását, létrehozva ezzel egy olyan kategóriarendszert, melynek mentén könnyebb az egyes választások közötti különbségtétel. A kiinduló feltételezés az, hogy a változások egyes fajtái a változás mértékében, tartósságában és irányában is különbözhetnek egymástól (Evans–Norris 1999, xxvi; lásd I. táblázat). Az alábbiakban röviden, Evans és Norris (1999) alapján ismertetjük a különböző választástípusok jellemzőit.

¹ USA 1928, Anglia 1924, 1945, 1997, Franciaország 1958, Németország 1965, Dánia 1973, Kanada 1993, Olaszország 1994 (Evans–Norris 1999, xxxii)

1. táblázat A választások fajtái az általuk indukált változások szerint

A választások fajtái				
Megerősítő	Eltávolodás		Átrendeződés	
	Drasztikus	Fokozatos	Fokozatos	Kritikus

Forrás: Evans - Norris 1999, xxvii, 1.3 ábra

A megerősítő választások (*maintaining elections*) a status quo tükrözik. A pártok közötti versenyben nem találunk új ügyeket, törésvonalakat, illetve a választók pártelkötelezettségében sem figyelhetünk meg jelentős változást. Korábbi kutatási eredmények arra a következtetésre vezettek, hogy a 2006-os magyarországi parlamenti választás, amikor is a 2002-re kialakult választói blokkok közötti mozgás minimálisra csökkent, ebbe a kategóriába esett (Karácsony 2006). Megerősítő választások esetén tehát a szavazatok blokkok közötti áramlása nem túl nagymértékű és minden esetben kiegyenlíti egymást, vagyis a hatalmi egyensúlyt változatlanul hagyja.

Az eltávolodás jellegű választások (*dealigning elections*) alkalmával a pártok és választói közötti kapcsolat gyengülni látszik, mely akár destabilizáló hatással is lehet a pártrendszerre. A drasztikus eltávolodás fő jellemzője a szavazatok szintjén, hogy egy vagy több párt támogatottságában drasztikus csökkenés következik be. Ennek egyik legekleatásabb példája a kormánypártokkal szembeni proteszt-szavazatok számának rohamszerű növekedése, mely azonban nem feltétlenül jár együtt a kormánypártokkal mélyen azonosuló (pártos) választók arányának ugyanilyen mértékű csökkenésével. Ezáltal eltávolodik egymástól a választók pártidentitása és az aktuális pártpreferencia, a kormánypártok támogatói a kormánnyal való elégedetlenségük okán azok fő riválisára vagy újonnan megjelenő kisebb pártokra szavaznak. A lényeg azonban ebben az esetben az, hogy a kormánnyal való elégedetlenség, illetve a más pártra leadott szavazat nem változtatja meg a hosszú távú pártos elköteleződést.

A drasztikus eltávolodást (*deviating dealignment*) ebből következően az jellemzi, hogy a pártos kötődések és a pillanatnyi pártpreferenciák változása által alkotott képzeletbeli olló kinyílik. Mivel definíció szerint ezek a pillanatnyi pártpreferenciák a későbbiek folyamán a hosszú távú preferenciákhoz igazodnak, a szavazatváltozás egyfajta trend nélküli fluktuációhoz hasonlít, ezért a pártrendszeren nem hagy maradandó változást. A fokozatos eltávolodás (*secular dealignment*) ezzel szemben a pártválasztó kötelékek hosszú távú, fokozatos gyengülését jelenti, és nem jár együtt másfajta kötelékek megerősödésével. Egyes megközelítések szerint a mai választások nagy része ebbe a kategóriába esik (Evans–Norris 1999, xxix).

A fokozatos átrendeződés (*secular realignment*) ugyanennek a folyamatnak a tulajdonképpeni folytatása, vagyis a pártos elköteleződések lassú, folyamatos megerősödése. Ennek oka az, hogy minden átrendeződést egy eltávolodási időszaknak kell megelőznie ahhoz, hogy az új, hosszú távú elköteleződések kialakulhassanak.

A kritikus átrendeződések (*critical realignment*) a fentiekől eltérően olyan választások, amikor a pártok iránti elköteleződések hirtelen és nagymértékben megváltoznak és mindezzel a pártversenyre nézve hosszú távon érvényesülő hatásokat okoznak. A változások három dimenzióban mennek végbe. (1) Egyrészt egyfajta ideológiai átrendeződés zajlik le, mely új, megosztó ügyek megjelenésében, pártok hirtelen arculatváltásában, új pártok megjelenésében vagy a társadalom, illetve a politikusok balra- vagy jobbrtolódásában mutatkozhat meg. A társadalmi átrendeződést a (2) pártok társadalmi bázisának alapjaiban történő megváltozása, valamint a törésvonalak gyengülése vagy átalakulása jelzi. Ezzel párhuzamosan a (3) szavazók pártos elköteleződései kezdetben fellazulnak, majd új formában szilárdulnak meg. A megszilárdulás folyamatának kezdőpontja tulajdonképpen maga a kritikus választás, melynek létjogosultságát nem maga a választás, hanem az utána következő periódus adja meg.

Tanulmányunkban a kritikus választás három tulajdonképpeni pilléréből az utolsót, vagyis a szavazók pártos elköteleződéseit vizsgáljuk meg közelebbről. Az ideológiai dimenzió mentén értelmezett átrendeződésről és a pártrendszer jellegének átalakulásáról a választást követő egy évben számos tudományos értekezés jelent meg. Benoit és Enyedi (2011) gazdag adatokon nagyszerűen bizonyítják a pártrendszer és a választói preferenciák jobbrtolódásának hipotézisét. Emellett számos olyan jelenséget vázolnak, melyek mind a kritikus választás hipotézisét erősítik. Ilyenek a kiugróan magas volatilitási index, a lecsökkent parlamenti effektív pártszám és a verseny mértékének csökkenése, mely a pártok közötti kooperáció jelentőségének csökkenéséhez vezetett (pl. a két forduló közötti visszalépések számának csökkenése). Ezen tényezők bázisán egy új pártrendszer (domináns) kialakulásának lehetőségét is felvetik.

Az ideológiai skálán elfoglalt pozíció átrendeződése mellett érvel Bíró Nagy (2011), aki szerint az új képlet kialakulásához nagyban hozzájárult, hogy az MSZP és a Fidesz közötti különbség növekszik a bal-jobb skálán elfoglalt hely tekintetében. A politikai polarizáció témájával foglalkozik Angelusz és Tardos (2011) röviddel a 2010-es választás előtt íródott tanulmánya is, amely a polarizációs index² rendszerváltás utáni töretlen növekedéséről számol be.

A pártrendszer átalakulásával foglalkozó írások természetesen foglalkoznak az MSZP népszerűségének összezsugorodásával. Enyedi és Benoit (2011) elsősorban a rossz gazdasági helyzetet, a megszorításokat és az SZDSZ gyengülését említik ennek okaként, de megjelennek az MSZP körüli botrányokhoz kapcsolódó napirendi magyarázatok is, amellyel Beck, Bíró Nagy és Róna (2011) foglalkoznak részletesebben.

² Egy tízfokú skálán a „két-két szélső bal- és jobboldali skálabesorolás (1, 2, illetve 9, 10) összegezve osztva a két közbülső (5, 6) önbesorolással” (Angelusz–Tardos 2005).

ELEMZÉS

A pártidentitás³ hagyományos indikátora és a pártpreferencia⁴
(2002–2010)

A továbbiakban abból a megállapításból indulunk ki, hogy minden párt kétféle szavazatot kap a választáson. Az egyik az, amely a szavazótábor magjától, a pártos szavazóktól érkezik,⁵ a másik pedig olyan, amely nem mélyebb elköteleződésen alapul, hanem pusztán a körülmények következtében keletkezett (pl. más pártokkal való elégedetlenség, szimpatikus politikai vezető stb.). A pártos szavazatok sokaságbeli és szavazótáboron belüli arányának változásából következtetni tudunk arra, hogy összességében mennyire változtak a szavazói elkötelezettségek a vizsgált időintervallumban. Minél magasabb a pártos szavazók aránya, annál stabilabbnak tekinthetjük a választói preferenciákat, annál kisebb az esélye egy gyors lefolyású eltávolodásnak, annál valószínűbb, hogy hosszabb távon érvényesülő átrendeződéssel állunk szemben.

A kritikus választások egyik legfontosabb ismérve a választók pillanatnyi pártpreferenciáinak és a pártidentitásoknak a nagymértékű, szimultán eltolódása (Crewe–Thomson 1999, 67). Vagyis a pártidentitás és a pártpreferencia változásának görbéi egymáshoz közel kerülnek. Ezzel párhuzamosan – és ettől természetesen nem függetlenül – az adott párt szavazótáborán belül nő a pártos szavazók aránya. Fontos továbbá – a már említetteken kívül –, hogy a választók nagyrészt azokra a pártokra szavazzanak, amelyekhez erősen kötődnek, ellenkező esetben drasztikus eltávolodásról beszélünk, mely során a pártpreferenciák hirtelen változását nem követik identitásbeli változások. A kritikus átrendeződéssel szemben a drasztikus eltávolodás esetében tehát a pártidentitás és a pártpreferencia változása által alkotott képzeletbeli olló kinyílik, vagyis a választók – különböző okok miatt – arra „kényszerülnek”, hogy a hosszabb távú pártos elköteleződéseiktől eltérően szavazzanak (pl. stratégiai szavazás, protesztiszavazat). A kritikus választás és a drasztikus eltávolodás szembeállítása – illetve egyik vagy másik alternatíva realitásának vizsgálata – azért kulcsfontosságú, mert mindkét választástípusnak azonos jegyei vannak a megfigyelhető preferenciák, vagyis a választási eredmények szintjén. Mindkettő a meglévő pártstruktúra látszólagos átalakulásával jár, mely a parlamentbe jutott pártok számának, esetleg maguknak a pártoknak a megváltozásával, nem utolsósorban – kevés kivételtől eltekintve – kormányváltással jár.

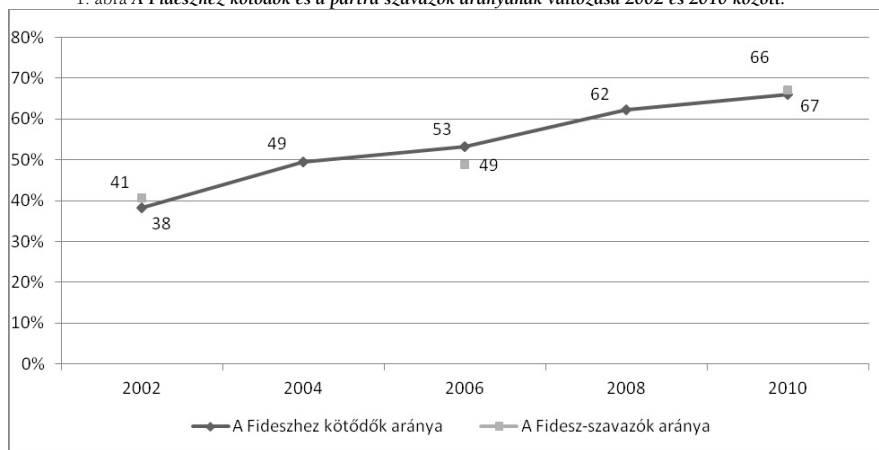
³ Az elemzés során a hosszú távú pártos elkötelezettségre pártidentitásként fogunk hivatkozni.

⁴ A pártpreferencia kifejezést minden esetben a választók pillanatnyi elkötelezettségeire értjük.

⁵ Lásd a választói viselkedés michigani modelljét (Converse et al. 1960), mely szerint a választók pártidentitása a szocializáció különböző szintjein mintegy „rarakódik” a szavazó személyiségére. A pártos elkötelezettség tehát hosszú távra szól, és csak ritkán változik. Ezen ritka alkalmak egyike a kritikus választás.

Az alábbiakban a pártos elköteleződés hagyományos mérőszámának változását vizsgáljuk meg 2002 és 2010 között a European Social Survey⁶ adatait felhasználva, nevezetesen, hogy van-e olyan párt, melyet közel érez magához,⁷ és ha igen, akkor melyiket.⁸ Az I. ábra a Fideszhez kötődők arányának és a párt aktuális támogatottságának változását mutatja.⁹

I. ábra A Fideszhez kötődők és a pártra szavazók arányának változása 2002 és 2010 között.

Forrás: European Social Survey, 2002–2010

⁶ Az ESS kétévenkénti rendszerességgel gyűjt adatokat. A magyarországi adatfelvételek az MTA PTI és az MTA SZKI konzorciuma keretében valósultak meg. Az adatok szabadon elérhetőek az EUTE honlapján, vagy letölthetőek a norvég NSD adatbankból.

⁷ A kérdés pontos szövege: „Van-e olyan politikai párt, amely közelebb áll Önhöz, mint a többi?”

⁸ Nyitott kérdés, tehát fennáll az alulbecslés elvi lehetősége, bár ez éppen az általunk vizsgált két nagy párt esetében a legkisebb.

A pártidentitás méréséről részletesebben lásd többek között Katz 1985, Barnes et al. 1988, Sinnott 1998, Schmitt 1989, Blais et al. 2001, Bartle 2003, Burden–Klofstad 2005. A pártidentitás hagyományos mérőszámát számos kritika éri. Ezeknek alapja, hogy többen (többek között Butler–Stokes 1969, Holmberg 1994, Johnston–Pattie 1996, Brynin–Sanders 1996) kimutatták, hogy a pártidentitás mérésére feltett kérdést a válaszadók a pillanatnyi pártpreferenciájuknak megfelelően értelmezik. Vagyis a hosszú távú pártos elkötelezettség és a pillanatnyi pártpreferencia között a választók szemében nincs különbség. Ezt támasztják alá a választási években számított kapcsolat-szorossági mutatók is: 2002-ben és 2006-ban a pártidentitás és a pártpreferencia között számított Cramer V értéke 0,738 ($p < 0,01$), 2010-ben 0,842 ($p < 0,01$), vagyis választási években a pártpreferencia és a párttal való azonosulás közötti összefüggés meglehetősen erős.

Itt megjegyezzük, hogy a nemzetközi és magyar politikatudomány, ha fenntartásokkal is, de elfogadja azt, hogy az arra a kérdésre adott válasz, hogy melyik pártot érzi magához közel és mennyire, jó becslése a hosszú távú pártos elköteleződésnek (lásd Karácsony 2006; Tóka 2006).

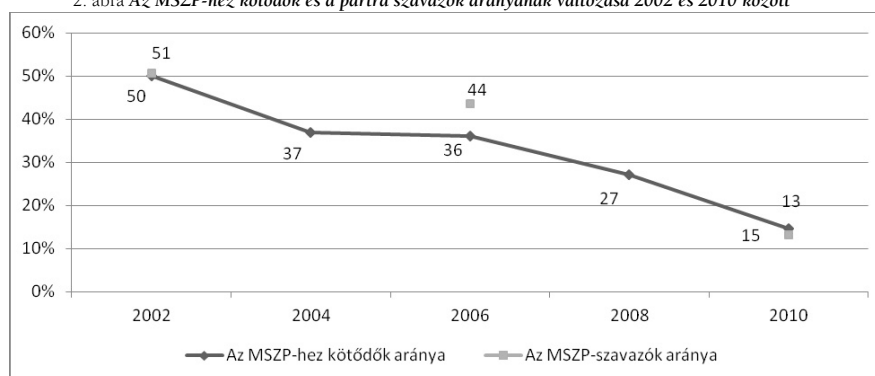
⁹ A válaszadók önbevalláson alapuló aktuális pártpreferenciáit összevetettük a tényleges választási eredményekkel, de az esetek többségében a szakirodalomban megjelenő különbségeket véltük felfedezni (győzteshez húzás).

Az ESS-adatfelvételek során nem az aktuális pártpreferenciára, hanem a legutóbbi választáskor leadott szavazatra kérdeznék rá. Ez a megoldás választási években (2002, 2006, 2010) közelíti jól a választók aktuális pártpreferenciáit,¹⁰ míg más években (2004, 2008) a torzítás lehetősége nagyobb. Ezért az ábrán csak az ezekben az években felvett adatot tüntettük fel. Látható, hogy mind a pártpreferencia, mint a párttal való azonosulás terén folyamatos növekedés figyelhető meg, mely növekedés nagyjából szinkronban ment végbe. Az adatok szerint 2002-ben a Fidesszel azonosulók aránya csak kis mértékben maradt el a Fideszre szavazókéétól (a különbség 2,3 százalékpont), 2010-ben a két érték közötti különbség még kisebb (1,2 százalékpont). A Fideszre szavazók és a Fidesszel azonosulók aránya közötti különbség 2006-ban volt a legnagyobb. Ekkor a különbség 4,4 százalékpontra emelkedett, még hozzá a Fideszhez kötődők javára. Vagyis 2006-ban arányaiban többen kötődtek a Fideszhez, mint ahányan szavaztak rá. Összességében a Fideszhez való kötődés az időszak során meredekebben emelkedik, amit fokozatosan követ a tényleges szavazói preferencia, és 2010-ben „ér utol”.

Az MSZP esetében ennek éppen fordítottja ment végbe, melyet a 2. ábra szemléltet. A pártidentitásban itt az időszak első felében, és akkor is az első két év során, figyelhető meg nagyobb csökkenés, 50 százalékról 36 százalékra, amire 2006-ban még csak kisebb mértékű, 10 százalékpont alatti szavazatvesztés kapcsolódik, és ez nem is hozta magával a választások elvesztését. Az időszak második felében viszont meredeken csökken az MSZP-vel való azonosulás, több mint 20 százalékponttal, 36 százalékról 15 százalék alá, és ez már jelentős tényleges szavazatvesztéssel esett egybe. Az MSZP-szavazók aránya 2006-ban még 7,5 százalékponttal meghaladta az MSZP-vel azonosulók arányát, míg 2002-ben és 2010-ben a különbség minimális; a pártidentitás és a választói preferencia 2010-re (újra) „összeérnek”.

2. ábra Az MSZP-hez kötődők és a pártra szavazók arányának változása 2002 és 2010 között

Forrás: European Social Survey, 2002–2010

¹⁰ Az ESS-adatfelvételekre mindig ősszel kerül sor és 2-3 hónapig tartanak. Ez a hosszabb időtáv lehetővé teszi azt is, hogy az egyes pártok szavazótáborára a felvétel időtartama alatt is módosuljon.

Az I. és 2. ábrák alapján tehát úgy tűnik, hogy 2006-ban a hagyományos értelemben vett pártos elkötelezettség nem állt összhangban az aktuális pártpreferenciákkal egyik (akkori) nagy párt esetében sem. Ennek leginkább a Fidesz érezte hátrányát, hiszen támogatottsága az aktuális pártpreferenciák szintjén más választási évekhez képest szokatlan mértékben maradt alatta annak a szintnek, amit a párttal való elkötelezettek aránya indokoltta tett volna. Mindemellett azonban elmondható, hogy 2006-ban a Fidesz – az adatok tanúsága szerint – a szavazatok és az elkötelezettségek szintjén is jobban teljesített a szocialistáknál. A 2006-os választás ráadásul egy eltávolodási folyamatban érte az MSZP-t. Míg 2002-ben az MSZP táborának 67 százaléka érezte magához közel a pártot, addig ez az arány 2006-ra 59 százalékra csökkent.¹¹ Ez egyben azt is jelenti, hogy az MSZP 2006-os győzelmét hozó szavazatok nagyobb része érkezett a párthoz nem kötődőktől, ami bizonytalanabbá tette a szavazótábor megtartását hosszabb távon. A pártos szocialista szavazók arányának csökkenése a teljes sokaságon és a szavazótáboron belül pedig egyértelmű jele a szocialista pártidentitás fellazulásának. A Fidesz-elkötelezettek sokaságbeli arányának növekedése mellett a saját szavazótáboron belüli arányuk is nőtt: 2002-ben a Fidesz-szavazók 63 százaléka volt elkötelezett, 2006-ban ez az érték 71 százalékra emelkedett. Könnyen lehet tehát, hogy a 2006-os választás csak egy állomás volt a fokozatos eltávolodás és átrendeződés párhuzamosan zajló folyamatában, mely akkor nem változtatta meg a politikai erőviszonyokat. Ezen változások erősödése vezetett a 2010-es választásokon tapasztalt példa nélküli Fidesz-győzelemhez. Amennyiben tehát elfogadjuk, hogy a pártidentitás hagyományos mérőszáma ténylegesen a hosszú távú pártos elkötelezettséget méri, valószínűvé válik, hogy a 2006-os választás a korábbi vélekedéssel ellentétben mégsem a megerősítő választások sorába tartozik, hanem 2002 és 2010 között egy fokozatos átrendeződésnek voltunk tanúi. Az átrendeződés (legyen az fokozatos vagy kritikus) hipotézisét a drasztikus eltávolodásával szemben erősíti továbbá az a tény, hogy a pártidentitás és pártpreferencia közötti asszociációs kapcsolat szorosságának mutatószáma (Cramer V) 2006-ról 2010-re egytizeddel¹² emelkedett, vagyis a pártidentitás és pártpreferencia a két választás között „közelebb került egymáshoz”. A kapcsolat szorosságát azonban csalóka lenne csak az egész sokaságra vizsgálni, hiszen ez elfedi a pártonként külön jelentkező esetleges ellentétes trendeket. Azoknak a válaszadóknak az aránya, akik a Fideszre szavaznának azok között, akik közel érzik magukhoz a Fideszt 2006-ról 2010-re 82 százalékról 86 százalékra növekedett. Az MSZP esetén ez az arány 89-ről 81 százalékra csökkent. Mindez azt jelenti, hogy az MSZP esetében a vele azonosulók körében láthatóan

¹¹ Ezek az arányszámok azért nem azonosak az ábrában szereplőkkel, mert ott az összes szavazatokon belüli arány látható, itt pedig az egyes pártok szavazótáborán belüli arányokról van szó.

¹² A Cramer V mutató 0 és 1 közötti értéket vehet fel.

megjelenik a protesztelem is, amely a protesztzavazat helyett jelen esetben inkább a „proteszt-távolmaradás” formáját ölti. A Fidesz esetében viszont az identitás és a szavazat „egymásra találását” látjuk. Összességében elmondhatjuk, hogy a jelek az átrendeződés elméletét támasztják alá, melynek üteme miatt a fentiek tudatában – ti. hogy elképzelhető, hogy fokozatos átrendeződéssel állunk szemben – sem utasíthatjuk el a kritikus választás hipotézisét.

Az egyes pártokhoz való kötődés fokozatai és a pártpreferencia (2005–2009)

Az elemzés következő szakasza tulajdonképpen az ESS-adatokon végzett vizsgálat folytatása, illetve kibővítése olyan aspektusokkal, melyek a nemzetközi adatbázisban nem állnak rendelkezésre. A kiegészítés szükségességének egyik oka éppen a fentebb említett megfigyelés, miszerint az, hogy valaki közel érez magához egy pártot vagy sem, a pillanatnyi pártpreferenciával változhat, vagyis a jelenlegi magyar politikai kontextusban kevésbé alkalmas a hosszú távú preferenciák leírására. Ennek megfelelően a szavazók pártosságának meghatározásakor – az egyes pártok iránti szimpátián túl – figyelembe vesszünk egy további tényezőt, az egy választással korábbi pártpreferenciát is.

A vizsgálatot két külön időpontban végezzük el, majd a két időpont között megfigyelhető változás jellegéből következtetünk az egyes pártok szavazótáborának változására. Megközelítésünk hátránya, hogy nem leszünk képesek a változásban megfigyelhető trendet közvetlenül azonosítani, pusztán egy időintervallum két végpontján megfigyelt állapotból következtetethetünk arra. A felhasznált adatok a Magyar Választáskutatási Program¹³ keretében kerültek felvételre 2005-ben¹⁴ és 2009-ben.¹⁵ A pártidentitás változó kialakításakor az egyes pártok iránti szimpátia¹⁶ és a múltbeli pártpreferencia¹⁷ változókat vettük figyelembe.¹⁸ Az eljárás

¹³ http://www.valasztaskutatas.hu/eredmenyek/adatbazisok?set_language=hu

¹⁴ Politikai attitűdök az EU-csatlakozást követően Magyarországon, 2005 című adatbázis, Medián (TDATA-H44) és Szonda Ipsos (TDATA-H45) alminták.

¹⁵ Magyar Választáskutatási Panel, 2008–2009 összevont teljes adatbázis c. adatbázis (2009-re vonatkozó részek).

¹⁶ Az egyes pártok iránti szimpátiát olyan hétfokú skálán mérjük, melyen I az „ellenszenves”, 7 a „rokonszenves”.

¹⁷ A korábbi pártpreferenciára vonatkozó kérdést minden esetben zárt kérdésként tették fel.

¹⁸ Módszerünk egyik gyenge pontja, hogy a válaszadók gyakran rosszul emlékeznek arra, hogy mire szavaznak, és az emlékek általában konformak az aktuális politikai helyzettel (Angelusz – Tardos 1998). Másik probléma a rejtőzködés, ami jelen esetben azt jelenti, hogy 2009-ben feltehetően nem „divatos” dolog az MSZP-re korábban leadott szavazat. Ez a 2009-es adatok példáján annyit tesz, hogy az MSZP-re leadott 2006-os szavazatok aránya kisebb lesz, mint a valószínűségben, a Fideszre leadott pedig nő. Ennek a problémának a megoldása azonban meghaladja

Campbell et al. (1986) logikáján alapul, mely szerint a pártosság lényegét a párttal való azonosulás és annak tartóssága adja. Ez praktikus azt jelenti, hogy a 2009-es felvétel esetében a 2006-os, a 2005-ös esetében a 2002-es első forduló listás szavazattal egészítjük ki az egyes pártok iránti szimpátiát.

A fentiekből kiindulva a 2. táblázatban bemutatott négy csoportot különböztetjük meg, melyek tulajdonképpen az egy párthoz való viszonyulás fokozatait jelenítik meg. Azt a választót, aki az előző választáson, pl. 2006-ban a Fideszre szavazott, és 2009-ben szimpatizál¹⁹ vele, *erősen elkötelezett* szavazónak tekintjük. Az, aki az adatok felvételének időpontjában nem szimpatizál²⁰ a Fideszrel, de az előző választáson a pártra szavazott, *távolodó szavazónak* fogjuk hívni, hiszen távolodni látszik a korábbi pártpreferenciájától. A *közeledő szavazó* esetében ennek éppen fordítottja megy végbe. Az előző választáson nem a Fideszre szavazott, de az adatfelvétel időpontjában jó véleménnyel van róla. Végül, a *nem pártos* szavazó az, aki nem szavazott a Fideszre, és nem is szimpatizál vele. Ennek a felosztásnak az alkalmazásával lehetővé válik, hogy az egyes választásokat az eltávolodás (a korábbi identitások fellazulása) és az átrendeződés (új identitások kialakulása) fogalmi konstrukciójának megfelelően írjuk le. Emellett az adatok statikus voltából eredő hátrányokat is ellensúlyozni tudjuk a dinamikus elem figyelembevételével.

2. táblázat A pártos elkötelezettség fokozatai

	Nem szimpatizál	Szimpatizál
Fidesz/MSZP	[2] távolodó	[4] erősen elkötelezett
nem Fidesz/MSZP	[1] nem pártos	[3] közeledő

A pártosság változót két párt esetében értelmezzük,²¹ vagyis a válaszadót az MSZP-hez és a Fideszhez való viszonya alapján jellemezzük, aminek következtében adatfelvételenként két olyan változónk lesz, melyek csak részben egymást kölcsönösen kizárók.²²

jelen tanulmány és a rendelkezésre álló adatok kereteit, ezért feltételezzük, hogy nem változtatja meg lényegesen a pártos szavazók arányát, de felvetjük, hogy eredményeinket ennek tudatában kell értelmezni/elfogadni. Egy további probléma, hogy a mérés nem közvetlenül a pártos elköteleződést ragadja meg – mint például az attitűdökre vonatkozó kérdések –, hanem annak valamilyen, viselkedésben megjelenő manifesztálódását (Blais et al. 2001), jelen esetben a múltbeli pártpreferenciát. Más szerzők szerint (pl. Campbell et al. 1986) magának a pártnak az értékelése is az identifikáció következménye. Mindezekből az következik, hogy megközelítésünk inkább alapul az elköteleződés folyamán, mint magán az elköteleződésen.

¹⁹ A szimpátiaskálán 5-ös vagy annál nagyobb értéket adott a pártnak.

²⁰ A szimpátiaskálán 4-es (tehát közepes) vagy annál kisebb értéket adott a pártnak.

²¹ Az elemzés kiterjeszhető minden olyan egyéb pártra, mely indult az előző választáson is. Az új pártok esetében nem értelmezzük hosszú távú pártos elkötelezettséget.

²² A [2]-[2], [4]-[4], [2]-[4] kategóriák kölcsönösen kizárják egymást.

Párthovatartozásra való tekintet nélkül 2005 és 2009 között 35 százalékról 32 százalékra csökkent azok aránya, akik az előző választáson egyik pártra sem szavaztak, és nem is szimpatizálnak velük ([1]-es kategória). Az egyik vagy másik párthoz erősen kötődők aránya viszont ugrásszerűen megnőtt (38 százalékról 51 százalékra), ami a pártosság általános szintjének növekedését mutatja a két vizsgált párt viszonylatában. Pártokra bontva, a teljes sokaságon belül alig változott az erősen MSZP-s válaszadók aránya (15 és 16 százalék), szemben a Fidesszel, ahol 22 százalékról 35 százalékra emelkedett azoknak az aránya, akik szimpatizálnak a párttal, és az előző választáson is rá szavaztak ([4]-es kategória). Az adatok tanúsága szerint tehát már 2005-ben is magasabb volt a Fidesz iránt mélyen elkötelezettek aránya a teljes sokaságon belül az MSZP-hez képest, és ez a különbség 2009-re csak tovább nőtt.

Az ellentábor pártjának kölcsönös elfogadása összességében ([3]-as és [4]-es kategóriák) 5,3 százalékról 2,3 százalékra csökkent, ami a két oldal közötti – a választó által érzékelt – különbségek növekedését, vagyis a választói magatartás polarizálódását, a szavazótáborok kikristályosodását mutatja. Az MSZP-hez jobban kötődő ([3]-as és [4]-es kategóriák), a Fideszt elutasítók ([1]-es és [2]-es kategóriák) aránya csökkent (21 százalékról 17 százalékra), míg a Fideszhez kötődő MSZP-t elutasító választók aránya 31 százalékról 40 százalékra nőtt. Vagyis úgy tűnik, hogy az MSZP lecsökkent és feltételezhetően homogénebb potenciális²³ szavazótáborra is kevésbé elutasító a Fidesszel szemben, mint a Fidesz megnövekedett, heterogénebb potenciális tábora az MSZP-vel szemben. Mindez nehezebbé tesz egy esetleges későbbi visszarendeződést. A 3. táblázat²⁴ mutatja a pártok és a kötődés mértéke szerinti csoportok megoszlásának változását.

3. táblázat A pártok és a kötődés mértéke szerinti csoportok teljes sokaságbeli megoszlásának változása (százalékpontban)

	Fidesz				Összesen
	Nem pártos [1]	Távolodó [2]	Közeledő [3]	Erősen elkötelezett [4]	
MSZP					
Nem pártos [1]	-2,7	-1,5	-4,7	+12,9	+4
Távolodó [2]	+1,1	n. a.	+1,3	n. a.	+2,4
Közeledő [3]	-4,4	-0,1	-1,9	-0,6	-6,9
Erősen elkötelezett [4]	+0,9	n. a.	-0,6	n. a.	+0,3
Összesen	-5,1	-1,6	-5,9	+12,4	

Forrás: Magyar Választáskutató Program 2005, 2009; saját számítás

²³ Itt még nem a tényleges pártpreferenciákról beszélünk, hanem az elköteleződés egyes fokairól, melyek azonban nem minden esetben csapódnak le a pártpreferenciákra.

²⁴ A táblázatban szereplő értékek a kerekítések miatt térnek el a szövegben feltüntetettől.

A két párt 2005-ös és 2009-es szavazótáborának²⁵ összetételét vizsgálva látható (4. táblázat), hogy a két időpont között lecsökkent a „mozgó” választók aránya mind az MSZP, mind a Fidesz szavazói között. A 2009-es helyzet tehát statikusabbnak tűnik 2005-höz viszonyítva mindkét párt esetében. Ezt a statikusságot, vagy inkább kikristályosodást, tovább erősíti a tény, hogy mindkét vizsgált párt szavazótáborában nőtt az erős elkötelezettséggel rendelkező választók aránya.

4. táblázat Az egyes pártok szavazótáborának megoszlása az azonos párt szerinti elkötelezettség egyes fokozatai szerint (százalékok, zárójelben az elemszám)

	Nem pártos [1]		Távolodó [2]		Közeledő [3]		Pártos [4]	
	2005	2009	2005	2009	2005	2009	2005	2009
MSZP	17,5 (73)	8,3 (35)	11,5 (48)	6,7 (28)	10,8 (45)	4 (17)	60,3 (252)	81 (340)
Fidesz	18 (118)	17,9 (240)	7,3 (48)	2,5 (33)	13,2 (87)	9,2 (123)	61,5 (404)	70,5 (947)

Az MSZP esetében a több mint 20 százalékpontos változás oka a gyengébb kötődéssel rendelkező választók elvándorlása következtében lecsökkent szavazatszám, melyen belül értelemszerűen nagymértékben megemelkedett a pártosak aránya annak ellenére, hogy a teljes sokaságbeli arányuk nem változott számottevő mértékben (+0,3 százalékpont, 3. táblázat). A Fidesz esetében a pártos szavazók arányának emelkedése a szavazatszám növekedésével párhuzamosan ment végbe, vagyis a pártos elkötelezettség tényleges megerősödéséről van szó a párt szavazói körében. Ez újabb érv lehet a kritikus választás hipotézise mellett.

Ami a pártos szavazók aktuális pártpreferenciáit illeti, a pártos fideszesek 96 százaléka szavazna a Fideszre, ha most vasárnap lennének a választások. Az MSZP esetében ez az arány 86 százalék, ami ismét a „proteszt-távolmaradás” jelenségét erősíti. Amiért ezt a Fideszhez képest alacsony értéket mégsem tekinthetjük a drasztikus eltávolodás egyik jelének az az, hogy 2005-ben a pártos MSZP-s választóknak 89 százaléka szavazott volna a szocialistákra, ami nagyjából 5 százalékponttal marad alatta a Fidesz esetében megfigyelt értéknek. Vagyis úgy tűnik, hogy a pártos MSZP-szavazók eredendően szavaznak fegyelmeztelebbről a Fidesz-szavazókhoz képest, és ez a különbség nem növekedett számottevő mértékben 2005-ről 2009-re.

²⁵ „Ha most vasárnap lennének az országgyűlési választások, akkor melyik pártra szavazna?” kérdésre az MSZP/Fidesz–KDNP-t választotta (zárt kérdés). A részvételi hajlandóságot nem vettük figyelembe.

A pártpreferencia és a pártidentitás változása 2006 és 2010 között

A pártpreferencia és párthoz való kötődés vizsgálatát ebben a részben két szempontból tágítjuk. Az egyik szempont az adatok időbeliségére vonatkozik. A 2005–2009 közti időszak ebben a részben egy 2006–2010 időtávra módosul, de ennél lényegesebb, hogy itt nemcsak kezdő és záró időpontunk van, hanem a mérések havonkénti gyakorisággal állnak rendelkezésre: az első megfigyelés időpontja 2006 májusa, az utolsó pedig 2010 áprilisa. Az adatok tehát öt évre, összesen 47 hónapra²⁶ vonatkoznak, amivel lényegében lefedik a jelenlegi megelőző kormányzati ciklust.²⁷ A másik fontos különbség, hogy ebben az adatbázisban nem állnak rendelkezésre olyan adatok, melyekkel mérni tudnánk a választók hosszú távú pártos elkötelezettségeit. Ehelyett más, puhább indikátorokat dolgoztunk ki, amelyekről úgy gondoljuk, hogy indirekt módon azonosítják a pártidentitást, és segítségével közelebb kerülünk annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy a 2010-es parlamenti választások kritikusan tekinthetők-e. Az ebben a részben felhasznált változók mindegyike valamilyen módon a válaszadók pártpreferenciáihoz kapcsolódik. Nyomon követhető egyrészt a megkérdezettek aktuális pártpreferenciáinak²⁸ változása, másrészt a 2006-os pártpreferenciáról is rendelkezünk információval. Ez utóbbi változó segítségével egyéni szinten tudjuk nyomon követni a pártpreferencia változását.²⁹ Az adatbázis továbbá minden hónapra vonatkozóan tartalmaz egy negatív pártpreferencia változót is: a megkérdezetteknek arról kellett nyilatkozniuk, hogy melyik az a párt, amelyre semmiképpen nem szavaznának.

A választók pillanatnyi pártpreferenciáinak időbeli változása nem okoz meglepetést: 2006 és 2010 között erőteljesen csökkent az MSZP-szavazók aránya az összes kérdezett, a pártot választók és a biztos szavazók³⁰ körében is (lásd Függelék

²⁶ 2008 októberére vonatkozóan nem állnak rendelkezésre adatok.

²⁷ Ezek az adatok a Medián havonkénti felvételein alapulnak. Köszönetet mondunk használatukért a Mediánnak és Beck Lászlónak. Az adatok a Magyar Választáskutatási Program keretében váltak elérhetővé.

²⁸ Az aktuális pártpreferenciára vonatkozó kérdés válaszkártyás változatát használtuk fel elemzésünkhöz.

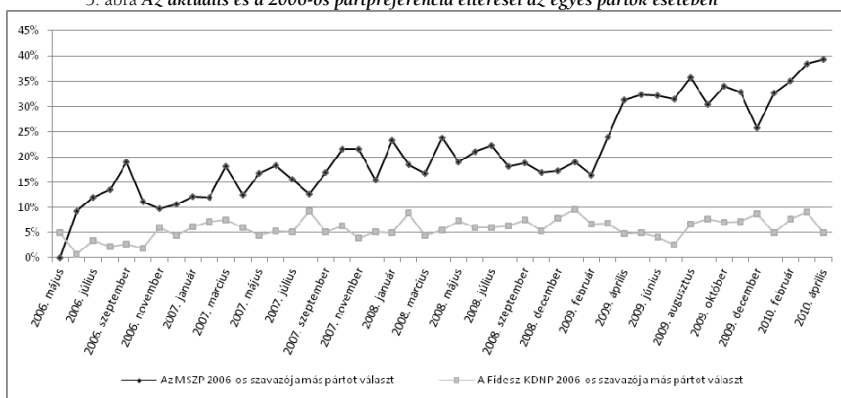
²⁹ Természetesen a korábbi fejezetben jelzett torzítás, mely a korábbi pártpreferenciákra vonatkozó kérdések esetében fennáll, itt is jelentkezik, ezért az ezzel kapcsolatos fenntartások továbbra is érvényesek.

³⁰ Biztos szavazók minden hónapban azok, akik az adott hónapban úgy nyilatkoztak, hogy biztosan, illetve valószínűleg elmennének szavazni. Látható tehát, hogy a biztos szavazó fogalmát a konvencióktól eltérően értelmezzük. Ennek oka, hogy a két választás között is a város 2010-es részvételi szándékot szeretnénk közelíteni, amely mindig magasabb, mint a választási kampányidőszakon kívül eső részvételi hajlandóság. Vagyis pl. 2007-ben is leginkább azok érdekelnek minket, akik nagy valószínűséggel elmentek szavazni 2010-ben. Azt feltételezzük, hogy a kampány hatására a „valószínűleg részt venne a választáson” kategóriában szereplők „felcsúsznak” a „biztosan részt venne” kategóriába.

FI ábra). Míg 2006 májusában az összes válaszadó 36,5 százaléka szavazott volna az MSZP-re, addig 2010 áprilisában ez az arány csak 12,6 százalék. Ezzel párhuzamosan megfigyelhető a Fidesz–KDNP szavazók arányának folyamatos, de kisebb mértékű (33,1-ről 46,3 százalékra), illetve a Jobbik szavazótáborának látványosabb növekedése, ami az összes szavazó 10,3 százaléka 2010 áprilisában (lásd Függelék F2 és F3 ábrák).

A 2006-os, visszaemlékezésen alapuló választói preferenciákból kiindulva a 3. ábrán mutatjuk be azt a „választói mobilitási” trendet, amely a pártot választók körén belül, a magát 2006-ban MSZP-, illetve Fidesz–KDNP-szavazóként fel-tüntető megkérdezettek körében jelenik meg és arra vonatkozik, hogy a kérdezett pártpreferenciája megváltozott 2006 és 2010 között. A 2006-os preferenciájuk-hoz képest más pártot választók esetében 2006 májusában nincs olyan MSZP-szavazó, akinek pártpreferenciája megváltozott volna, miközben 2010 áprilisában az egykori MSZP-szavazók közel 40 százaléka tér el korábbi választásától. Az MSZP-hez való pártkötődés – az egykori szocialista szavazótáboron belüli – csökkenésének tartjuk ezt is: olyanok, akik még 2010 tavaszán is azt mondják, hogy a 2006-os országgyűlési választásokon az MSZP-re szavaztak, nagy arányban választottak más pártot a 2010. áprilisi pártpreferenciájukat tekintve. A Fidesz–KDNP esetében ezzel szemben stabilan 10 százalék alatt van a 2006 és 2010 között pártot változtató szavazók aránya, de esetükben nem tehetünk olyan kijelentéseket, mint az MSZP-vel kapcsolatban, hiszen folyamatosan nőtt azon választók sokaságbeli aránya, akik saját bevallásuk szerint 2006-ban a Fideszre szavaztak.

3. ábra Az aktuális és a 2006-os pártpreferencia eltérései az egyes pártok esetében

Forrás: Medián-adatok, 2006. május – 2010. április

Megjegyzés: a 2006-os szavazótáborot tekintjük 100 százaléknak.

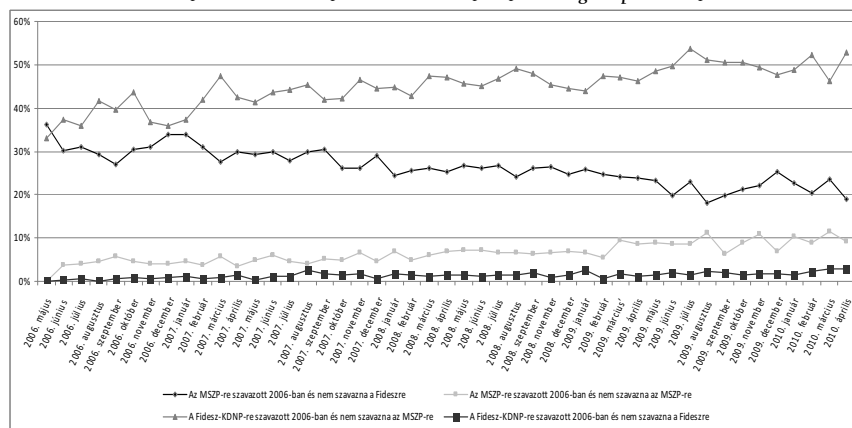
Az 4. ábrán szereplő trendek esetében ismét az MSZP és a Fidesz–KDNP 2006-ban, az országgyűlési választásokra vonatkozó szavazóiból indulunk ki és azt vizsgáljuk, hogy ezek a kérdezettek hogyan viszonyultak az MSZP-hez, illetve a Fideszhez a 2006–2010 közötti időszakban a negatív pártpreferenciákat

tekintve. Az eredmények jól értelmezhetőek a párttal való azonosulás szempontjából, és jellegzetesen különböznek a két párt esetében. Ennél az indikátornál azt feltételezzük, hogy a magyar viszonyok között az egyik nagy párt iránt elkötelezett választó a másik nagy párttal szemben negatív érzelmeket táplál, ami jelen esetben annyit tesz, hogy semmiképpen nem szavazna az adott pártra.

Az MSZP 2006-os szavazóinak 36 százaléka nem szavazna a Fidesz–KDNP-re 2006 májusában. Ez az arány azonban jelentősen csökken, és az Európai Uniós választások után, 2009 augusztusában éri el a mélypontját, amikor 20 százalék alá esik. Innentől az időszak végéig enyhén emelkedik, de 2010 áprilisában az MSZP 2006-os szavazói között kb. 15 százalékponttal csökkent a Fidesz–KDNP elutasítása, amit az identitásvesztés jelének tekintünk. Az MSZP 2006-os szavazói között az időszak elején természetesen senki vagy csak nagyon kevesen mondják, hogy semmiképpen nem szavaznának (újra) az MSZP-re. Az ilyen kérdezettek aránya azonban növekszik, és az időszak végére 10 százalék körül mozog. Az MSZP tehát még azok körében is veszített a szavazóiból, akik még 2010-ben is „bevallják”, hogy rájuk szavaztak az előző országgyűlési választásokon.

A Fidesz–KDNP szavazók esetében az MSZP elutasítása kicsit alacsonyabb mértékű, 33 százalék 2006 áprilisában, de meredeken növekszik, és 2010 végére már 52,7 százalékot ér el. Ez a trend a Fidesszel való azonosulás erősödését jelzi a párt 2006-os szavazótáborán belül. Ugyanakkor a Fidesz–KDNP 2006-os szavazói között az egész időszak során igen alacsony azoknak az aránya, akik soha nem szavaznának a Fideszre, végig 3 százalék alatt marad. Ebből a nézőpontból, az MSZP-vel szemben a Fidesz–KDNP szavazói stabil pártidentitással rendelkeznek.

4. ábra Az MSZP és a Fidesz-KDNP 2006-os szavazóinak negatív pártválasztásai

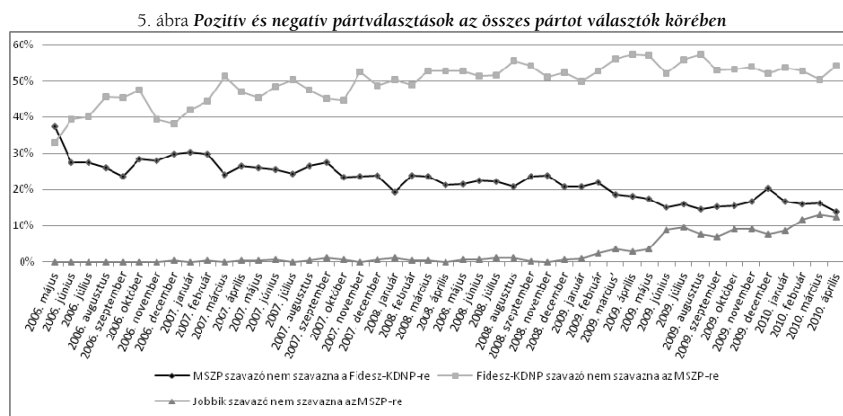
Forrás: Medián-adatok, 2006. május – 2010. április

Megjegyzés: a 2006-os szavazótáborat tekintjük 100 százaléknak.

A pozitív és negatív pártpreferenciák, a „kire szavazna?” és a „kire nem szavazna semmiképp?” kérdések egymásra vetítése, a vonzások és taszítások kapcsolata

tának időbeli változása alapján vizsgáljuk tovább az MSZP-, a Fidesz–KDNP-, valamint a Jobbik-szavazók pártkötődésének alakulását. A pártot választókon, illetve az adott párt „tiszta” szavazótáborán belüli trendeket az 5. és 6. ábrák mutatják.

Forrás: Medián-adatok, 2006. május – 2010. április

Megjegyzés: a pártot választókat tekintjük 100 százaléknak.

Az 5. ábra adatai szerint a vizsgált időszak kezdetén nincsen lényeges különbség a két nagy rivális párt választói között.³¹ A vizsgált időszak folyamán aztán kinyílik az olló és a Fideszre nem szavazók aránya az MSZP-ben 38 százalékról 15 százalék alá csökken, miközben az MSZP-re nem szavazó Fidesz–KDNP szavazók aránya 35 százalékról 55 százalékra emelkedik. A Jobbik szavazói csak 2009 elejétől válnak „mérhetővé”, s köztük meredeken emelkedik az MSZP-re soha nem szavazók aránya. Ezek az eredmények ennek az indikátornak a tükrében azt sugallják, hogy a párttal való azonosulás csökkent az MSZP-szavazók és erősödött a Fidesz–KDNP, valamint a Jobbik szavazóinak körében. A választások és taszítások együtt járását a három párt esetében minden hónapban az összes pártot választó kérdezetthez viszonyítottuk, így eredményeink ennyiben torzítanak. Ez az indikátor tehát magában foglalja azt a dinamikát is, mely a három párt szavazótáborának változását jelenti: a pártot választók körében csökkent az MSZP-szavazók és nőtt a Fidesz–KDNP- és a Jobbik-szavazók aránya.

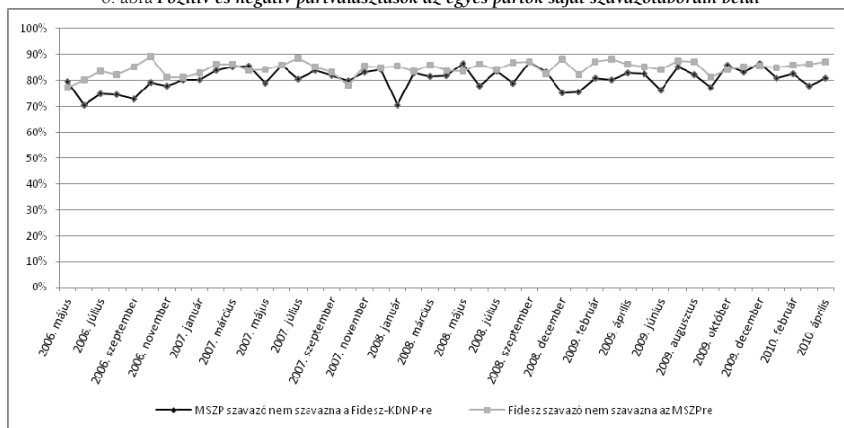
A 6. ábrán „kiszűrtük” ezt a hatást is, vagyis csak az adott két párt szavazótáborát tekintjük minden hónapban 100 százaléknak és ezen a körön belül vizsgáljuk a pozitív és negatív pártpreferenciákat. Ez a „szigorúbban” (de talán korrektebben) definiált indikátor kevésbé mutat drámai változásokat.³² A két nagy

³¹ Lényegében ugyanezt az eredményt kapjuk akkor is, ha a biztos szavazókat vizsgáljuk.

³² Megjegyezzük, hogy miközben a pártpreferenciák *relatív* trendjeit az összes pártot választók között ez az indikátor kiszűri, ettől természetesen megmarad a pártpreferenciák *abszolút* trendje, hogy abszolút számban 2006 és 2010 között egyre kevesebben szavaznának az MSZP-re és több a Fidesz–KDNP-re.

6. ábra Pozitív és negatív pártváltások az egyes pártok saját szavozótáborain belül

Forrás: Medián adatok, 2006. május – 2010. április

Megjegyzés: az egyes pártok 2010-es szavozótáborát tekintjük 100 százaléknak.

rivalis párt esetében kb. 80 százalék azok aránya, akik semmiképpen nem szavaznának az ellenfélre. Ez az arány ingadozik az MSZP esetében, de az időszak végére hasonló mértékű. Tehát miközben az MSZP szavazói abszolút számban csökkentek, a párthoz való kötődés abban az értelemben, hogy soha nem szavaznának a Fidesz–KDNP-re, stabil maradt, nem nőtt, de nem is csökkent ebben a szűkülő körben. A Fidesz–KDNP számban növekvő szavazói tábora nem „hígult fel”, sőt 80 százalékról kb. 90 százalékra nőtt köztük azok aránya, akik soha nem szavaznának az MSZP-re. Az abszolút számban növekvő Fidesz–KDNP szavazótábora tehát elkötelezettebb is lett 2006 és 2010 között.

KONKLÚZIÓ

Tanulmányunk végén összefoglaljuk az eredményeket és visszakanyarodunk kutatási kérdésünkhöz, hogy mennyiben tekinthető a 2010. évi parlamenti választás kritikussnak. Írásunkban a fő hangsúlyt a pártidentitás változásának vizsgálatára helyeztük, s különböző formában, különféle mérések segítségével próbáltuk megragadni a pártosság időbeli alakulását. Az 5. táblázatban összefoglaljuk az empirikus elemzés eredményeit a vizsgált két pártra vonatkozóan.

Az empirikus elemzés alapján, a különböző indikátorok tükrében, a pártidentitás időbeli vizsgálatáról és a pártpreferenciához való kapcsolódásáról kialakult kép összetett. Összességében elmondható, hogy a pártosság általános szintje két választás között emelkedett. Ezzel párhuzamosan a két nagy párt szavazóbázisán belül is nőtt az adott párttal való azonosulás szintje. E tekintetben a negatív pártpreferenciát alkalmazó mutatók némileg eltérő eredményre vezetnek: az MSZP-szavazók körében csökkenni látszik az elkötelezettek aránya. Ez azonban

5. táblázat Az egyes pártokkal való azonosulás változása a tanulmányban kialakított különböző indikátorok alapján

Indikátor	Az MSZP-vel való azonosulás változása a teljes sokaságban	A Fidesszel való azonosulás változása a teljes sokaságban	Az MSZP-vel való azonosulás változása az MSZP-szavazótáborán belül	A Fidesszel való azonosulás változása a Fidesz szavazótáborán belül
A pártidentitás hagyományos mérőszáma, 2002-2010	csökkent	nőtt	nőtt	nőtt
Pártosság mértéke, 2005-2009	változatlan	nőtt	nőtt	nőtt
A pártpreferencia változása, 2006-2010	n. a.	n. a.	nőtt*	n. a.
Negatív pártpreferencia a 2006-os szavazáshoz képest, 2006-2010	n. a.	n. a.	csökkent*	nőtt*
Negatív pártpreferencia a 2010-es szavazáshoz képest, 2006-2010	csökkent	nőtt	változatlan	változatlan

* a 2006-os szavazótáborat tekintjük 100 százaléknak

nem mond ellent a kritikus választás hipotézisének, ami nem követeli meg, hogy a „vesztes” párt szavazótáborán belül a pártos elkötelezettek aránya növekedjen. Ebben az esetben tehát a különböző mutatók – nem statisztikai jellegű – mérési hibáiból adódó különbségek nem okoznak problémát a fő kérdés eldöntésének tekintetében. A Fidesz esetében azonban az eredményekből már jóval több következtetést lehet levonni. Miután a Fidesz szavazótáborára abszolút mértékben is jóval nagyobb lett, a pártos szavazók arányának változása a szavazótáboron belül valódi erősödést mutat a párt-identifikációban. Ez és az MSZP-vel való azonosulás abszolút mértékű csökkenése a kritikus választás hipotézist látszik alátámasztani. Az MSZP-hez való kötődés fellazulása és a Fidesszel való azonosulás erősödése az eltávolodás-átrendeződés kettősségének magyarországi példája.

Érdemes óvatos megállapításokat tenni a változások *fokozatosságával* kapcsolatban is. A 2002–2010 közötti adatok elemzése alapján ugyanis erős kétség támadhat afelől, hogy az MSZP és Fidesz közötti váltás hirtelen ment végbe. Az I. és 2. ábrák arra utalnak ugyanis, hogy az eltávolodás és átrendeződés szimultán folyamata már a 2002-es választások után is tetten érhető volt. Mindez kétségbe vonja azt a korábbi megállapítást, miszerint a 2006-os választás megerősítő volt. Az eredmények fényében sokkal valószínűbb, hogy a fokozatos eltávolodás és átrendeződés összefonódó folyamatának voltunk tanúi, melynek hatása nem mutatkozott meg a 2006-os választások során. Létezik a 2006-os választás kapcsán egy ennél kicsivel fantáziadúsabb interpretáció is. A pártidentitásban és a pártpreferenciában az egyes pártok esetén megfigyelt különbség a drasztikus eltávolodás tüneteit mutatja. A megerősítő jelleget pedig éppen ennek a két jelenségnek az egymásutánisága adja: a lassú átrendeződés hatását elfedi a drasztikus eltávolodás, mely után a rendszer egy ciklus alatt visszaáll a „normális” pályára, a Fidesz–KDNP nagyarányú győzelmét eredményezve. Mindez azonban a rendelkezésre

álló adatok tükrében egyelőre csak spekuláció, a jövőben azonban érdemes lehet újra górcső alá venni a 2006-os választást is.

A vizsgálat további kiterjesztése javasolható például az egyes politikai események hatásának középpontba állítására. A 2006 és 2010 közötti havonkénti méréseken alapuló adatok kínálhatnak erre lehetőséget, ahol az ellentétes irányú, csökkenő, illetve növekvő trendek egyfajta fokozatos „begyorsulása” tapasztalható, ahogy haladunk a 2010. évi parlamenti választások felé. Némely esetben a havonkénti adatokon alapuló trendek vizsgálata azt is lehetővé teszi, hogy kimutassuk például a 2006 és 2010 közti időszakon belül a szocialista miniszterelnök-jelölt megnevezése körüli bizonytalankodás szerepét is a folyamatok alakulásában. Az MSZP 2006-os szavazói között például 2009 tavaszán emelkedik meg meredeken a más pártot választók aránya (3. ábra). Szintén az MSZP 2006-os szavazói között 2009 tavaszán „ugrik fel” 10 százalékra a pártra (többet) semmiképpen nem szavazók aránya (negatív pártpreferencia). Ezzel párhuzamosan viszont a Fideszre soha nem szavazók csökkenő aránya is 2009 nyarán indul újra növekedésnek (4. ábra).

Összefoglalóan, a tanulmány végén a címben feltett kérdésre egy óvatos igen-nel tudunk válaszolni. Elemzésünkben a kritikus választásnak több bizonyítékát és kevesebb cáfolatát találtuk. Ugyanakkor ezzel a következtetéssel kapcsolatban két fontos korlátozó tényezőre kell felhívni a figyelmet. Egyrészt, az adatok és az empíria tekintetében jelentős kompromisszumokra kényszerültünk. Nem állt rendelkezésre az ilyen elemzéshez ideális hosszú távú, longitudinális, panel jellegű adatbázis, ahol ugyanazoknak a válaszolóknak az esetében tudtuk volna a pártidentitás és a pártpreferencia trendjeit vizsgálni. Ehelyett többféle, különböző időszakra vonatkozó keresztmetszeti adatokat használtunk. Arra törekedtünk, hogy a párttal való azonosulás, a pártosság különféle indikátorait alakítsuk ki, hogy minél több és gazdagabb empirikus anyag alapján próbáljunk meg következtetni, amely törekvés egyben az eredmények értelmezésének korlátja. Az eredmények természetesen tükrözik magának a jelenségnek a különböző meghatározásait, a keményebb és puhább feltételek alkalmazását.

Másrészt, elemzésünk a 2010-es parlamenti választások pillanatában zárul. A kritikus választás tételének igazi próbája pedig a következő parlamenti választás lesz. Ezzel kapcsolatban legfeljebb a különböző közvélemény-kutató intézeteknek a médiában megjelenő havonkénti pártpreferencia-adataira utalhatunk. Az összkép eddig, legalábbis a pártpreferencia tekintetében, inkább stabilitásra, mint elmozdulásra utal: a két nagy párt szavazói között ugyan csökkent a távolság, a különbség nagyságrendje azonban nem változott lényegesen. Nem tudjuk azonban mi „zajlik a mélyben”, hogyan módosul, formálódik a pártokkal való azonosulás, ami esetleg még nem csapódik le a (feltételes, „mi lenne, ha most vasárnap” típusú) szavazói véleményekben. Még kevésbé tudhatjuk, mit hoznak a következő parlamenti választások, különös tekintettel a választási szabályok – melyek a

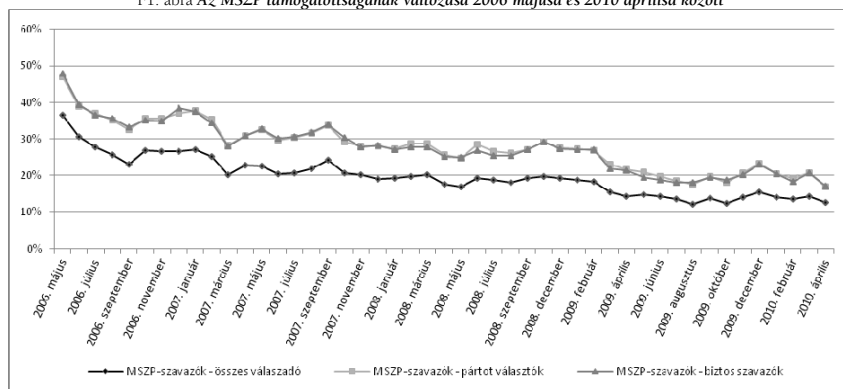

mostani parlamenti összetétel és többség kialakulására lényeges hatással voltak – megváltozásának problémájára.

Az ESS-adatokon végzett elemzések alátámasztani látszanak azt, hogy a pártidentitás hagyományos mutatója a jelenlegi hazai kontextusban nem ragadja meg kellőképpen a hosszú távú pártos elköteleződéseket. Ez praktikusán annyit tesz, hogy az ily módon mért pártidentitás – a pártpreferenciákhoz hasonlóan – gyorsan igazodik az aktuális politikai klímához. A további kutatások egyik fő célja ezért az kell legyen, hogy kialakítsuk a pártidentitás mérésének újabb mutatóit, és ha szükséges, újradefiniáljuk magát a fogalmat. A tradicionális definíció ugyanis megköveteli az identitás „hosszú távúságát”, ami eleve kizárja az új pártok szavazóinak vizsgálatát. Angelusz Róbert és Tardos Róbert expresszív szavazója, akinél érzelmi-azonosulási elemek is megjelennek (Tardos 2011, 316) ugyanis meglehetősen hasonlít a pártos választóra, és mint ahogy azt Tardos (2011) kimutatja, a Jobbik szavazói között igen nagy arányban fordulnak elő expresszív motívumokkal rendelkező szavazók. Már csak a vizsgálatba bevont választók körének bővítése miatt is érdemes lehet a pártidentitást komplexebb, értékválasztásoktól és attitűdöktől függő jelenségeként definiálni.

FÜGGELÉK

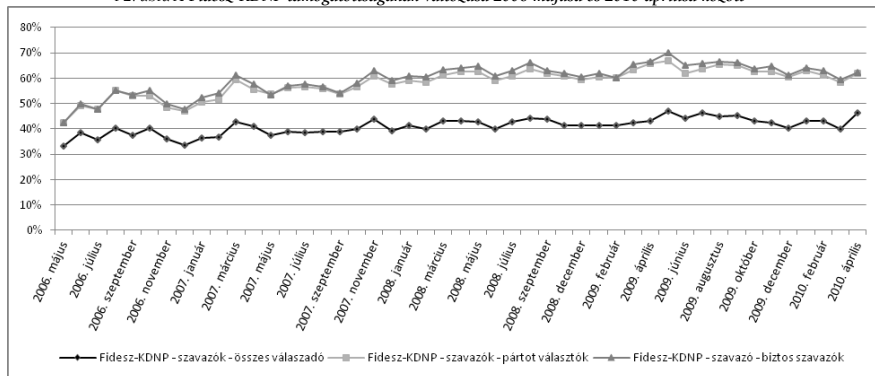
F1. ábra Az MSZP támogattságának változása 2006 májusa és 2010 áprilisa között

Forrás: Medián-adatok, 2006. május – 2010. április

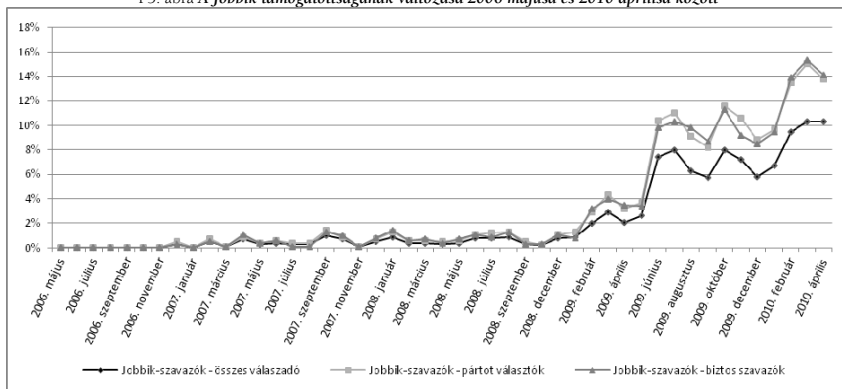

F2. ábra A Fidesz-KDNP támogatottságának változása 2006 májusa és 2010 áprilisa között

Forrás: Medián-adatok, 2006. május – 2010. április

F3. ábra A Jobbik támogatottságának változása 2006 májusa és 2010 áprilisa között

Forrás: Medián-adatok, 2006. május – 2010. április

Hivatkozott irodalom

- Angelusz Róbert – Tardos Róbert 1998. Az „önéletrajzíró” válaszadó. A választási preferenciák retrospektív adatainak szisztematikus torzításai. In *Századvég* 1998/3. 3–32.
- Angelusz Róbert – Tardos Róbert 2005. A választói tömbök rejtett hálózata. In Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.): *Törések, hálók, bidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*. Budapest: DKMKA. 65–160.
- Angelusz Róbert – Tardos Róbert 2011. Régi és új törésvonalak, polarizáció, divergenciaspirál. In Enyedi Zolt – Szabó Andrea – Tardos Róbert (szerk.): *Új képlet. A 2010-es választások Magyarországon*. Budapest: DKMKA. 347–382.
- Barnes, Samuel H. – Jennings, M. Kent – Inglehart, Ronald E – Farah, Barbara 1988. Party Identification and Party Closeness in Comparative Perspective. In *Political Behaviour* 1988/10. 215–231.

- Bartle, John 2003. Measuring Party Identification: An Explanatory Study with Focus Groups. In *Electoral Studies* 2003/2. 217–237.
- Beck László – Bíró Nagy András – Róna Dániel 2011. Szabadesésben. Az MSZP 2006–2010 közötti népszerűségvesztésének politikai napirendi magyarázatai. In Enyedi Zsolt – Szabó Andrea – Tardos Róbert (szerk.): *Új képlet. A 2010-es választások Magyarországon*. Budapest: DKMKA. 193–216.
- Bíró Nagy András 2011. Az új pártrendszer térképe. Programok, párteltek és szavazótáborok a 2010-es választások után. In Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2010-ről*. Budapest: DKMKA (elektronikus kiadvány).
- Blais, André – Gidengil, Elisabeth – Nadeau, Richard – Nevitte, Neil 2001. Measuring Party Identification: Britain, Canada, and the United States. In *Political Behaviour* 2001/1. 5–22.
- Brynin, Malcolm – Sanders, David 1996. Party Identification, Political Preferences and Material Conditions. Evidence from the British Household Panel Survey, 1991-2. In *Party Politics* 1996/1. 53–77.
- Budge, Ian 1999. Party Policy and Ideology: Reversing the 1950s? In Evans, Geoffrey – Norris, Pippa (eds.): *Critical Elections. British Parties and Voters in Long-Term Perspective*. London: SAGE. 1–22.
- Burden, Barry – Klofstad, Casey 2005. Affect and Cognition in Party Identification. In *Political Psychology* 2005/6. 869–886.
- Butler, David – Stokes, Donald 1969. *Political change in Britain: Forces Shaping Electoral Choice*. New York: St. Martin's Press.
- Campbell, James E. – Munro, Mary – Alford, John R. – Campbell, Bruce 1986. Partisanship and Voting. In Long, Samuel (ed.): *Research in Micropolitics*. Greenwich: JAI Press.
- Carmines, Edward G. – Stimson, James A. 1989. *Race and Transformation of American Politics*. Princeton: Princeton University Press.
- Clark, Terry Nichols – Lipset, Seymour Martin – Rempel, Michael 1993. The Declining Political Significance of Social Class. In *International Sociology* 1993/3. 293–316.
- Converse, Philip – Campbell, Angus – Miller, Warren – Stokes, Donald 1960. *The American Voter*. New York: John Wiley & Sons.
- Crewe, Ivor – Thomson, Katarina 1999. Party Loyalties: Dealignment and Realignment? In Evans, Geoffrey – Norris, Pippa (eds.) *Critical Elections. British Parties and Voters in Long-Term Perspective*. London: SAGE. 64–87.
- Enyedi Zsolt – Benoit Kenneth 2011. Kritikus választás 2010. A magyar pártrendszer átrendeződése a bal-jobb dimenzióban. In Enyedi Zsolt – Szabó Andrea – Tardos Róbert (szerk.): *Új képlet. A 2010-es választások Magyarországon*. Budapest: DKMKA. 17–42.
- Evans, Geoffrey – Norris, Pippa 1999. Introduction: Understanding Electoral Change. In Evans, Geoffrey – Norris, Pippa (eds.): *Critical Elections. British Parties and Voters in Long-Term Perspective*. London: SAGE. xix-xi.
- Ginsberg, Benjamin 1972. Critical Elections and the Substance of Party Conflict: 1844-1968. In *Midwest Journal of Political Science* 1972/4. 603–625.
- Holmberg, Sören 1994. Party Identification Compared Across the Atlantic. In Jennings, Kent M. – Mann, Thomas E. (eds.): *Elections at Home and Abroad*. Ann Arbor: University of Michigan Press. 93–121.
- Johnston, Ron J. – Pattie, Charles J. 1996. The Strength of Party Identification among the British Electorate: An Exploration. In *Electoral Studies* 1996/3. 295–309.

- Karácsony Gergely 2006. Árkok és légvárak. A választói viselkedés stabilizálódása Magyarországon. In Karácsony Gergely (szerk.): *A 2006-os országgyűlési választások. Elemzések és adatok*. Budapest: DKMKA. 59–103.
- Katz, Richard 1985. Measuring Party Identification with Eurobarometer Data: A Warning Note. In *West European Politics* 1985/8. 104–108.
- Key, Valdimer Orlando 1955. A Theory of Critical Elections. In *The Journal of Politics* 1955/I. 3–18.
- Nardulli, Peter F. 1995. The Concept of Critical Realignment, Electoral Behavior and Political Change. In *The American Political Science Review* 1995/I. 10–22.
- Norris, Pippa 1999. New Politicians? Changes in Party Competition at Westminster. In Evans, Geoffrey – Norris, Pippa (eds.): *Critical Elections. British Parties and Voters in Long-Term Perspective*. London: SAGE. 22–44.
- Schmitt, Hermann 1989. On Party Attachment in Western Europe and the Utility of Eurobarometer Data. In *West European Politics* 1989/2. 122–139.
- Sinnott, Richard 1998. Party Attachment in Europe: Methodological Critique and Substantive Implications. In *British Journal of Political Science* 1998/4. 627–650.
- Tardos Róbert 2011. Konzolidált szavazóközönség, eróziós átrendeződések. A 2010-es választások a részvételi aktivitás és a szavazói motívumok fényében. In Enyedi Zsolt – Szabó Andrea – Tardos Róbert (szerk.): *Új képlet. A 2010-es választások Magyarországon*. Budapest: DKMKA. 274–373.
- Tóka Gábor 2005. A magyarországi politikai tagoltság nemzetközi összehasonlításban. In Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.): *Törések, bálók, hidak: Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*. Budapest: DKMKA. 17–64.
- Tóka Gábor 2006. Vezérek passzív csodálói: a magyar választói magatartás nemzetközi összehasonlításban. In Karácsony Gergely (szerk.): *A 2006-os országgyűlési választások. Elemzések és adatok*. Budapest: DKMKA. 17–58.
- Webb, Paul – Farrell, David 1999. Party Members and Ideological Change. In Evans, Geoffrey – Norris, Pippa (eds.): *Critical Elections. British Parties and Voters in Long-Term Perspective*. London: SAGE. 44–64.

Mikecz Dániel

Új pártok, változó mozgalmak

A radikális jobboldali és az alternatív mozgalmak pártosodása

A 2010-es választások eredményeképpen két új párt (Jobbik, LMP) jelent meg az Országgyűlésben, miközben két, korábbi rendszerváltó mozgalmakból kinőtt párt (MDF, SZDSZ) vesztette el parlamenti mandátumát. A két új parlamenti erő a politikai pártok azon típusait képviselik – jelesül a zöld és a radikális jobboldali pártcsaládokat – amelyek Nyugat-Európában is a '70-es, ill. a '80-as években tűntek fel. Magyarországon természetesen nem előzmények nélküli ezen pártok megjelenése, hiszen a radikális jobboldalt képviselte már a MIÉP az Országgyűlésben, elkötelezett környezetvédők pedig ülnek olyan pártok frakcióiban, amelyek önmeghatározásában és programalkotásában nem hangsúlyos az ökológia szempont (Kowalik 1999), azonban egyfelől a MIÉP – bár 1998-ban önállóan érte el a mandátumszerzéshez szükséges szavazatszámot – egy parlamenten belül alakult párt, másfelől a zöld képviselők jelenléte ellenére a választási kampányüzeneteket és parlamenti viták irányát nem szabja meg a politikai ökológia, ami természetesen több mint egyszerű környezetvédelem.

A Jobbik esetében vitathatatlan az erős mozgalmi jelleg, azonban az LMP politikusai, támogatói között is megtalálhatóak korábbi mozgalmárok. A közös mozgalmi háttér ellenére a párttá szerveződés mintáiban jelentős különbségek fedezhetőek fel. Az LMP esetében a pártosodást sok éves civil, mozgalmi munka előzte meg, a párt tehát számíthatott azokra a szellemi teljesítményekre, aktivista hálózatokra és mozgósítási tapasztalatokra, amik olyan tiltakozó akciók során halmozódtak fel, mint az iraki háborúellenes tüntetések, a Zengő-konfliktus, vagy a kerékpáros felvonulások. Bár a kívülállók számára ismeretlennek tűnt az ökopárt, és a politikai publicisztikában, elemzésekben is a program, a mondani-való hiányát rótták fel közírók, elemzők, az LMP megalakulásánál bábáskodó mozgalmi szervezetek kidolgozott társadalmpolitikai követelésekkel rendelkeztek. Az ökopolitika Magyarországon tehát nem előzmények nélküli, komoly hagyományokkal rendelkezik már a rendszerváltást megelőző időszakból (lásd pl. Duna-kör). Az ökopolitikai mozgalom – a globalizációkritikus mozgalmon belüli viták ellenére – az LMP megalakulását megelőzően sem volt kizárólagosan köthető egyik nagy politikai blokkhoz sem.

A Jobbik mozgalmi szervezetből alakult párttá, ami eleinte – a nyugat-európai radikális jobboldali pártokhoz hasonlóan – a mozgalmi mobilizációt pótolta tevékenysége révén. Az LMP-vel ellentétben a Jobbik esetében a párttá szerveződést megelőzte a radikális jobboldali mozgósítási konjunktúra, aminek szervezésében a Jobbik mellett más mozgalmi szervezetek is részt vettek, mégsem jelent meg mellette olyan radikális alternatíva, amely veszélyeztethette volna a Jobbik mozgalmi párt státuszát. Az LMP különütasságával ellentétben, ami elsősorban abból fakad, hogy a magyar ökopolitika hitvallása szerint a globális problémák nem oldhatóak meg a bal-jobb klasszikus ideológiai tengely mentén, a Jobbik esetében hangsúlyosabban jelenik meg a bal-jobb dichotómia alapján szerveződő politikai establishment teljes elutasítása.

Nyugat-Európában a '80-as években jelentek meg az újbaloldali, ill. ökológiai pártok, amelyek bázisul a '70-es években kibontakozó új társadalmi mozgalmak szolgáltak. A posztmateriális értékek mentén szerveződő pártok szavazói jellemzően a közép-, ill. felsőközéprétegekből kerültek ki, szervezetüket tekintve pedig az intézményesedést követően is sokat megőriztek értelmiségi jellegükből, ezért mint káderpártokra hivatkoznak rájuk a szakirodalomban. A szélsőjobboldal harmadik hulláma a '80-as évek végén olyan pártok megjelenését hozta magával, amelyek bizonyos tekintetben a posztmateriális forradalomra adott válaszként is értelmezhetőek, azonban a politikai elköteleződés kialakítása, az életmód politikai tétele tekintetében sokban hasonlítanak a már említett újbaloldali, ökopolitikai pártokhoz. Magyarországon az LMP megjelenése nem köthető csupán az említett értékelődáshoz, a Jobbik sikerében pedig nem kizárólagos az identitás-politikában rejlő lehetőségek kihasználása, a nyugat-európai példák és az azokat feldolgozó szakirodalom azonban segítenek a hazai jelenség, a mozgalmi dinamika és az új pártok intézményesedésének megértésében.

A tanulmányban tehát arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen alakváltozásokon ment át a radikális jobboldali és az alternatív mozgalom Magyarországon, amely összefüggésbe is hozható a mozgalmi pártok sikerével; valamint hogy milyen körülmények befolyásolták Magyarországon a két mozgalmi szereplő intézményesedését. A tanulmányban mozgalom alatt egy átfogó jelenséget értek, amely magába foglalja aktivisták, támogatók, szervezetek hálózatát, amelyek az elérni kívánt társadalmi-politikai változás érdekében cselekednek. Ez a típusú politikai cselekvés ugyanakkor a közösen kialakított értelmezési keretek, kollektív identitás, valamint a kölcsönös szolidaritás révén valósulhat meg. Ezek alapján egy politikai párt is lehet egy mozgalom része.

JOBBDALI RADIKÁLIS MOZGALOM MAGYARORSZÁGON

Az a fajta jobboldali radikalizmus, amelyik a Jobbik társadalmi alapját adja, Magyarországon is viszonylag új társadalmi jelenség, hiszen szervezetszociológiailag, mobilizációs mintáit, tematizálási eszközeit tekintve sokban különbözik közvetlenül a rendszerváltás előtti és utáni jobboldali politikai radikalizmustól. A következőkben röviden áttekintem a radikális jobboldali mozgalom három változatát, amelyek ugyanakkor annak kronologikus alakváltozását is mutatják.

Szkinhed szubkultúra

Mint ismert, már a '80-as évek végén megjelentek Magyarországon a nyugat-európai minták szerint szerveződött szkinhed csoportok. Ezek jellemzően a városi ifjúsági szubkultúrákra épültek, ennek megfelelően pedig erős volt a csoportok kohéziója, öltözködési szokásaikat, viselkedési formáikat tekintve látványosan elkülönültek a többségi társadalomtól. A korai szkinhed csoportok esetében nem beszélhetünk koherens politikai világgépről, politikai orientációjukat egyrészt a Kádár-rendszer hivatalos ideológiájával szembeni általános ellenállás, másrészt a nyugat-európai példák, valamint a többi ifjúsági szubkultúrával szembeni konfliktusok határozták meg. A politikai tudatosság azonban az idő múlásával egyre markánsabbá vált, aminek oka a szubkultúra lehatárolása volt más ifjúsági szubkultúrák irányába: míg a '80-as évek elején nem volt különösebb szembenállás a szkinhed és a punk csoportok, zenekarok rajongói között, az évtized végére megszokottá vált a két szubkultúra ellentéte. Másrészt a szkinhed szubkultúra a rendszerváltás után nem csupán tömegessé, de hangsúlyosabban politikusabbá is vált nem utolsósorban azon politikai vállalkozók (pl. Szabó Albert, Király B. Izabella) megjelenésével, akik a szubkultúra segítségével kívántak politikai befolyást szerezni. A világosabb politikai irányultság következményének és egyben okának is lehet tartani, hogy egyfajta professzionalizálódás ment végbe a szkinhedek között: a galeriszerűen működő csoportok mellett egyre markánsabbá váltak a más politikai szereplőkkel is kapcsolatot fenntartó, egyszersmind nemzetközi szinten is tevékeny csoportok (pl. Vér és Becsület).

Az új társadalmi mozgalmak elmélete szerint a mozgalmi politizálásban részt vevő egyén szempontjából nem a mozgalom által elérni kívánt társadalmi-politikai változásban rejlő materiális előnyök az elsődleges ösztönzők, hanem a részvételen keresztül a politikai identitás kifejezése, az ideális életmód megélése a cél (Della Porta – Diani 2006, 132). Ez természetesen nem kizárólag a '70-es években Nyugat-Európában feltűnt új társadalmi mozgalmakra vonatkozik, hanem megjelenik a globalizációkritikus vagy – ahogy azt később látni fogjuk – éppen a radikális jobboldali mozgalmak esetében is. A '80-as években megjelenő szkinhed

mozgalom ugyanakkor a Kádár-rendszer zártságának köszönhetően számított politikainak, egyebekben a többi akkori ifjúsági szubkultúrával állítható párhuzamba. A szubkulturális jelleg éppen a rendszerváltás idején, majd az azt követően is fokozódó „politizálódás” során kopott meg. A szkinhed mozgalom gyengülésében a jogszabályi környezet változása, az 1992. október 23-án Göncz Árpád köztársasági elnök ellen elkövetett incidens utáni fokozott rendőri fellépés (Szabó 1997) és a generációs kiöregedés mellett a szubkulturális identitás feloldódásának is fontos szerepe volt. Annak következtében ugyanis, hogy a szkinhedeket többen saját politikai érdekeik érvényesítésére kívánták használni, valamint, hogy a rendszerváltásnak köszönhetően csökkent a szubkultúrához tartozás költsége, éppen a szubkultúra egyik legfontosabb értéke, a hitelesség került veszélybe (Kacsuk 2005, 93). A szkinhed szubkultúra ugyanakkor nem tűnt el teljesen a '90-es években. Jelentősége éppen abban rejlik, hogy az ezredforduló után is léteztek a korábban kialakított személyi hálózatok, valamint fennmaradt a szubkultúra tagjait összekötő szolidaritás. A 2000-es években aztán az új kommunikációs eszközök révén minden addiginál eredményesebbé válhatott a mozgalmi toborzás, amely sok tekintetben ugyanolyan expresszív mozgalom, mint amilyen a szkinhedeké volt a rendszerváltást megelőző és követő években, így alakulhatott ki napjainkra a mozgalmi elköteleződést segítő radikális jobboldali színtér.

Népi radikalizmus

A rendszerváltás után a magyar radikális jobboldali mozgalom másik fontos szereplője volt az első szabadon választott Országgyűlés kormánypártjainak jobboldali-populista belső ellenzéke. A népi hagyományhoz kötődő, a Magyar Út Köörök Mozgalom – MIÉP körül szerveződő jobboldali radikalizmus genezisének Csurka István *Nébány gondolat a rendszerváltás két esztendeje és az MDF új programja kapcsán* című, a Magyar Fórumban 1992. augusztus 20-án megjelent esszéje tekinthető, amely a rendszerváltás folyamatának sajátos értelmezését, a jobboldali-populista mozgalom társadalom- és politikaképének alapját adta. A dolgozat szerint a rendszerváltás során előre eltervezett módon ment végbe a nómenklatúra-elit hatalmi pozícióinak átmentése, amelyben természetes szövetségeseik a nyugati pénzügyi körök érdekeinek hazai képviselői, a demokratikus ellenzék tagjai voltak. A rendszerváltás ebben az értelemben tehát nem történt meg, az intézményi változások nem hozták maguk után valódi elitcserét, az átmenet tehát nem legitim, hiszen az új rendszer nem a magyar nemzet, hanem idegenek érdekeit szolgálja.

A MIÉP-hez köthető jobboldali radikalizmus önként használja a két világháború közötti népi-urbánus vitára utaló magyarázatok az akkori politikai-társadalmi állapotok leírására, ezért is indokolt a népi radikális megjelölés. A szkinhed szubkultúrától a népi radikálisokat nem csupán a korosztályi különbségek, az el-

lenség- és társadalomkép, a politikai tudatosság mértéke, hanem a mozgalom szerveződési mintái is elválasztják, hiszen ebben az esetben egy politikai párt körül szerveződik egy mozgalom, amely eleinte az MDE, majd a népi radikálisok kiválása után a MIÉP volt (2. táblázat).

Bár a népi radikálisok helyzetleírása sokak számára adekvát magyarázatot adott a rendszerváltás utáni társadalmi problémák okainak megértésére, a politikai megoldások túl elvontnak, túl messianisztikusnak bizonyultak ahhoz, hogy elfogadható politikai programmá tudjanak válni (Bozóki 2003, 282). Másfelől a MIÉP, ill. Csurka István pártelnök dominanciája rugalmatlanná tette a népi radikális mozgalmat, és kiélezte az erőforrások ellenőrzése felett folyó belső vitákat, ami végül a MIÉP mozgalmon belüli elszigetelődéséhez, majd eljelentéktelenedéséhez vezetett. A radikális jobboldali mozgalom egésze szempontjából azonban a népi radikálisok érdeme, hogy kialakították azt a máig érvényes interpretációs keretet, ami a rendszerváltás folyamatának értelmezését adja, valamint megteremtették az ideológiain túl a mozgalom kulturális-szimbolikus infrastruktúráját, ami lényegében elengedhetetlennek bizonyult az új típusú radikalizmus és a Jobbik megjelenéséhez.

Újradikalizmus

A magyar radikális jobboldali mozgalom harmadik típusának megjelenése alapvetően a mozgalomban bekövetkezett generációs átrendeződéshez, a mozgalom szerveződési elvének, akcióformáinak és értelmezési keretének megváltozásához kötődik. Az ezredfordulóra Magyarországon a MIÉP körül megszilárdult a népi radikális tábor kulturális háttere, a kormányzó jobboldalt és a nemzeti radikalizmus közötti hivatalos távolságot áthidaló kiadók, folyóiratok halmaza, valamint kialakult a radikális jobboldali világnézethez kötődő politikai folklór, amely – az új társadalmi mozgalmakhoz hasonlóan – a szimpatizánsok számára a hivatalos politikán túli elköteleződést és egyben iránymutatást is ajánlott. A kulturális infrastruktúra mellett a mozgalmi hálót szélesítették azok a szervezetek is, amelyek a MIÉP mellett, majd egyre inkább annak ellenében kívántak politizálási teret nyújtani elsősorban a fiatal radikális aktivistáknak.

A mozgalom nem csupán szerveződési logikájában változott meg az ezredforduló után, hanem a kollektív cselekvés jellegét tekintve is. A korábbi időszakhoz képest gyakrabban került sor nem bejelentett, erőszakos tiltakozó akciókra. Az első ilyen tiltakozó események egyike az Erzsébet hídi csata néven híresült el, amikor is a 2002-es választások eredményét vitató radikális jobboldali aktivisták az Erzsébet híd önhatalmú lezárásával kívántak nyomatékot adni azon követelésüknek, hogy az Országos Választási Bizottság számolja újra a leadott szavazatokat. A választási csalásról szóló pletyka alapja a szocialisták knock-and-drag típusú kampánya, amelyben a helyi aktivistái révén „rángatta” sikeresen az urnák

elé szimpatizánsait a választás estéjén a szocialista párt. A 2002-es tiltakozási hullám oka másfelől Medgyessy Péter D-209-es ügye volt, ugyanakkor a Fidesz két választás közötti látványos utcai mozgósítása, a polgári körök életre hívása is segítette a radikális jobboldal utcai mobilizációját. Négy évvel később a 2002-es eseményeket is felülmúló, a rendszerváltás utáni magyar tiltakozási kultúrát felülíró, szokatlanul erőszakos tiltakozási hullámot váltott ki az őszi beszéd nyilvánosságra hozatala (Szabó 2007, I69–I71).

A 2002-es, valamint később a 2006-os forró őszi eseményei nem csupán a kollektív cselekvés eszköztárát, és a tiltakozások rendőri kezelését változtatták meg Magyarországon, de segítettek megszilárdítani a radikális jobboldali mozgalmat is. A több napig húzódnó utcai jelenlét megszilárdította a csoportok, egyének közötti kapcsolatokat, erősebbé tette a mozgalmi identitást (Kossuth tériek) és a mozgalmon belüli szolidaritást a világosan beazonosítható ellenfél segítségével, valamint hatással volt egy érdekes új jelenség, a radikális jobboldali jogvédelem és állampolgári ethosz megjelenésére, amely ugyan liberális jogelvekre hivatkozik, de teszi azt partikulárisan, csupán a mozgalom támogatóit, szövetségeseit ért jogsérelmek esetében.

A 2006-os eseményeket Szabó Máté a *posztmodern riot* kategóriájával írta le, amely – a globalizációkritikus mozgalmakéhoz hasonlóan – a forró őszi tiltakozásaiban részt vevő egyének és csoportok motivációinak, stratégiájának, céljainak eklektikusságát jelzi (Szabó 2007, I86–I87). Ez a sokféleség azonban nem csupán a tiltakozó akciók során jelenik meg, hanem jellemzi az egész jobboldali radikális mozgalmat. Tulajdonképpen azt is mondhatjuk, hogy az ezredforduló után vált valódi mozgalommá a radikális jobboldali tábor: hálózatok laza hálózata, amelyet a tiltakozó akciók során kialakított kollektív identitás és a belső szolidaritás fűz össze, a mozgalom céljait, ellenségképét pedig a permanensen konstruált értelmezési keretek adják meg. A többszólamúság, az egyéni életstratégiákat is átható, esztétizálódott politika, a mozgalom részének tekinthető politikai folklór, valamint az egyébként is a hálózati elven szerveződő kommunikációs technológiák segítségével egyszerűbbé vált a támogatók toborzása, a mozgalomba való belépés, ami már önmagában is lehetővé tette, hogy kitörjön a radikális jobb a politikai karanténból. A radikális jobboldal tehát nem azonosítható csupán egy csoportosulással, hanem az egymáshoz akár csak közvetve kötődő politikai, társadalmi és kulturális jelenségek széles szövetét jelzi, ezért sem használjuk ebben a tanulmányban a „szélsőjobb” kifejezést, az ugyanis éppen a mozgalom valódi természetét takarná el.

AZ ALTERNATÍV MOZGALOM MAGYARORSZÁGON

A radikális jobboldalhoz képest az ezredforduló utáni évtized második felére jelentősen csökkent az alternatívokhoz köthető utcai megmozdulások száma. Ez a két tény azonban nem függetleníthető egymástól, hiszen a globalizációkritikus mozgalom nemzetközi szinten is észlelhető kifulladásával mellett a radikális jobboldali konjunktúra, a Nyugat-Európában baloldali mozgalmakhoz köthető radikális tiltakozási szimbólumok (gázálarc, maszk, hangosbeszélő stb.) jobboldali kisértés is csökkentette a magyar alternatívok mobilizációs potenciálját. Az alternatív mozgalom esetében is megtalálhatóak a mozgalom csirái a Kádár-korszak Magyarországon, valamint a radikális jobboldalhoz hasonlóan észlelhetőek olyan minőségbeli változások, amelyek közvetlenül megelőzték a mozgalomhoz köthető párt, jelesül az LMP mandátumszerzését.

A Kádár-rendszer zöld ellenzéke

Az ökológiai mozgalom magyarországi megjelenése a '80-as évekhez köthető, amikor az egyéni életstratégiák nem bizonyultak hatásosnak az egyre súlyosbodó társadalmi-gazdasági válság kezelésében, így újra megjelentek a kiút keresés kollektív formái (Szabó 1993, 54). A monolit hatalmi struktúrába ágyazott „pszeudomozgalmak” mellett az önszerveződés autentikus formái jelentek meg, amelyek olyan kérdések mentén szerveződtek (ökológia, nemzetközi béke), mint a például is szolgáló nyugat-európai új társadalmi mozgalmak, ugyanakkor, mint „puha” témák, alkalmasak voltak a Kádár-rendszerrel szembeni általános elégedetlenség kifejezésére, anélkül, hogy annak alapját támadták volna (Szabó 1993, 48). Az alternatívok kritikájának tárgya Magyarországon – akárcsak Nyugat-Európában – a „bürokratikus-indusztrializációs” modernizáció, az „életvilág” gyarmatosítása a „rendszer” által. A különbség azonban, hogy míg Nyugaton az ökológiai mozgalmak éppen a „régit”, tehát a képviselői demokrácián alapuló politikával szemben határozzák meg önmagukat, addig Magyarországon a '80-as években egy platformra kerülnek azok a politikai törekvések, amelyek az egyes alrendszerek autonómiáját hirdetik, vagy alternatív modernizációs utakat fogalmazzak meg (Szabó 1993, 63–64). Ezért is válhatott egy olyan nagy volumenű ipari beruházás, mint a bős–nagymarosi vízlépcső megépítése központi belpolitikai konfliktussá a rendszerváltás időszakában.

A '90-es évek környezetvédői

A Németh-kormány alatt változott a hivatalos magyar álláspont Bős–Nagymaros ügyében. A belpolitikai konfliktus ekkor a csehszlovák és a magyar kormány közötti nemzetközi politikai és jogi vitává módosult, így a probléma integratív ereje csökkent, másfelől az új demokratikus rendszer alkotmányos kereteiről folyó politikai viták közepette elsikkadt a környezetvédelem ügye. A vízlépcső ügye tehát nem tudott olyan szerepre szert tenni, mint Németországban az atomenergia kérdése, amely kapcsán egymásra találhatott a német zöld és a pacifista mozgalom, ezzel is közelebb kerülve a parlamenti mandátumokhoz (Szabó 1999, 22). Környezetvédelmi konfliktusok hiányában és a környezetvédelmet illető általános konszenzus miatt a zöld politika nem vált olyan területté, amely komolyan befolyásolta volna a szavazatokért folyó küzdelmet az első szabad választásokon, nem volt tehát táborképző ereje. A rendszerváltás után, az Európai Unió által támasztott környezetvédelmi kritériumok és fejlesztési források beáramlásával a környezetvédelmi ügyek kezelésének technokrata jellege erősödött (Szabó 1999, 29–31). Az átfogó, országos jelentőségű ökológiai konfliktusok hiányában a lokális tiltakozások mellett az erősen intézményesedett szektorból inkább a szakértői munkát végző, think tank jellegű szervezetek voltak észrevehetőek.

Hazai globalizációkritikus mozgalom

A zöld vagy tágabb értelemben alternatív mozgalom történetében a változást az ezredforduló nemzetközi eseményei hozták. A nemzetközi gazdasági rezsimek és a neoliberais gazdaságpolitikával szembeni nagyszabású utcai tüntetések Seattleben, Genovában, Prágában a globális közvélemény számára is láthatóvá tették a mozgalmat, ennek hatása pedig Magyarországon is érződött: megjelent a technokrata, szakpolitikai környezetvédelem mellett a környezeti problémák gyökerét a globális elosztás és a gazdasági ellenőrzés rendszeréig visszavezető globalizációkritikus mozgalom és az ehhez kapcsolódó aktivizmus.

A globalizációkritikus mozgalom nem tekinthető tematikájában egységesnek, hiszen a mozgalom keretein belül otthonra lelnek a dél-amerikai bennszülött mozgalmak, a nyugat-európai farmergazdaságok képviselői vagy az észak-amerikai szakszervezetek is: „mindenki vendég, ugyanakkor mindenki otthon van” (Szabó 2004, 19). A globalizációkritikus mozgalom egységességét egyrészt a számítógépes hálózatokon alapuló szervezetiépítés tette lehetővé, ugyanis az ideológiai fragmentáció az egyes csoportok földrajzi és szervezeti elkülönülésében nyilvánult meg, míg a tiltakozó események koordinációja a globális elektronikus hálózatokon keresztül a mozgalom egységességét fejezte ki (Castells 2006, 198), és a világháló segítette az egységes értelmezési keret, ill. a kölcsönös szolidaritás

kialakításában is. Másrésztől, a mozgalomban részes csoportok és aktivisták kollektív cselekvésének alapja a nemzetközi gazdasági intézmények neoliberális gazdaságpolitikájának, valamint azok antidemokratikus döntéshozatali mechanizmusainak közös elutasítása (Castells 2006, 196).

Magyarországon is megszerveződtek az ezredforduló után a globalizációkritikus mozgalom agendája mentén politizáló szervezetek: a globkrit think tankként működő, a tiszai ciánszennyezés után egykori Duna-körösök, Duna-chartások által alapított Védegylet (2000); a generációs alapon szerveződő, és a globális mozgalomra jellemző életmód-politizálást leginkább követő Zöld Fiatalok (2001); valamint az ATTAC nemzetközi hálózat hazai fiókszervezete (2002). Az újonnan alapított szervezetek mellett a hazai mozgalomban fontos szerepet töltött be még a Humanista Mozgalom (1991), ill. az ehhez kapcsolódó Humanista Párt (1993) is, amelyekhez többek között a Békejel, a Szolidaritás Éjszakája rendezvények kötődnek. A hazai mozgalomra jellemző volt ugyanakkor a baljobb kategóriák használata körüli belső vita, amelynek jelentősége a mozgalom identitásának meghatározásán túl a lehetséges szövetségekötésekre is hatással volt. A baloldaliság mellett elsősorban az ATTAC Magyarország állt ki, míg a zöld alternatívok, így a Védegylet és a Zöld Fiatalok álláspontja szerint az új politika hiteltelenné válhat a lejáratódott értékkategóriák használata által. A vita alapja a magyar kontextusrendszerben keresendő, aminek jellemzői közé sorolható, hogy a zöld mozgalom az önmagát baloldaliként aposztrofáló pártállami rendszer ellenzékéhez tartozott, a harmadikutas törekvések hagyománya, a baljobb kategóriák körüli bizonytalanság, valamint a mozgalom erőforráshiánya (Mikecz 2008, 90). A globalizációkritikus mozgalom hazai legfontosabb eseményei, mint az iraki háború elleni tüntetések – amiket szintén kísért a mozgalmon belüli fragmentáció – és elsősorban a Zengő-konfliktus, segítettek abban, hogy az alternatívok felismerjék saját erejüket, ami nem elhanyagolható előfeltétele egy párt megalapításának. Külön említésre érdemes, hogy a Zengő-konfliktusban az alternatívok baloldali szárnya nem vállalt különös szerepet, ez is segíthetett abban, hogy a „csata nyertesei”, a zöld alternatívok, a siker és az ideológia egység tudatában vállalják a pártalapítás kockázatát.

A VIZSGÁLT MOZGALMAK ALAKVÁLTOZÁSAI

Az I. táblázat az alternatív mozgalom három típusát mutatja be a szervezeti felépítés, a mozgalmi kritika tárgya, valamint a kollektív cselekvés formái alapján. Hasonlóan teszi ezt a 2. táblázat a radikális jobboldali mozgalom esetében. Mindkét mozgalom esetében – a fentebb már bemutatott – három típus különíthető el, közös továbbá, hogy a mozgalmakhoz kötődő pártok parlamenti mandátumszerzése előtt teljesebben ki. A radikális jobboldali mozgalom már nem

I. táblázat *Az alternatív/ökológiai mozgalom alakváltozása*

	Szervezet	Kritika tárgya, ellenségkép	Kollektív cselekvés formái
Kádár-rendszer zöld ellenzéke	értelmiségi hálózat	szocialista modernizációs minták	tüntetések, tiltakozások, think tank tevékenység
'90-es évek környezetvédői	civil szervezetek	szakpolitikai környezetvédelem	lobbitevékenység, think tank tevékenység, lokális tiltakozások
Hazai globalizáció- kritikus mozgalom	nemzetközi mozgalomba bekapcsolódó hazai mozgalmi hálózat	globális elosztás neoliberális rendszerének kritikája	látványos tüntetések, think tank tevékenység

csupán egy politikai párttól függ, hanem valódi mozgalmi hálózatba szerveződnek ez egyes csoportok, másfelől a mozgalom erejét az adja, hogy az elsődleges politikai alrendszeren kívül is azonosulási lehetőséget, életvezetési, kultúrafogyasztási mintákat kínál támogatóinak. Bizonyos tekintetben hasonlít ez a szkinhedek szubkultúráján alapuló szervezetépítéséhez, azonban itt a cél már nem a többségi társadalomtól és kultúrától való elkülönülés, hanem a kulturális hegemónia kikezdése. Némileg ehhez hasonlóan az alternatív mozgalom esetében is a tematika kibővüléséről, a technokrata civil lobbitevékenység mellett az egyes részterületeket, témákat összekapcsoló holisztikus rendszerkritikáról, valamint az életmód-politika markánsabb megjelenéséről beszélhetünk.

POLITIKAI LEHETŐSÉGSTRUKTÚRA, POLITIKAI KONTEXTUS

A társadalmi mozgalmak megjelenése az erőforrás-mobilizációs elmélet politikai folyamat modellje szerint olyan változók függvénye, mint a mozgalom szervezetségi szintje, a mozgalmi szervezetek jellege, a politikai akcióba vetett hit, valamint az egyes szereplők közötti szövetségi rendszerek. Ezek együttesét nevezi a mozgalmakutatás a politikai lehetőségek struktúrájának (*political opportunity structure*) (McAdam 1982, 40). A politikai lehetőségstruktúra koncepciója Peter Eisingerhez kötődik, aki egy 1973-as tanulmányában (Eisinger 1973) mutatta ki, hogy a politikai tiltakozások a félig nyitott, félig zárt rendszerekben legvalószínűbbek, hiszen a teljesen nyitott rendszerekben rendelkezésre állnak az intézményesített

2. táblázat *A radikális jobboldali mozgalom alakváltozása*

	Szervezet	Kritika tárgya, ellenségkép	Kollektív cselekvés formái
Szkinhedek	szubkultúra	rivális szubkultúrák, külföldi diákok, romák	erőszakos, kis csoportban elkövetett akciók, könnyűzenei koncertek
Népi radikálisok	politika párthoz, ill. annak tagságához kötődő szervezet	zsidók, idegen pénzügyi körök és azok kiszolgálói	pártgyűlések, bejelentett tiltakozások
Új radikális jobboldal	mozgalmi hálózat, mozgalmi kultúra	multinacionális vállalatok, romák	spontán és bejelentett tiltakozások, erőszakos tüntetések, kulturális események

érdekérvényesítési eszközök, teljesen zárt rendszerekben viszont túl magas a hatósági represszió esélye, a résztvevők számára tehát túl magasak lennének a tiltakozások egyéni költségei.

A politikai lehetőségstruktúra elemei közé tartozik a formális politikai intézményrendszer, az informális eljárások és uralkodó stratégiák, valamint a hatalmi tagoltság (Kriesi et al. 1997, 52). Egy másik felosztásban a politikai lehetőségeket a politikai részvételhez való bővülő hozzáférés, a politikai táborok fellazulása, valamint az eliten belül megjelenő ellentétek teremtik meg (Tarrow 2011, I64–I65). Megfogalmazható kevésbé a politikai eljárásokra, ill. intézményrendszerre vonatkozó kulturális lehetőségek rendszere is: így a politikai tiltakozás valószínűségét növeli a magas normatív erővel bíró társadalmi értékek és az általános gyakorlat közötti feltűnő ellentét, a hirtelen ható sérelmek, a rendszer sérülékenységeinek, illetve illegitimitásának kiéleződése, valamint egy olyan átfogó értelmezési keret, amely segítségével az adott rendszer ellenzéke meg tudja határozni saját sérelmeit és követeléseit (McAdam 1996, 25).

Dieter Rucht a struktúra helyett a kontextus fogalmával kívánja leírni a mozgalom számára nyitott lehetőségeket meghatározó környezetet. Az általa alkotott elméleti keretben a kulturális és a társadalmi kontextus is különös jelentőséget nyer a politikai kontextus mellett. Hasonlóan más szerzőkhöz, akik a politikai lehetőségstruktúra leírását adják, Rucht szerint az utóbbit a következő faktorok határozzák meg: a pártrendszer nyitottsága és a szakpolitikai döntésekhez való hozzáférés; a hatóságok szakpolitikai hatékonysága; a mozgalom támogatóit felsorakoztató szövetségi rendszerek; valamint az annak ellenfeleit magában foglaló konfliktusrendszer (Rucht 1996, I88–I91). A kontextusrendszer

egyben meghatározza azt is, hogy milyen szervezeti séma dominál az egyes társadalmi mozgalmak esetében egy adott nemzeti környezetben. Rucht a lehetséges sémákat a grassroot, az érdekcsoport és a pártorientált modellel írja le. A domináns modell természetesen nem zárja ki, hogy más típusú szervezeti forma szerint is szerveződhessenek a mozgalmak, hiszen egy-egy mozgalom magában foglalhat grassroot szervezeteket, érdekcsoportokat és pártokat is. Hogy a tárgyalt magyar mozgalmak segítségével érzékeltessük: a '90-es években az alternatív mozgalmat az érdekcsoport modell jellemezte, míg a radikális mozgalmat a népi radikalizmus időszakában a pártorientált modell.

Rucht hipotézise szerint a mozgalmi szervezet gazdagabb erőforrásokban, amennyiben nyitott a döntéshozatal, alacsonyabb a szakpolitikák érvényesítésének hatékonysága a hatóságok részéről, erősebbek a szövetségi hálók és gyengébbek a mozgalmak ellenfelei, valamint egységesebb a társadalom értékrendszere. Másfelől – és ez a szempont témánk szerint értékesebb – a mozgalmi struktúra formálisabb, azaz inkább az érdekcsoport, ill. a pártorientált modellt követi, amennyiben nyitott a pártrendszer és a döntéshozatali mechanizmus, gyenge a szakpolitika-érvényesítés, gyengék a szövetségi rendszerek és erősebbek a mozgalmak ellenfelei (Rucht 1996, 191–192). A szerző a fenti séma alapján hasonlította össze a francia, nyugat-német, valamint az Egyesült Államok nő-, ill. ökológiai mozgalmait. Megállapítása szerint a francia mozgalmak a pártorientált, az amerikaiak az érdekcsoport modellt követik, míg Nyugat-Németországban mindhárom modellre jellemző minták megtalálhatóak. Franciaországban nem sok eredménnyel kecsegtet a lobbi-politizálás, ezért érdemesebb új pártokat alakítani, amelyek, bár erős intézményi korlátokba ütköznek, a hagyományos pártokból való kiábrándulás miatt nagyobb parlamenti bejutási eséllyel rendelkeznek (lásd Le Verts és Nemzeti Front). Az Egyesült Államok politikai rendszerében új pártok számára a mandátumszerzés még tagállami szinten sem reális, ugyanakkor a lobbitevékenységnek, az érdekvédelmi politizálásnak régi hagyománya él az amerikai politikai kultúrában, így a nő- és ökológiai mozgalmon belül is dominál az érdekcsoport modell. Németországban erős a mozgalmi szektor, a föderális államszerkezet és a tartományok szerint is szerveződő közigazgatási és alkotmánybíráskodási rendszer az érdekvédelmi csoportok esélyeit növeli. A föderális berendezkedés azonban új pártok alapítására is ösztönöz, hiszen több szintér is adódik a megmérettetésre, másfelől általánosságban is meghatározó a pártok dominanciája a német politikában (Rucht 1996, 199–201).

Ha a fenti analitikai keret segítségével kívánjuk megérteni azokat a körülményeket, amelyek a radikális jobb és az alternatív mozgalom intézményesedéséhez vezettek, azaz a Jobbik, ill. az LMP megalakulásához, figyelembe kell venni, hogy a politikai kontextus, avagy a politikai lehetőségstruktúra – ahogyan azt Dieter Rucht is kiemeli – állandó változásban van, és maguk a mozgalmak is hatással vannak környezetükre. A radikális jobb és az alternatív mozgalmak tekintetében

pedig nem ugyanazok a mozgalmi struktúrát érintő külső körülmények, ami a szövetségi hálózatok, valamint a mozgalom ellenfelei esetében magától értetődök, és az adott kormányzati közpolitika is máshogyan hat a mozgalom által középpontba állított ügyre vagy ügyek halmazára.

A pártrendszer és a döntéshozatal nyitottsága

Választási rendszerünk nem írható le a bevett arányos-többségi dichotómia mentén, a vegyes rendszer nem egyszerűen átmenetet jelent a két klasszikus típus között, hanem új minőséget jelez (Fábián–Kovács 1996, 60–62). Magyarországon a mandátumok kiszámításának módja mellett a pártrendszer zártságát mutatja, hogy egészen a legutóbbi választásig külső erő nem volt képes mandátumot szerezni az Országgyűlésben. A pártrendszer zártsága, a jelölés rendszere, tehát a képviselőjelöltek indításához, valamint a területi és országos lista állításához szükséges mennyiségű ajánlószelvény összegyűjtése azonban arra sarkallja az új kihívókat, hogy hatékony szervezeti struktúrát, kiterjedt aktivista hálózatot építsenek ki, ahogyan ezt Németországban az öt százalékos parlamenti küszöb is eredményezi (Rucht 1996, 201).

A döntéshozatali eljárásban való részvételt biztosítja a környezet védelmének általános szabályairól szóló *1995. évi LIII. törvény*, amelynek értelmében az állampolgárok – személyesen vagy civil szervezetek útján – jogosultak részt venni a környezettel kapcsolatos eljárásban. A civil szervezetek további döntéshozatali bevonását erősíti a területfejlesztésről és a területrendezésről szóló *1996. évi XXI. törvény* és a 258/2004. (IX. 16.) Korm. rendelet. A jogszabályokba foglalt széles részvételi lehetőségek mellett egy, a témával foglalkozó, szakértői mélyinterjúkon alapuló tanulmány azonban kiemeli, hogy a hatékony társadalmi részvételt akadályozzák az eljárási jogszabályok hiányosságai. További probléma, hogy a valódi alternatívák megfogalmazásában nem vehetnek részt a civil szervezetek: már kész szakértői anyagokat véleményezhetnek, a részvétel gyakran kimerül a tájékoztatásban (Bela et al. 2003). Míg a pártrendszer zártsága mindkét mozgalom számára adott körülmény, a döntéshozatali rendszer az alternatív mozgalom civil szervezetei számára, bár némileg korlátozott módon, de hozzáférhető a társadalmi részvétel rendszerén keresztül. A radikális jobboldal azonban nem fogalmaz meg olyan szakpolitikai ajánlásokat, mint a környezetvédő szervezetek, hanem az alkotmányos rendszer és a büntetőjog olyan mértékű átalakítását célozza, ami nem volt alkalmas a 2002–2010 közötti baloldali kormányok alatt a társadalmi egyeztetésre.

Közpolitikai hatékonyság

A közpolitikai hatékonyság tulajdonképpen azokra a társadalmi, politikai ügyekre vonatkozik, amelyekre a mozgalom tevékenysége, követeléseiről irányulnak. Amennyiben az állam nem képes, ill. nem hajlandó kezelni ezeket a problémákat, az a formálisabb szervezet kialakítása felé ösztönzi a mozgalmakat, végső soron pedig a mozgalomból kinövő politikai párt programjának gerincét képezhetik ezek a kérdések. Az általunk vizsgált mozgalmak kapcsán a magyarországi romák helyzete, valamint a Magyar Gárda betiltása számítanak olyan ügynek, amit Hajnal György után a „hiperjogállamiság” esetének nevezhetünk, azaz esetükben a szabályozási működésképtelenség nem véletlen hiba eredménye, hanem rendszerszerű jelenség, aminek oka a közpolitika céljait megjelenítő norma megsértőinek kontraproduktív védelmezése, alapja pedig a posztkommunista rendszerek jogállami elveknek való megfelelési kényszere (Hajnal 2009, 72). Bár a Magyar Gárda a Jobbik alapítása után alakult meg, az ügy azonban jelzi a magyar közpolitika tehetetlenségét a radikális jobb által gerjesztett normasértések során, ami a Kuruc.info radikális hírportál elleni kormányzati fellépésben is megmutatkozott. Az alternatív mozgalom vonatkozásában nem lehet felfedezni olyan erős politikai visszhangot kiváltó ügyet, amelynek kapcsán megvalósulna a közpolitikai kudarc, azonban a kelet-európai közpolitikai rendszerek olyan strukturális problémákkal küzdenek, amelyek különböznek a bürokrácia általános hiányosságaitól és tipizálhatóak a posztkommunista államok tekintetében (Hajnal 2006, 152–153). Az alternatív mozgalom felől a közpolitikai inkompetencia a nemzetközi gyakorlatok tekintetében feltűnő és nem egy adott közpolitikai cél megvalósítása során nyilvánul meg.

Szövetségesek és ellenfelek

A 2002–2010 közötti ciklusok alatt mindkét mozgalom élvezett bizonyos mértékű támogatást az ellenzék részéről. A radikális jobb és a Fidesz között 2002 után a polgári körökön keresztül jött létre átfedés, valamint a 2006-os forró őszt tiltakozó eseményei és a Magyar Gárda megalapítása során is feltűntek a párt politikusai. Az alternatív/ökológia mozgalom az akkori ellenzéki sajtó támogatását élvezte a mozgalom számára kulcsfontosságú konfliktus, a Zengő-ügy kapcsán, az alternatívok azonban minden esetben próbálták elhárítani annak látszatát, hogy a tiltakozásokat tulajdonképpen a bal-jobb tömblogika motiválná (Mikecz 2007). Az alternatív mozgalom a nemzetközi globalizációkritikus mozgalomba való beágyazottsága révén számíthatott külföldi támogatók segítségére is, így a globális mozgalom neves képviselői (Noam Chomsky, José Bové) rendszeresen megjelentek az alternatív aktivisták által szervezett eseményeken.

A mozgalom szövetségeseinek vizsgálatakor fontos szem előtt tartani, hogy ne soroljunk fel olyan szereplőket, amelyek tulajdonképpen maguk is a mozgalomhoz tartoznak (így a természetvédő vagy az emberi jogokkal foglalkozó bejegyzett civil szervezetek nem számítanak külső szövetségésnek, ahogy a radikális jobb kapcsán a hagyományörző egyesületek sem), a mozgalom ellenfeleinek meghatározásakor azonban egyértelműbb a helyzet. A radikális jobboldal egyértelmű ellenfele volt a szocialista-liberális kormány, az alternatívok az egész politikai establishmenttel szemben határozták meg magukat, de a Zengő-ügy kapcsán maguk is konfliktusba kerültek a kormánnyal.

3. táblázat *A politikai lehetőségstruktúra elemei a két vizsgált mozgalom tekintetében*

	Radikális jobboldal	Alternatív mozgalom
Pártrendszer	zárt	zárt
Döntéshozatal	zárt	korlátozottan hozzáférhető
Közpolitikai hatékonyság	gyenge	közepes
Szövetségések	közepesen erősek	gyengék
Ellenfelek	erősek	közepesen erősek

A 3. táblázatban a két mozgalom szerinti bontásban ábrázoltuk a politikai lehetőségek rendszerét, vagy, Dieter Rucht megfogalmazásában, a politikai kontextust. A pártrendszer mindkét mozgalom vonatkozásában zártnak tekinthető, ami Rucht hipotézise szerint nem a pártorientált modellnek kedvez, azonban bizonyos ponton túl ez éppen ellentétesen hat, ahogyan erre fentebb Eisinger kapcsán már utaltunk. A társadalmi egyeztetések lehetőséget adnak a civil szervezeteknek, hogy bekapcsolódhassanak a környezetvédelmi döntéshozatalba, aminek eredménye, hogy az alternatív mozgalmon belül markáns a formális szervezetek szerepe, a radikális jobboldal tekintetében azonban nincs jelentősége ennek. A radikális jobb tekintetében több ügy kapcsán is megvalósul a közpolitikai kudarc, az alternatív mozgalom azonban csak az általános és a kelet-európai posztkommunista államokra jellemző közpolitikai anomáliákkal szembesül. A radikális jobb a 2002 utáni időszakban több ponton is kötődött a jobboldali ellenzékhez, elsősorban a polgári körökön keresztül, azonban valódi szövetségről nem beszélhetünk, végig érződött a Fidesz és a radikális jobb kapcsolatának ambivalens jellege, így közepesen erős szövetségről van szó. Az alternatívok gyenge szövetségekkel rendelkeznek, és bár a mozgalom az egész politikai elittel szemben határozta meg önmagát, valamint egy-egy ügy kapcsán konfliktusba kerültek ön-

kormányzatokkal, minisztériumokkal, mégsem volt olyan erős a kormányzati fellépés velük szemben, mint ahogy ez a radikális jobb esetében megmutatkozott.

KONKLÚZIÓ

A radikális jobboldali, ill. az alternatív mozgalmak vizsgálata arra világított rá, hogy mindkét mozgalom az ezredforduló után olyan alakváltozáson ment keresztül, amely összekapcsolható a mozgalmi pártok felfutásával. A radikális jobboldal nem korlátozódik egy párt köré: bár a Jobbik minden kétséget kizáróan a mozgalom leginkább látható és az egész mozgalom dinamikáját meghatározó szegmense, rajta kívül sok egyéb szervezet, informális csoportosulás, politikai és kulturális önszerveződés hálózata adja magát a mozgalmat. Az alternatívok a '90-es évek érdekvédelmi politizálása után az ezredforduló globalizációkritikus mozgalmából merítették témákat, szimbólumokat és tiltakozási mintákat, amelyek révén a technokrata környezetvédelmi érdekképviselő mellett megjelenhetett a globális problémákra holisztikus válaszokat adó, tömegeket vonzani képes aktivista attitűd. Az életmód átpolitizálása azonban nem csupán az alternatív mozgalomnál fedezhető fel, ugyanezt a célt szolgálják a radikális jobb tekintetében a szabadidős, hagyományörző szervezetek.

A politikai lehetőségstruktúra elemzése során arra a megállapításra jutottunk, hogy Magyarországon a pártrendszer zártsága az erőforrások koncentrációját eredményezi, miközben a társadalmi egyeztetés kínál bizonyos hozzáférést a környezetvédő civil szervezetek számára, azonban ez alternatív javaslatok kidolgozására nem ad lehetőséget. Ezzel nő az érdekképviselői szervezeti struktúra szerepe az alternatív mozgalom számára, de elvezet ahhoz a felismeréshez is, hogy a valódi részvétel és az alternatíva megvalósítása egy politikai párt keretei között lehetséges. Véleményünk szerint az alternatív mozgalom számára az összes többi elem közül ez utóbbi jelentette a legfontosabb ösztönzőt a pártorientált szervezeti struktúra követésére. A radikális jobboldal számára ez a fajta társadalmi egyeztetés nem kínál lehetőséget, így az intézményesedés, a civil szervezetek alapítása mögött nem valódi érdekképviselői tevékenység áll, hanem inkább egyfajta kulturális hegemoniára való törekvés, és ezzel összefüggésben a német politikában ismert radikális jobboldali civil társadalom kiépítése fedezhető fel (Teune 2008). A kelet-európai közpolitika gyenge hatékonysága mindkét mozgalom számára adottság, azonban a radikális jobb számára is fontos témák kapcsán feltűnően nyilvánult meg a közpolitikai kudarc. Bár a radikális és a mérsékelt jobboldal között felfedezhetőek átfedések, a baloldali kormányok erős fellépése az alkalmazott elméleti keret értelmében a pártorientált modell felé mozdította a radikális jobboldalt, míg az alternatív mozgalmat nem érte olyan erős kormányzati nyomás, de nem is támogatták a mozgalmon kívüli politikai szövetségesek.

A fenti kritériumokon kívül természetesen megnevezhetőek még más olyan tényezők, amelyek befolyásolták a mozgalmi pártok megjelenését – nem is sűrítendő bele minden mozzanat egy elméleti keretbe. Másrészt a politikai lehetőségstruktúra országspecifikus. Ebből a szempontból fontos megemlíteni, hogy a rendszerváltás során maguk az ellenzéki mozgalmak is a pártosodás útjára léptek (Szabó 1993), hiszen ez a forma adhatott többleterőforrásokat és intézményesített befolyást, ami így felértékelte a pártok szerepét. Ez a stratégia továbbra is a politikai mozgalmak szeme előtt lebeg. Lényegesek továbbá a külföldi minták is: az alternatív mozgalom számára nyilvánvalóan inspiráló a nyugati zöld pártok sikere, ami korábban is többeket sarkallt ökológiai párt alapítására. A radikális jobboldali mozgalom esetében viszont a legalitás-illegalitás mezsgyéjén mozgó, az elfogadott kulturális normákat kikezdő mozgalom számára különös jelentősége van egy intézményesedett szárnynak, amely képes behatolni a politikai intézményekbe.

Az eddigieket összegezve: az alternatív mozgalom számára a pártorientált modell kialakításában a legfontosabb szerepe a választási rendszer zártságának, a társadalmi egyeztetés korlátozottságának, valamint a szövetségesek hiányának volt; a radikális jobboldal esetében a zárt választási rendszer mellett az olyan tényezők lényegesek, mint a közpolitikai kudarcok sorozata és a mozgalommal szemben megmutatkozó erőteljes kormányzati fellépés. A mozgalmi pártok felfutásában másfelől különös szerepet tulajdoníthatunk a vizsgált mozgalmi hálózatok, valamint a politikai cselekvést lehetővé tevő értelmezési keretek kiteljesedésének.

Hivatkozott irodalom

- Bela Györgyi – Pataki György – Valéné Kelemen Ágnes 2003. *Társadalmi részvétel a környezetpolitikai döntéshozatalban. Döntéstámogató eszközök és értékelési eljárások alkalmazása*. Budapest: Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Környezettudományi Intézet.
- Bozóki András 2003. *Politikai pluralizmus Magyarországon, 1987–2002*. Budapest: Századvég.
- Castells, Manuel 2006. *Az információ kora: gazdaság, társadalom és kultúra. Az identitás batalma II*. Budapest: Gondolat–Infonia.
- Della Porta, Donatella – Diani, Mario 2006. *Social Movements: An introduction*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Eisinger, Peter K. 1973. The Conditions of Protest Behavior in American Cities. In *The American Political Science Review* 1973/1. II–28.
- Fábián György – Kovács László Imre 1996. A választási rendszerek tipológiai problémái és a magyar választási rendszer. In *Politikatudományi Szemle* 1996/2. 51–66.
- Hajnal György 2009. Újszerű kudarcmechanizmusok a magyar közpolitika világában. In *Politikatudományi Szemle* 2009/4. 61–81.
- Hajnal György 2006. Bureaucratic Incapacity in Transition Democracies: A Case Study of Decision Behaviour in Hungarian Central Government Organisations. In Rosenbaum, A. – Juraj, N. (eds.): *Democratic Governance in the Central and Eastern European Countries: Challenges and Responses for the XXI Century*. Bratislava: NISPAcee. 151–172.

- Kacsuk Zoltán 2005. Szubkultúrák, poszt-szubkultúrák és neo-törzsek. In *Replika* 2005/53.
- Kowalik Tamás 1999. A FIDESZ Zöld Frakció (1988–1994). In Szabó Máté (szerk.): *Környezetvédelmi civil kezdeményezések Magyarországon, 1988–1998. Tanulmányok*. Budapest: Villányi Úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány. 197–203.
- Kriesi, Hanspeter – Koopmans, Ruud – Duyvendak, Jan Willem – Giugni, Marco G. 1997. *New Social Movements In Western Europe: A Comparative Analysis*. London: Routledge.
- McAdam, Doug 1996. Conceptual Origins, Current Problems, Future Directions. In McAdam, Doug – McCarthy, John D. – Zald, Mayer M. (eds.): *Comparative Perspectives on Social Movements. Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*. Cambridge: Cambridge University Press. 23–40.
- McAdam, Doug 1982. *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930–1970*. Chicago: The University Of Chicago Press.
- Mikecz Dániel 2008. A dinnye a héjától. A bal-jobb vita a magyar alternatív mozgalmon belül. In *Politikatudományi Szemle* 2008/2. 71–97.
- Mikecz Dániel 2007. Zengő-konfliktus a napisajtóban. A civil mozgalmi és kormányzati frame-ek elemzése. In *Médiakutató* 2007/2. 37–45.
- Rucht, Dieter 1996. The Impact of National Contexts on Social Movement Structures: A Cross-movement and Cross-national Comparison. In McAdam, Doug – McCarthy, John D. – Zald, Mayer M. (eds.): *Comparative Perspectives on Social Movements. Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*. Cambridge: Cambridge University Press. 185–204.
- Szabó Máté 2007. *A tiltakozás kultúrája Magyarországon. Társadalmi és politikai tiltakozás 2*. Budapest: Rejtjel Politológia Könyvek.
- Szabó Máté 2004. *Globalizáció, regionalizmus, civil társadalom*. Budapest: Századvég.
- Szabó Máté (szerk.) 1999. *Környezetvédelmi civil kezdeményezések Magyarországon, 1988–1998. Tanulmányok*. Budapest: Villányi Úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány.
- Szabó Máté 1997. Tiltakozási kultúra Magyarországon a rendszerváltás után: a sajtó tükrében (1989–1995). In *Szociológiai Szemle* 1997/4. 47–75.
- Szabó Máté 1993. *Alternatív mozgalmak Magyarországon*. Budapest: Gondolat.
- Tarrow, Sidney 2011. *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Teune, Simon 2008. Rechtsradikale Zivilgesellschaft – contradictio in adiecto? In *Forschungsjournal Neue Soziale Bewegungen* 2008/4. 17–22.

Tóth András – Grajczjár István

A nemzeti radikalizmus A jobboldali radikalizmus negyedik hulláma Magyarországon*

A tanulmány mellett érvel, hogy a radikális/szélsőséges jobboldali mozgalmak új, negyedik hulláma van születőben. A dolgozat kiindulópontja, hogy a radikális/szélsőséges jobboldali mozgalmak meghatározott történelmi korszakokhoz köthető hullámokban erősödnek meg, s válnak marginális, kis létszámú csoportosulásokból tömegtámogatással bíró jelentős politikai pártokká. Európában eddig három nagy hulláma volt a radikális/szélsőséges pártok megjelenésének a II. világháború utáni korszakban: az elsőt a II. világháborút követően a neofasiszta jellegű pártok megalakulása fémjelzte; a másodikat az ötvenes évek második felétől jelentkező adóellenes populista pártok alkották; s végül a harmadik hullám a nyolcvanas évek elején jelent meg a bevándorlóellenes jobboldali radikális populista pártok felemelkedésével. A tanulmány mellett érvel, hogy Európában a radikális/szélsőséges jobboldali szervezetek egy új, immár negyedik megjelenési hulláma kezdődött el. Álláspontunk szerint ennek az új hullámnak az egyik legelső képviselője a nemzeti radikalizmus és a nemzeti radikalizmust képviselő Jobbik.

A tanulmány első fejezete ismerteti a radikális/szélsőséges jobboldali mozgalmak kategorizálásának problémáját, majd arra a következtetésre jut, hogy egy átfogó elnevezés, illetve karakterológia helyett termékenyebb történelmi korszakok szerint jól elválasztható megjelenési hullámokat megkülönböztetni. A második fejezet ismerteti a nemzeti radikalizmus legfontosabb jellemzőit. A harmadik fejezet fejt ki részletesen és indokolja a párt által fémjelzett negyedik hullám megkülönböztetésének szükségességét.

A RADIKÁLIS/SZÉLSŐSÉGES JOBBOLDALI PÁRTOK ÉS MOZGALMAK NAGY HULLÁMAI

A Magyar Igazság és Élet Pártja (MIÉP), majd a Jobbik látványos megerősödésével Magyarországon is napirendre került annak kérdése, hogy hol a helye a magukat nemzeti radikálisnak valló pártoknak a politikai rendszerben, s hogyan lehet katego-

* Készült az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíjának támogatásával.

rizálni őket. A vélemények nagyon eltérőek, amelyre a következőkben csak néhány jellemző példát hozunk. Ami a MIÉP-et illeti, Láncki András (é.n.) a pártot radikális globalizmusellenes nemzeti, de nem szélsőséges pártként jellemezte. Donáth László (2002) viszont nemzeti szocialista pártnak tartotta a MIÉP-et. A Jobbik megítélése esetében is ugyanilyen széles a paletta. Stumpf István (2009) egy rádióinterjúban radikális, de nem szélsőséges pártként jellemezte a Jobbikot. Török Gábor (2010) szerint nem lehet a Jobbikot szélsőséges pártnak tekinteni, mert a Jobbik ereje nem szélsőjobboldali retorikájában rejlik, hanem sokkal inkább újdonság jellegében, elitellenes pozíciójában, nacionalista jelszavaiban, a multikkal szembeni radikális kritikájában, rendpárti programjában és rendszerellenes követeléseiben. A párt egyes vezetőinek megszólalását lehet szélsőségesnek nevezni, de a párt programjára ez a jelző nem alkalmazható. Kéri László (InfoRádió 2009) egy rádióinterjúban megkérdezte, hogy valójában kimeríthető-e a Jobbik jellemzése a nemzeti radikális jelzővel. Ungváry Rudolf (2010) neonyilas pártnak címkézte a Jobbikot. Gerő András (2010) erőszakos nemzeti bolsevik pártként jellemezte a pártot. Tamás Gáspár Miklós (2010) hazugnak tartotta a nemzeti bolsevik elnevezést, s a posztfasiszta elnevezés mellett szállt síkra, elvetve mind a radikális, mind a szélsőséges jelzőket. Szerinte fasisztoid jellegű a Jobbik, mert a nemzetnek magukfajtákra és magunkfajtákra való osztásával a politikai közösségen belül jelöli ki az ellenséget. Karácsony és Róna (2010), vagy Filipov Gábor (2011) szélsőséges jobboldali pártként jellemzik a Jobbikot.

Nemcsak itthon, hanem Európa szerte hasonló vita folyik a radikális/szélsőséges jobboldali pártok kategorizálásáról, legalkalmasabb elnevezéséről, közös jellemzőikről. Abban egyetértés mutatkozik a szakirodalomban, hogy megkülönböztethető egy olyan pártcsalád, amely magába foglalja a mérsékelt jobboldal középpártjaitól eltérő jobboldali radikális/szélsőséges pártokat (Beyme 1984). Azzal hogy 2010-ben létrejött az Európai Nemzeti Mozgalmak Szövetsége, amelynek Magyarországról a Jobbik a tagja, alátámasztotta, hogy valóságosan is eszmei és gyakorlati közösséget érznek egymással a kutatók által korábban e pártcsaládba sorolt pártok (London Patriot 2010). Számos, részben egymást átfedő, részben eltérő, egymással is vitatkozó meghatározás található e pártcsalád elnevezésére s az elnevezéssel meghatározott tartalmi jegyekre (lásd a teljesség igénye nélkül: Betz 1994; Carter 2005; Mudde 2000; 2007; Hainsworth 2008). E viták egyik oka, a valódi tartalmi és percepció különbségek mellett, hogy különösen a populizmus, a szélsőségesesség, a neofasizmus/fasizmus elnevezések szimbolikus tartalommal bírnak, elsősorban negatív tartalmat hordoznak, megvalósíthatatlan ígéretekkel, esetleg el nem követett és nem szándékozott, de mások által a múltban elkövetett bűnökkel való azonosulással vádolják meg a szóban forgó politikai pártokat, s ezzel diszkreditálják őket. Nem véletlen, hogy e negatív ítéleteket hordozó jelleg miatt ezen elnevezéseket a demokratikus rendszerben szerepre vágyó politikai pártok egyike sem vállalja fel szívesen (Mudde 2007). Persze az, hogy egyes politikai szereplők a közvélemény negatív megítélése miatt elutasítanak bizonyos elnevezéseket, nem jelenti azt, hogy az elemzők, vala-

mint a tudományos célzattal kategorizálni próbálók nem alkalmazhatnák e meghatározásokat egyik vagy másik párt leírásakor (Albertazzi–McDonnell 2007).

A terminológiai vita mellett, párhuzamosan arról is folyik a vita, hogy melyek a radikális/szélsőséges pártok jellemzői, milyen tartalmi jegyek határozzák meg az adott kategóriába vagy pártcsaládba sorolást. Cas Mudde (1995) 26 eltérő meghatározást számolt össze a radikális jobboldali populizmus/radikalizmus/szélsőjobboldaliság jellemzőiről. A 26 meghatározás 58 fontosnak tartott tulajdonságot sorolt fel. Az 58 tulajdonság közül 5 olyan közös jellemzőt talált, amelyek fellelhetőek az általa elemzett meghatározások legalább felénél. Az öt legtöbbet említett közös tulajdonság a következő volt: a nacionalizmus, a rasszizmus, az idegengyűlölet (xenofóbia), a demokráciaellenesség, valamint az erős állam vágya. Ugyanakkor, az egyik vagy másik elnevezéshez rendelt jellemzők néha zavarba ejtően hasonlítanak egymáshoz. Például Roger Griffin (1991) generikus fasizmus terminológiájában hasonló jellemzőkkel írja le a fasiszta pártokat, mint amiket Albertazzi és McDonnell (2007) jellemzőnek talált napjaink jobboldali populista – határozottan nem fasisztának jellemzett – pártjaira. Mudde (1995) szinte aforizmaszerűen megjegyezte, hogy ez az a pártcsalád, amiről nem tudjuk, hogy micsoda, de tudjuk, hogy kik tartoznak oda. S persze még ez sem feltétlenül igaz. Gyakran vita tárgyává válik, hogy egyik vagy másik párt ennek a pártcsaládnak a tagja vagy sem. A meghatározások és a jellemző tulajdonságok zavarba ejtő sokféleségének egyik oka, hogy minden egyes párt mélyen beleágyazott annak az országnak a kultúrájába, történeti fejlődésébe és problémáiba, ahol működik. Így nagyon nehéz elválasztani a tágabban értelmezett, minden hasonló pártra egyenlően jellemző, illetve az országspecifikus, csak az adott párt(típus)ra jellemző tulajdonságokat (Seiler 1985).¹

A terminológiai vitának azonban létezik egy történelmi aspektusa is. A szélsőséges/radikális jobboldali pártok történelmileg jól meghatározott korszakokban, ún. hullámokban léptek fel, s kaptak jelentős szerepet saját országuk s néha Európa sorsának alakulásában. Az elnevezések s a tulajdonságok széles körét az eltérő történelmi korszakok sajátosságai is magyarázzák, nemcsak az országspecifikus jellemzők sokrétűsége (Beyme 1988).

Álláspontunk szerint a pártalakulás történelmi hullámainak vizsgálata termékenyebb tudományos módszer, mint egy történelmi időközön és országokon átnyúló komplex tipizálás kialakítása. A történeti nézőpont abban is segít, hogy jobban megértjük, milyen komplex hatások eredményeképpen születnek és kapnak erőre a radikális nézeteket valló, a politikai aréna szélén elhelyezkedő marginális csoportok, s válnak komoly támogatottságú politikai erővé.

¹ Még olyan távoli és lezárt történelmi korszakra nézve, mint a két világháború közötti fasizmus fogalmának kérdése sincs teljesen elfogadott tudományos konszenzus.

Több mint egy tucat fasizmusfogalom található a történelmi-politológiai vitában (Payne 1995). Máig vitatott, hogy vajon a „fasizmus” a legpontosabb elnevezés a két világháború közötti mozgalmakra, vagy meg kell különböztetni attól a „nemzeti szocializmust” (Lukács 2008).

Ugyanazon vagy legalábbis hasonló jellegű jelenségek történelmi időszakok szerinti elemzése hatékony módszernek bizonyult a társadalomtudományokban, így a politikatudományban is. Huntington demokratizálódási hullámokról írt, amelyet megszakítottak antidemokratikus hullámok. A történelmi hullámokat alkalmazó elemzési módszer lehetővé tette a különböző történelmi korszakok demokratikus modelljei eltérő jellegzetességeinek leírását (Huntington 1991). Ennek szellemében bontakozott ki a vita arról, hogy vajon a kelet-európai átmenetek a hetvenes években indult harmadik hullám részét képezik, vagy inkább egy új, negyedik hullámhoz tartoznak (Lásd McFaul 2002; Lucan 2005). Toeffler (1981) az emberiség történelmét elemezte három nagy társadalom-szervezeti hullám leírásán keresztül. A közgazdaságtudományban szintén megkülönböztetik a globalizáció két hullámát, az egyiket 1870–1914 közé teszik, míg a másikat az 1970-es évekre. A két globalizációs hullám megkülönböztetése lehetővé teszi ugyanazon globalizációs folyamat egymástól nagyon eltérő jelenségeinek feltárását két különböző korszakban, és segít megérteni, miben különbözik napjaink globalizációja a száz évvel ezelőtti globalizációs folyamattól (Hirst–Thompson 1996). De ez a módszer eredményes olyan szakpolitikai területeken is, mint például az egészségügyi reformok (Cutler 2001) vagy a közigazgatási reformok területe (Hosszú 2010).

A II. világháború utáni korszakban a szakirodalom három nagy hullámot különböztet meg a radikális/szélsőséges pártok tekintetében. A világháborút követő években megindult első hullámban alakultak meg a neofasiszta pártok. A második hullám az ötvenes években kezdődött, s adóemelések elleni protesztpártok, mozgalmak alkották. A harmadik hullám a nyolcvanas évek elején indult el, s döntően bevándorlóellenes pártok alkották (Beyme 1988).

A tanulmányban amellet érvelünk, hogy a Jobbik Magyarországért Mozgalom fellépése és kiemelkedő sikere a 2010-es választásokon egy új radikális jobboldali párt-szerveződési hullám, a negyedik hullám születésének jele Európában. A napjainkban születő negyedik hullám az európai társadalomfejlődés egy újabb válságos szakaszának terméke, s élesen megkülönböztethető a korábbi harmadik hullámok pártjaitól.

Mivel úgy gondoljuk, hogy a Jobbik egy új pártcsalád kezdete, amely napjaink válságára adott válaszreakcióként jött létre, ezért helytelen lenne egy másik korszakban, más típusú válságokra, más problémákra reagáló pártok terminológiáját alkalmazni rá. Ezzel pont elfednénk a Jobbik újszerűségét, amely – minden hasonlóság ellenére – megkülönbözteti más társadalmak más válságaira reagáló pártjaitól. Célunk az, hogy bemutassuk az eltéréseket és ezek okait. Láttuk, hogy a magyar elemzők véleménye arról, hogy miként lehetne elnevezni és jellemezni a Jobbikot, széles palettán helyezkedik el. Nem kívánunk egy újabb elnevezést kitalálni, s tovább fokozni a zűrzavart az elnevezések és a terminológiák világában. Ehelyett elfogadjuk, hogy a Jobbik nemzeti radikális pártként határozza meg magát. Célunk, hogy a nemzeti radikalizmus tartalmát felfedjük és megmagyarázzuk. Ezért a nemzeti radikalizmust

használjuk, amikor a párt ideológiai irányát határozzuk meg, illetve nemzeti radikalizmusnak nevezzük a negyedik hullámot.

A JOBBIK FELEMELKEDÉSE

A Jobbik története, ideológiája értelmezhetetlen a MIÉP, illetve vezetője, Csurka István szerepe nélkül. A Csurka vezette népi-nemzeti szárny 1993 elején vált ki a mérsékelt jobboldali MDF-ből, s alakította meg a MIÉP-et. Csurka fogalmazta meg először a nemzeti radikalizmus gondolatkörét, s tette pártja megkülönböztető jelzőjévé a nemzeti radikalizmus elnevezést.

A MIÉP sok tekintetben nosztalgiapártként a harmincas évekre jellemző nacionalista, sovinizta és etnocentrista jelszavakkal lépett fel. A párt diskurzusában fontos szerepet kapott a versailles-i szerződések igaztalan volta, s a környező országokban élő magyarok megnyomorítása. A MIÉP gondolatvilágában megtalálható a nacionalizmus, a sovinizmus, az antiszemitizmus, az antikommunizmus, az antiliberális és globalizációellenes gondolkodás, az EU-szkeptizmus, a rendpártiság, a tradíciók és a hagyományos erkölcsi értékek felmagasztalása, a deviánsnak tartott viselkedési minták elutasítása, a családközpontúság, illetve a keresztény-nemzeti értékek hirdetése. A gyakran nyílt antiszemitizmus és az irredenta felhangokkal terhelt nacionalizmus az, ami miatt sokan szélsőjobboldali pártként minősítették a MIÉP-et. A MIÉP világképének centrumában az állt, hogy a régi-új kizsákmányoló ellenség a globalizációs folyamatokat irányító „idegenszívűek” – a nemzetközi nagytőke és pénzvilág, a zsidók, a kommunisták, a liberálisok – összefogtak azért, hogy lerombolják a magyar nemzeti kultúrát és identitást. Ez az összefogás, Csurka által metaforikusan megfogalmazva, az ország „palesztinizálását” eredményezte. A változás feltétele, hogy megtisztuljon a közélet a liberalizmustól és a kommunista elittől, akik felelősek a múlt rendszer bűneiért, és akik miatt nem zajlott le a valódi rendszerváltás, s akik a globalizált modell hazai szálláscsinálói. A párt egy etnocentrikus, kontroll alatt tartott piacgazdaságot hozott volna létre, s minden területen elsőbbséget biztosított volna a magyaroknak, a magyar vállalkozásoknak.

A Jobbik volt az a párt, amely a nemzeti radikalizmust modern negyedik hullámos ideológiává formálta, s alkalmassá tette arra, hogy tömegeket vonzzon, miközben nyitott maradt a hagyományos szélsőjobboldali szlogenek felé vonzó MIÉP-szimpatizánsok számára is.

A Jobbikot, Jobboldali Ifjúsági Közösség néven, 1999-ben alakították meg radikális jobboldali érzelmű egyetemisták, akik közül többen MIÉP-aktivisták voltak. A jobbikosok a 2002-es választási kampányba teljes lelkesedéssel vetették be magukat, abban reménykedve, hogy elősegíthetik a jobboldal győzelmét, a Fidesz–MIÉP közös kormányzását. A választási vereség után többen bekapcsolódtak a választási eredmény elleni spontán tiltakozó akciókba. Mások, köztük Vona Gábor, bekapcsolódtak

az akkor induló polgári körök mozgalomba. Azonban a nemzeti mozgalom megújulására vágyó fiatalok hamar kiábrándultak mind a MIÉP-ből, mind a polgári körökből. A MIÉP-en belüli reformtörekvéseket Csurka blokkolta, s a változást akaró fiatalok úgy érezték, hogy a MIÉP avított stílusa, nyers, zsidózó összeesküvés-elmélete már nem alkalmas arra, hogy a törzsszavazókon kívül magához vonzzon új szavazókat (Varró 2009). A polgári körökkel a Fidesz, értelmezésük szerint, a konzervativizmus leplébe csomagolt neoliberais polgári Magyarország koncepcióját szolgálta ki, s nem a radikális megújulást segítette elő (Vona 2003). A jobbikosok 2003 őszén alakultak párttá 1200 taggal. Az új párt, megőrizve a Jobbik rövidítést, a Jobbik Magyarországért Mozgalom nevet vette fel, és konzervatív, módszereiben radikális, nemzeti-keresztény pártként határozta meg magát (Jobbik 2003).

A 2006-os választásokon a Jobbik a MIÉP-pel pártszövetségben, Harmadik Út néven, csak 2%-ot ért el a közös listán. A két párt szövetségi kapcsolata felbomlott a választások után, s éles rivalizálás alakult ki közöttük.

A 2006-os vesztes választások után Vona Gábor lett az önálló utat választó Jobbik vezetője. Vona Gábor tehetséges, dinamikus és karizmatikus vezetőnek bizonyult (Fabók 2010), aki új irányt szabott a pártnak. 2006 decemberében a Jobbik jelképévé választotta az árpádsávós zászlót. Vona vezetésével került kidolgozásra a párt új programja, a Bethlen Gábor program, illetve indult el az Attila Király Népfőiskola. Szintén Vonához köthető a Magyar Gárda létrehozása 2007 márciusában. Vona igyekezett csökkenteni a Jobbik és a Fidesz közötti ellentéteket, s elfogadhatóvá tenni a Jobbikot „mérsékeltbb közegekben”.² Emellett a Jobbik igyekezett magához kötni a legradikálisabb jobboldali mozgalmakat is, ennek a stratégiának a sikerét mutatja, hogy 2009. június 14-én együttműködési megállapodást írtak alá Szegeden a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalommal, valamint a radikális jobboldal két emblemikus figurájával, Toroczkai Lászlóval és Budaházy Györggyel.

A megújuló Jobbik üstökösként való felemelkedését három váratlan esemény segítette elő: az MSZP–SZDSZ alkotta szociálliberális koalíció politikai fordulata és válsága; a magyar gazdaság válságba fordulása; és végül az olaszliszakai tragikus gyilkosság nyomán a „cigánykérdés” napirendre kerülése.

A 2006-os választásokat az MSZP–SZDSZ-koalíció a korábbi költségvetési expenzióra épülő növekedés folytatásának ígéretével nyerte meg. A választások után azonban a kormány teljes gazdaságpolitikai fordulatot hajtott végre, s választási ígéreteivel ellentétben költségvetési megszorító politikába kezdett. A kormány intézkedését követő bizalomvesztést, becsapottságérzést felháborodássá, dühvé fokozta a kormányfő őszi beszédének nyilvánosságra kerülése 2006 szeptemberében. A felháborodás mértékét mutatta a Kossuth téri folyamatos tüntetés 2006 őszén, valamint az 1956-os forradalom évfordulóin ismétlődő utcai zavargások. Az ellenzéki pártok egyhangúlag követelték a választások megismétlését, ahol a választók az or-

² A „mérsékeltbb közegek” kifejezést innen vettük át: <http://jobbik.net/index.php?q=node/4698>.

szág igazi helyzetének ismeretében dönthetnének újra arról, kit kívánnak kormányon látni. Az erkölcsi tartását veszített koalíció kormányzásának legitimitását tovább gyengítette a korrupciós botrányok sorozata. A földrengésszerű változások hatására a baloldali liberális szavazói tömb szétesett. Az MSZP 20 százalékos támogatottságú párttá olvadt. Az SZDSZ és az MSZP-vel is együttműködő MDF választói támogatása elporladt. A jobb felé forduló közhangulat kedvezett a Jobbiknak, amely legradikálisabban követelte a fennálló rend megváltoztatását. A Jobbik marginális, szélsőséges kis pártból szabadságharcos erővé tudta stilizálni magát az erkölcsileg megroppant baloldali-liberális tömbbel szemben. A Fidesz egyre radikálisabb hangvétele szintén segítette a Jobbik elfogadottságát. A Jobbik helyzetének normalizálódásához hozzájárult a Fidesz ellenzéki politikája, amely kiterjedt a kormány és egyes demokratikus intézmények legitimitásának megkérdőjelezésére, az MSZP gyakorlatának összemosására a kommunista párt praktikáival. A Jobbik új, erősödő pozíciójának egyik jeleként jogász értelmiségi körök csatlakoztak a párthoz.³

A 2006-os politikai fordulat egyben a gazdaság recesszióba fordulását is okozta, amelyet mély válsággá fokozott a 2008 augusztusában kitört hitelválság. A világválsággal nemcsak a „jóléti rendszerváltás” hitelekre alapozott gazdaságpolitikája kérdőjeleződött meg, hanem a szabad kereskedelemre, a nyitott gazdaságra, a globalizált világgazdaságba bekapcsolódó, európai integrációra alapozott liberális piacgazdasági modell is. A több éve tartó, egyre reménytelenebb válságban új értelmet kapott a Jobbik harmadikutas, a szabad piactól elfordulást, az adósságfizetés megtagadását, az államosítást, az állami védelmet, a magyar vállalkozóknak támogatást, a multinacionális cégek megadóztatását ígérő gazdaságpolitikája. Az egyre reménytelenebb gazdasági helyzet növelte a protesztoszavazók arányát, akik dühük és elégedetlenségük kifejezésekképpen tipikusan a radikális, rendszerellenes pártokra szavaznak (Tóth–Grajczjár 2009).

A 2006. október 15-i olaszlisztkai tragikus gyilkosság nyomán, aminek hatását tovább növelte Marian Cozma meggyilkolásának ügye, a Jobbikhoz kapcsolódott a „cigánybűnözés” politikai diskurzusba való beemelése. A „cigánybűnözés” tematizálása lehetőséget adott a Jobbiknak arra, hogy a „rendes, becsületesen dolgozó kisemberek” védelmezőjeként lépjen fel a „cigánybűnözéssel és a cigányterrorral” szemben. Azzal, hogy a cigánybűnözés témáját a Jobbik felkarolta, sokan úgy érezték, hogy végre felszabadultak a politikai korrektség baloldali-liberális szájkosara alól, s végre kimondhatták elfojtott sérelmeiket és megnevezhették azok vélt vagy valós okozóit. A „cigánybűnözés” elleni fellépés alkalmasnak bizonyult arra, hogy a Jobbik ne csak a hagyományos radikális jobboldali törzsszavazókat szólítsa meg, hanem új támogatókat szerezzen, elsősorban az ország keleti felében a magukat védtelennek és kiszolgáltatottnak érző lakosság körében. A „cigánybűnözés” elleni védekezés kampányának központba kerülése nyomán szerveződött meg 2007 tavaszán a Jobbik segítségével a Magyar Gárda, amelynek paramilitáris mozgalmi jellege egyszerre bizonyult fontos

³ Ennek kapcsán vált Morvai Krisztina a Jobbik egyik kulcsaktivistájává.

közösség- és szervezetépítő erőnek, valamint állandó médiafigyelmet biztosított a párt számára. A Jobbikkal foglalkozó elemzések szerint a „cigánybűnözés” témája és a „nemzeti önvédelem” érdekében felállított Magyar Gárda megalakulása hozta meg a Jobbik valódi ismertségét (Karácsony–Róna 2010).

A megváltozott politikai környezetben gyorsan növekedett a Jobbik. 2008 tekintethető az áttörés évének, tekintve, hogy ebben az évben 80-ról 249-re növekedett a helyi szervezetek száma (2009-ben elérte a 387-et), és a párt tagjainak létszáma 5000-re nőtt. A 2009 elején megtartott időközi választások szintén mutatták a Jobbik erősödését, amikor a párt rendre 7% felett kapott szavazatot. A 2009-es európai parlamenti (EP) választásokon a Jobbik 14,77%-os választási eredménnyel a harmadik legerősebb párt lett, mindössze 2,6%-kal lemaradva az MSZP-től. Az európai választások után a Jobbik tagjainak a száma megduplázódott, 10 000-re nőtt, s a tagszervezetek száma elérte a 750-et.

Az EP választási eredménnyel a Jobbik marginális, kis szélsőséges pártból közép-párttá vált. A potenciális szavazók immár mint bejutásra és győzelmekre képes, legitim, a szlogenjeit a demokráciában elfogadtatni kész pártként tekinthettek rá. Ezt jelezte, hogy a párt szlogenjei, mint a „cigánybűnözés”, a zsidózás, vagy a trianonozás, a közbeszéd részévé váltak. Innentől a Jobbik kommunikációja központi részévé tette, hogy a párt a „harmadik erő”, amely azt a célt tűzte ki, hogy megelőzze az MSZP-t a 2010-es országgyűlési választásokon. Az EP választási eredménnyel eldőlt a MIÉP-pel a radikális jobboldal képviselétéért folytatott párharc is. A Jobbik praktikusán egyedül, vetélytárs nélkül maradt a jobboldal szélén a radikális szavazatokért való versenyben. Az európai parlamenti választások után a Jobbik vezetése országjárásba kezdett, s vezetői naponta 5-6 helységet kerestek fel, tartottak lakossági fórumot, szervezték a pártot. A Jobbik választási programja, amely Radikális változás címmel jelent meg, kiemelt figyelmet fordított a „politikusbűnözés” visszaszorításának fontosságára is. Növelte a Jobbik ismertségét, hogy az MSZP, s különösen az SZDSZ választási kampányának részévé tette a szélsőséges jobboldali veszéllyel, a Jobbikkal való riogatást, s a Fidesz is egyre inkább a Jobbik ellen fordult, félve, hogy szavazóbázisát a párt megszerzi radikális szlogenjeivel (Bíró Nagy – Róna 2011). Paradox módon a delegitimációs kísérletek növelték a Jobbik legitimációját, mert a koncentrált támadások még valószínűbbé tették, hogy a párt jelentős parlamenti erő lehet, tehát érdemes szavazni rá.⁴ Kedvezett a határozott, kemény programmal fellépő Jobbiknak, hogy elszánt, az „igazságért” végletekig küzdő programot dolgozott ki, amely vonzó lehetett egy radikalizálódott választói körnek. A Jobbik a 2010-es országgyűlési választásokon listán 16,67%-ot szerzett, ezzel, alig 3%-kal lemaradva az

⁴ Hogy ez a paradox hatás mennyire igaz lehet, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a Jobbik sajtó értékelése szerint is a 2007 márciusában alakult Magyar Gárda csak akkor vált ismertté, mikor 2007 augusztusában a Népszabadság „felfedezte” és arról írt egy cikkében, hogy árpádsávos zászlója hasonlít a nyilasok színeire. Az ezt követő média- és politikai vihar tette országosan ismertté a Magyar Gárdát. Lásd <http://kispest.jobbik.hu/content/p%C3%A1rtunkr%C3%B3l>.

MSZP-től, a harmadik helyre futott be, és marginális kis radikális pártból az ország harmadik legnagyobb erejévé, el nem hanyagolható középpárttá vált.

A JOBBIK JELLEGE

Jellemzésünk során nem a nemzeti radikalizmus „minimumának” megállapítására törekszünk, amely „minimum” meghatározása tipikus módszere a fenomenológiai elemzéseken alapuló tudományos írásoknak.⁵ Mi ehelyett a nemzeti radikalizmus „magját” kívánjuk megtalálni, követve Griffin (1991) logikáját. Azt a gondolati magot, amely gondolkodásirányító mechanizmusként behatárolja a Jobbik politikusainak cselekvéseit.

A nemzeti radikalizmus gondolati magjának legfontosabb elemeit a Jobbik dokumentumainak, vezetői írásainak és beszédeinek elemzése alapján a következőkben találtuk meg: nemzeti gondolat; a külföldi tőke behatolása elleni fellépés; globalizációellenesség; zsidózás; a gazdasági harmadik út: ökoszociális piacgazdaság; politikai harmadik út: a jobboldali harmadik út; nemzetépítő erős állam és rendpártiság; „cigánybűnözés”; ókonzervatívizmus, protesztpártiság; kisemberek védelme; radikalizmus mint politikai attitűd (pesszimizmus, aggodalom, düh, radikális változás igénye, új világ ígérete).

A nemzeti gondolat

A nemzeti gondolat az, ami elsősorban meghatározza a párt gondolati-cselekvési keretét. A nemzeti gondolat lényege, ahogy egy Jobbik-közeli blogger megfogalmazta, a nemzeti kérdések, a nemzet jólétének, felemelkedésének akár a legradikálisabb eszközökkel és módszerekkel történő elősegítése és megoldása, továbbá kiállítás az egész kárpát-medencei és tengerentúli magyarságért (Sajátgondolat 2011). Vona Gábor pártelnök úgy határozta meg, hogy a nemzeti cél az, hogy erős magyar nemzet legyen a határokon innen és túl (Index 2009).

A nemzeti gondolat valójában egy túlfeszített nemzeti érzés, amelyet a szakirodalom nacionalizmusnak nevez. S mint arra John Lukács (2008) is felhívta a figyelmet a patriotizmus és a nacionalizmus közötti különbségtétel kapcsán, a túlfeszített nemzeti érzés, a nacionalizmus kirekesztő, szemben a régimódi hazafisággal, a patriotizmussal.

A Jobbik nemzeti gondolatának jellege Csurka István szellemi hatása nélkül nehezen értelmezhető.⁶ A MIÉP nemzeti radikalizmusának kiindulópontja az elfogad-

⁵ A minimum megtalálásának módszeréről lásd Nolte 2003, 31.

⁶ A jobbikosok nem is tagadják Csurka óriási hatását, s magukat Csurka szellemi örökösének tartják. Lásd Bakay Kornél professzor a MIÉP-ről és a Jobbikról (Bakay 2009), valamint Borbély 2010.

hatatlan realitás gondolköre volt. *Elfogadhatatlan realitás* volt Csurka még 1985-ben a Püski Kiadónál megjelent, politikai írásait egybefoglaló tanulmánykötetének a címe. Ennek a könyvnek a címét metaforaként használva, a MIÉP elfogadhatatlan realitása azt jelentette a kilencvenes évek elején, hogy Csurka a trianoni határokon átnyúló nemzetegyesítő álmok nevében fellázadt a II. világháború utáni demokratikus és szabadpiacon alapuló renddel s azzal a törekvéssel szemben, amely Magyarország helyét 40 év diktatúra után az egységesülő Európában kereste, amit a mérsékelt, konzervatív keresztény-szociális Antall József képviselt a jobboldalon. Csurka és követői számára az elfogadhatatlan realitás a nemzeti érdek feltétel nélküli védelmét és képviseletét jelentette az általuk elfogadhatatlannak tartott geopolitikai realitással és az ez alapján létrejövő EU-integrációval szemben.⁷ A nemzeti jelző felvállaltan elfogadhatatlan realitásként való értelmezése a nacionalista vagy talán az ultranacionalista jelzőnek felelt meg. Antall és Csurka nyilvános szakítására s a nemzeti radikalizmus önálló politikai irányként való megszerveződésére azután került sor, hogy Csurka és követői árulásnak értelmeztek azt, hogy a Parlament elfogadta a magyar-ukrán alapszerződést, s ezzel elismerte a trianoni határokat. Az ultranacionalista nemzeti gondolatnak egyik, s talán legnyilvánvalóbb megjelenési formája a határok kérdésének folyamatos napirenden tartása.

A Csurka által elfogadhatatlannak tartott kompromisszum, a realitásnak a felmondása vezetett el ahhoz, hogy a MIÉP – és az akkor már megalakult Jobbik is – nyíltan ellenezte Magyarország EU-csatlakozását. A nemzeti gondolat meghatározza a Jobbik viszonyát az Európai Unióhoz: a párt a nemzeti függetlenség védelme nevében lép fel a föderatív Európa rémével szemben, amit szemükben a Lisszaboni Szerződés jelent. Ide kapcsolódik a magyar termőföld védelmének ügye, az a fontos praktikus kérdés, ami a Jobbik számára szorosan összefügg az EU-ellenes állásponttal. S a kirekesztő jellegű nacionalizmus az, ami irányítja a jobbikosok gondolkodását a cigányok és a zsidók bűnbakként való feltüntetésekor.

A külföldi tőke behatolása elleni fellépés, globalizációellenesség

A Jobbik nemzeti jellege miatt fordul szembe a „külföldi tőke” behatolásával. A Jobbik szerint Magyarországon nem a magyarok élveznek kiváltságokat, hanem a hazánkat „gyarmatosító, kizsigerelő multinacionális milliárdosok”, akiknek sok esetben „csak térkép e táj”. A párt gazdasági programjának kulcsfontosságú része az „újkori gyarmatosítás” visszafordítása, a külföldi befektetők kiszorítása az országból. A Jobbik programjának egyik kiemelt célpontja a multinacionális áruházláncok kiszorítása a kiskereskedelemről, s magyar tulajdonú boltok támogatása. A bankrendszer magyar

⁷ Az „elfogadhatatlan realitás” metaforáját Szócs Zoltán (én.) gondolatmenetét követve alkalmaztuk.

kézbe juttatása szintén része a programnak. A média területén a nagy kereskedelmi csatornák koncessziós jogának megszüntetését tervezik.

A Jobbik globalizmus-kritikája túlmegy a privatizáció kritikáján, a hazai gazdaságban kulcsszerepet játszó multinacionális cégek elleni fellépésen, a magyar vállalkozások és a termőföld védelmén. A Jobbik magával a globalizációval fordul szembe. Érvelésük szerint a nagy globális gazdasági felfutás haszonélvezője szinte kizárólag a nemzetközi pénzügyi szektor, amely kizsákmányolja az embereket. S itt is szerepet kap a más kontextusban hírhedtté vált magunkfajta-magukfajta megkülönböztetés. A globalizációs diskurzus kontextusában a magunkfajta a kizsákmányoltat jelenti, vagyis a kistermelőket, kiskereskedőket, családi vállalkozókat, állami alkalmazottakat, ápolónőket, pedagógusokat. A globalizáció-kritikából következik a párt lázadó, forradalmi jellege. A Jobbik a globális világrend elleni lázadás egyik aktorának tekinti magát, s lázadásra szólít fel a kisemberek védelmében:

„Emeljük fel végre a fejünket és ne hagyjuk, hogy ugyanannak a láthatatlan „Birodalomnak” a helytartói a tisztességes munkából élőket kifosztó bankjaikkal, a gazdákat tönkretévő hipermarket-láncaikkal, a multinacionális cégekkel és tonfáikkal, gumilövedékekkel megfosszanak bennünket szabadságunktól, méltóságunktól, emberhez méltó életünkötől” (Morvai 2009).

Zsidóellenesség

Miközben a Jobbik tagadja, hogy antiszemita párt lenne, beszédekben, jelképekben sorra tűnnek fel olyan utalások, amelyek azt érzékeltetik, hogy a párt aktivistái problémának tartják a zsidók gazdasági és politikai befolyását. Egy beszédében Vona az izraeli állampolgárok földvásárlásának problémája kapcsán azzal érvelt, hogy: „Lehet, hogy a Fideszt már más célok vezéreltik. Esetleg valahonnan más iránymutatót kaptak, kérdés csak az, hogy Brüsszelből, Washingtonból vagy Tel-Avivból jött az ukáz?” (Lenhardt é.n.).

A beszédekben gyakran feltűnik a „Magyarország legyen a magyaroké” követelése, s a Csurka által is használt palesztinalizálódás veszélyének metaforája: „Van egy álmunk. Hogy Magyarország a magyaroké. Mégsem lesz a hazánkból második Palesztina, mégsem leszünk elszegényedett, véglegesen lecsúszott gyarmat” (Morvai 2009a).

A párt lapja szerint nemzetközi és hazai zsidók provokálják a magyar embereket, mert azok „emléket állítottak a Trianonnal kivéreztetett országot felvirágoztatott Horthy Miklósnak és korának”.⁸ A párt felháborítónak érzi, hogy vannak „tabuk, amelyekről tudni sem akar a közélet”. Szerintük „valami itt nem stimmel, legyen az Tiszaeszlár és Solymosi Eszter, legyen az a többi vérvádként emlegetett eset, legyen

⁸ http://barikad.hu/antiszemizmus_kinek_van_ra_igenye-20120630

az a Holokauszt!”⁹ Baráth Zsolt képviselő és pártja úgy érezte, kellő nyomatókat kell adni a tisztaeszlári vérváddal kapcsolatos „kételyeknek”. A képviselő napirend utáni felszólalásában megjegyezte, hogy „vázat is kell emelnünk azon szellemiség ellen, amely azóta is, 1882 óta is folyamatosan jelen van életünkben, s a Kárpát-medencében”. A képviselő hangsúlyozta, hogy „1883-tól a mai napig is tart az a jelenőség, hogy nem lehet megnevezni az elkövető, elkövetők származását, vallási hovatartozását. Mérföldkő, hiszen ekkortól figyelhetjük meg az »új világrend« hatalmának fokozódó érvényesülését Hazánkban, illetve az ezt szolgálók egyre leplezetlenebbé váló törekvéseit”.¹⁰

A gazdasági harmadik út programja: az ökoszociális piacgazdaság

A globalizációval való szembefordulásból következik a Jobbik harmadikutasága a gazdasági élet területén, amely a szabadverseny, globalizált kapitalizmussal szemben egy zárt, nemzeti keretek között működő, kistermelők korlátozott piacára épülő nemzeti piacgazdaság álma. A harmadikutas gazdaságpolitika egy erősen államközpontú, a nyitottságot visszafordító antiliberális gazdaságpolitikai receptet jelent, amely nemzeti kereten belüli, korlátozott, erős államra és nemzeti magántőkére alapozott lokális piacok vegyes gazdaságára épül.

Az erős állami szerepvállalás nemcsak a privatizáció leállításában jelenne meg, hanem a reprivatizáció, a visszaállamosítás programját is a majdani erős államra bízna. A visszaállamosítás a stratégiai fontosságú ágazatok köztulajdonba vételét jelenti a párt álláspontja szerint, valamint az energiaszektor liberalizációs folyamatának leállítását, illetve a magánnyugdíj-pénztárak teljes megszüntetését. Fontos része a Jobbik gazdasági elképzeléseinek a magyar tulajdonban álló bankrendszer megteremtése. A párt agrárprogramjának lényege, hogy vissza kívánja szerezni a magyar mezőgazdaság hazai piacait, ami kimondatlanul is a nemzeti piac védelmét jelenti.

A globalizációval szembeforduló harmadik út álmának része a környezetvédelem, az „élettér” megóvása a jövő nemzedékek számára:

„Környezetünk megóvása csak a magyar vizek, földek, hévizek védelme mellett képzelhető el, valamint klasszikus hungarikumainkra építve. Ezek a kiváló magyar földre épített, saját tulajdonú feldolgozóipar, a termálvizekre alapozott gyógyturizmus, a geotermikus energiát is igénybe vevő energiapoliti-

⁹ http://jobbik.hu/rovatok/aj%C3%A1nl%C3%B3/rejt%C3%A9lyes_gyilkoss%C3%A1gok_politikai_mer%C3%A9nyletek_v%C3%A9rv%C3%A1dak

¹⁰ http://jobbik.hu/rovatok/frakci%C3%B3/solymosi_eszter_eml%C3%A9k%C3%A9re_%E2%80%93_tisztaeszl%C3%A1r_130_%C3%A9ve%E2%80%A6

tika és a lehetőségekhez képest önálló, önellátó kistájegységek gazdasági rendszere” (Jobbik 2009).

A globalizációt meghaladó új világ az ökoszociális piacgazdaság lenne a párt el-
képzelései szerint. Ennek a jövőképek lényege a globalizmus helyett a lokalizmus
támogatása, a helyi, önfenntartó gazdaságok és közösségek létrehozása:

„Az erőforrások fokozatos kimerülésével jobb, hogy ha a fenntartható csök-
kenéshez kezdünk hozzászokni, amely azt jelenti, hogy a gazdaság szabad-
rablását megfékezzük, és visszatérünk az emberek a gazdaságért elvtől a
gazdaság az emberekért elvhez. A gazdaságot az emberhez méltó környezet
(öko), az emberhez méltó élet (szociális) és a magyarság (nemzet) érdekében
korlátok alá kell vetni. [...] Öko, mert a gazdaság mohósága tönkretette a
környezetet. Itt nem csupán olyan hagyományosan zöldnek mondott politi-
kai és társadalmi megfontolásokra gondolok, mint környezettudatos élet-
forma, takarékos energiafelhasználás vagy megújuló energiaforrások, hanem
a tájvédelemre, a vidékmentésre, a kisebb, élhető emberi közösségeknek, a
falvak felvirágoztatására. Szociális, mert a politika és a gazdaság célja nem
önmaga, hanem az ember. Itt sem csupán tisztességes bérekről van szó, ha-
nem az élhető élet megteremtésének biztosításáról. A globális kapitalizmus
ugyanis olyan ütemben használta fel humán forrását, az embert, hogy an-
nak szellemi-lelki-fizikai regenerálódására sem hagyott módot, a futószala-
gok szétverték a családokat, a kisebb és nagyobb közösségeket. Az alapvető,
egyetemes emberi értékeknek és a minőségi szemléletnek kell visszaadni az
öt megillető helyet” (Vona 2009a).

Ahogy hangsúlyozzák, az ökoszociális nemzetgazdaságban végre az állam teljesít-
heti kötelességeit: óvhatja természeti kincseinket, visszaadhatja a nemzettudatunkat, gon-
doskodhat a rászorulókról, és megteremtheti a független, élhető, büszke Magyarországot.

Politikai harmadik út: a jobboldali harmadik út

A nemzeti radikalizmus politikai harmadikutasága jobboldali harmadik utat jelent.
A jobboldali harmadikutaság a magyar pártrendszerben azt jelenti, hogy a Jobbik-
nak kettős üzenete van: a jobboldalhoz tartozónak, ugyanakkor harmadikutasnak is
tartja magát, amely a baloldalhoz és a Fidesz-vezette jobboldali tömbhöz képest
nyújt nemzeti alternatívát.

A jobboldali harmadik út gyökere is Csurka gondolatvilágához nyúlik vissza. A MIÉP
egyszerre tartotta magát a jobboldalhoz tartozónak s ugyanakkor harmadikutasnak,
amely abban a szlogenben is kifejeződött, hogy a MIÉP keresztény és magyar párt, de
se nem jobb-, se nem baloldali. Csurka gondolkodásmódját azonban meghatározta,
hogy a bal- és a vele koalícióban levő liberális oldalt a globális kapitalizmus hazai kép-

viselőinek tekintette, s a globális kapitalizmusban a zsidó világalmai rendet látta. Emiatt a MIÉP valójában jobboldali pártnak tartotta magát, a jobboldalon politizált, mivel legfőbb ellenfelének a kommunista múlttal rendelkező baloldalt, az MSZP-t s a vele szövetséges, szerinte a globalizációt képviselő liberális SZDSZ-t tekintette.¹¹

A Jobbik harmadikutas politikája hasonló a MIÉP-éhez jobboldali jellegében. A jobboldali jelleg azt jelenti, hogy a bal- és a jobboldalhoz képest nem egyenlő távolságot tart, mivel a párt egyik legfontosabb sajátossága az antikommunizmus, tágabb értelemben a baloldal-ellenesség. A 40 évig tartó kommunista diktatúra meghatározó időszak a jobbikosok számára. Ennek jele, hogy sok vezető jobbikos politikus életrajzában utalás található a család idősebb tagjait ért atrocitásra, igazságtalanságra. Ezek a több generáción átnyúlóan jelen lévő sérelmek napjainkban is meghatározzák a jobbikosok politikai választásait. A máig élő történelem erejét mutatja a következő idézet, amelyben Vona Gábor felháborodik azon, hogy az MSZP nem demokratikusnak minősítette a pártot:

„Hogyan merik azok kioktatni demokráciáról és 1956-ról a Gárdát, akik akkoriban is, és három éve is az emberek közé lövettek. Akik akkor az ellenség oldalára álltak, három éve pedig ők maguk voltak az ellenség? Ezek '56-ban fejezve menekültek volna el az országból, hogy aztán szovjet tankokon térjenek vissza. Úgy, ahogy azt az apáik meg is tették... Szamuely Tibor és Kun Béla vörös odvaiból bújtak elő. [...] És ők oktatják ki a gárdistákat? Azokat a gárdistákat, akik között nem egy 56-os található, akik két évvel ezelőtt éppen azért alakultak meg 56-an, hogy adózzanak a szabadságharcosok emlékének?” (Vona 2009c).

Ez a máig élő, generációkon átnyúló történelmi emlékezet az egyik oka annak a dühnek, ami oly jellemző a Jobbikra. A múlt és jelen sérelmeinek összekapcsolódása, a múlt és jelenbeli szenvedések okozója közös gyökerének feltételezése vezet el a radikális jobboldali politizáláshoz. Ez a sérelmekből táplálkozó radikális jobboldali álláspont az, ami megérteti, miért olyan fontos a jobbikosok számára az új rendszerváltás követelése. A „valódi” rendszerváltás, amely lehetővé tenné az egykori kommunista funkcionáriusok törvénnyel való kizárását a közéletből: „A rendszerváltozás befejezése akkor valósul meg, ha az ország valóban egy független, erős állammá válik, és az egykori kommunista vezetőket törvény tiltja majd el mindenfajta közéleti szerepvállalástól, és megvalósul az elitcsere” (Jobbik 2009).

Azonban érzékelhető egy jelentős hangsúlyeltolódás a Jobbiknál a MIÉP-hez képest, nevezetesen, hogy kiket tekint liberális erőeknek. A Jobbik harmadikutas jellege a globalizációellenes jellegből származik, s ez határozza meg, miként viszonyul a pártrendszer többi pártjához. Amíg a MIÉP az MSZP-t és az SZDSZ-t tekintette a mul-

¹¹ Ennek a politikai álláspontnak az egyik legjellegzetesebb példája volt, hogy 1998–2002 között az ellenzék ellenzékeként határozta meg szerepét, s az ellenzékkel szemben a kormányt támogatta ellenzéki párt létrehozásáért.

tinacionális erők szövetségesének, s velük szemben támogatta a Fideszt, addig a Jobbik a Fideszt konzervatív köpönyegbe bújt liberális jobboldali pártnak tekinti. A jelenlegi kormánypárttal szemben a Jobbik a nemzeti gondolat egyedüli képviselőjének tartja magát a jobboldalon (Jobbik 2010).

A nemzetépítő erős állam

A nemzetépítő állam célja már Csurka István gondolatvilágában is megtalálható. A MIÉP nemzetépítő állam programjának középpontjában a társadalom középosztályosodásának biztosítása állt (MIÉP é.n.). A Jobbik is az államközpontú, antiliberális, de a polgárokat a „külföldi kizsákmányolástól” megvédeni kívánó jobboldaliság képviselője. Ezért világképében az erős állam feladata, hogy megóvja a társadalmat a globalizáció káros hatásaitól és „helyreállítsa a rendet”. Az erős állam kívánalma úgy is megjelenik, mint rendpártiság. A Jobbik rendpárti államának célja, hogy felszámolja az országot sújtó három fő bűnözési formát, a „gazdasági bűnözést, a politikusbűnözést és a cigánybűnözést”. A rendpárti javaslatok között megtalálhatjuk a halálbüntetés visszaállításának igényét, a közmunka bevezetését a börtönökben, a hajléktalanok eltávolítását a közterekről, a „cigánybűnözéssel” foglalkozó szervezeti egység felállítását a rendőrségen belül, a büntető törvénykönyv szigorítását, a honvédség és a rendőrség megerősítését, a csendőrség felállítását a „cigánybűnözés” felszámolására, a Magyar Gárda működésének törvényi biztosítását, az erélyes fellépést az adófizetést elkerülőkkel szemben, amely akár szabadságvesztés kiszabását is lehetővé tenné.

„Cigánybűnözés”

A rendpárti követelések szorosan összefüggnek azzal, hogy a „cigánybűnözés”, sőt a „cigányterror” elleni fellépés fontos szerepet töltsön be a Jobbik politikájában. A Jobbik szerint a „cigánybűnözés” nem azt jelenti, hogy különböző településeken, egymástól elszigetelten cigányok által elkövetett bűntények történnek, hanem azt, hogy egész Északkelet-Magyarországon a cigányság szinte terrorizálja a magyar etnikumú lakosságot. A „cigánybűnözés” nem azt jelenti, hogy minden cigány bűnöző, hanem hogy léteznek a cigányságra jellemző bűnelkövetési formák – mint a késelés, az uzsorázás, a fatolvajlás, a színesfémlopás –, amiket a rendőrségnek speciálisan kell kezelni. A párt abban látja történelmi szerepét, hogy a „cigánybűnözésről” való hallgatásnak a falát áttörte (Riba 2009). A Jobbik szerint olyan helyzetet kell teremteni, hogy a cigányság visszatérjen a munka, a törvények és az oktatás világába.¹² S ezért, folytatják az

¹² Lásd: „A magyar embereknek elégük van abból, hogy a pénzükből, befizetett adóforintjaikból állami felügyelettel, állami koordinációval cigánytenyészet működik Magyarországon” – Szegedi Csanádnak, a Jobbik alelnökének beszéde Szegeden, <http://magyargarda.hu/node/2340>.

érvelést, ha a cigányok közül erre valaki nem hajlandó, annak két lehetősége marad: vagy elhagyja ezt az országot, mert itt „nem tolerálják tovább az élősködő, bűnöző életformáját”, vagy jön a börtön. De a „cigánykérdés” más formában is jelentkezik a Jobbik követeléseinek között.

A jóléti állam szociális ellátórendszere átalakításának tervei is összefüggésben állnak a „kérdéssel”. A Jobbik szerint közmunkát szükséges biztosítani, illetve szociális kártyát szükséges kiadni. A párt a munkát megbecsülő, a gyermektartást adókedvezményrel támogató s ezzel a „megélhetési gyermekgyártást kiszelektáló” családtámogatási modellt kíván bevezetni. A szociális segély készpénzben való kifizetése helyett a Jobbik az élelmi-szercekket, ruházati csekket, valamint a közüzemi számlák kifizetését pártolja.

Ókonzervativizmus

Számos tekintetben a Jobbik konzervatív, sőt bátran állítható, ókonzervatív erkölcsi elveket támogat. Különböző formában találhatjuk meg a homoszexualitással, valamint az abortusszal szembeni ellenérzés kifejeződését a hivatalos dokumentumokban és a párt politikusainak beszédeiben. A párt ókonzervatív jellegéhez tartozik az is, hogy a Jobbik számos esetben fellép a fogyasztói társadalommal szemben.

Protesztpárti jelleg

A Jobbik protesztpártként fellép a korrupcióval szemben, a korrupcióellenes hangnemet kiterjeszti a bal- és jobboldali parlamenti pártokra egyaránt:

„A parlamenti garnitúra korrupciója, a reggeltől estig folyó hazudozás nekünk nem kenyerünk, és ezután sem lesz. [...] Senkivel nem kívánunk közösséget vállalni, akik az elmúlt húsz évben politikusbűnözésben vettek részt, és az országot oda kormányozták, ahova most jutott. [...] De nem is a rózsadombi villám erkélyén sütkérezve mondom meg milliárdosként, hogy tudom, milyen nehéz a kisnyugdíjasok helyzete vagy épp a nagycsaládoké” (Vona 2009d).

Tipikus protesztpárti követelések közé tartozik a mentelmi jog eltörlése, a parlamenti képviselők álláshalmozásának felszámolása, visszahívhatóságuk megeremtése, a „politikus-bűnözés” folyamatos hangoztatása. A protesztpárti jelleg bizonyos rendszerellenes jelleget is kölcsönöz a pártnak. Ez a mindent megváltoztatni akaró hangvétel részben akár ellentmondásban is lehetne a Jobbik által felvállalt konzervativizmussal. De mint láttuk, a konzervativizmus elsősorban a homoszexualitás és az abortusz kérdésében kimerülő ókonzervativizmus. Amikor politikai kérdésekről van szó, akkor a Jobbik elutasítja a konzervativizmust, a fennálló állapotok konzerválásának

a programját: „Olyan emberek szavaznak a Jobbikra, akik bíznak a szebb jövőben, ugyanakkor látják, hogy az csak radikális változtatásokkal érhető el” (Vona 2009d).

Kisemberek védelme

„Kisembervédő” politikai követelések bőven megtalálhatók a Jobbik választási programjaiban és vezetői nyilatkozataiban. A Jobbik érvelése szerint a munkásembert megilleti a méltó munkabér, a pihenőidő, a törvényes munkaidő betartása, a szabadság, a szakszervezeti érdekvédelem. Az átlagemberek védelmének példája a progresszív adórendszer követelése, s az, hogy a legmagasabb jövedelmek (évi 10 millió Ft felett) akár 45-50%-kal adózzanak. De ez az ethosz jelenik meg az adóhatósági szankciórendszer alkalmazásáról is: „Végre szeretnék olyan adóhatóságot látni, amely nem arra vadászik, hogy melyik cukrászda felejt el számlát adni két gombóc fagyí után, hanem a valóban komoly és adózatlan jövedelmek nyomába ered” (Lenhardt é.n.).

Radikalizmus mint politikai attitűd

A Jobbik felfogása szerint a radikalizmus nem eszme, hanem hozzáállás. Ez azt is jelenti, hogy a Jobbikra nem kizárólag és nem elsősorban a szavak radikalizmusa jellemző, hanem a problémákat gyökeresen akarja megoldani, nemcsak tünetileg kezelni. Ennek oka az, hogy a párt szerint az ország helyzete rossz, amelyre csak határozott és kemény válaszok adhatóak: „fájdalomcsillapítók helyett radikális – műtéti – beavatkozás kell” (Vona 2009b).

A Jobbik radikalizmusa szerintünk egy attitűdlánc kulcseleme, amelynek kiindulópontja a pesszimizmus és végpontja a világ radikális átalakításának vágya. Vezetőinek megnyilatkozásaiból világosan kiolvasható egy általános pesszimizmus a fennálló rend fenntarthatóságával, a világ fejlődésével kapcsolatban. A Jobbik szerint a multinacionális tőke szabad mozgására – vagy, ahogy a párt fogalmaz, a szabadra – épülő globális kapitalizmusnak megkongatták a vészharangot, mivel a gazdasági fejlődés ilyen erőltetett menetét sem az emberiség, sem a glóbusz nem képes követni. A globális kapitalizmus vége magával hozza – a Jobbik szerint – a multinacionális tőke világhatalmának és az ahhoz kapcsolódó (neo)liberális piacgazdaságnak, a fogyasztói társadalomnak és a liberális demokráciának is a végét:

„Lehet, hogy az a gigantikus tőkekoncentráció, amely mohóságával saját lufiját pukkasztotta ki, valamilyen átalakuló trükk segítségével átmenti hatalmát, lehet, hogy a rendszer sikeresen korrigálja magát, de az is elképzelhető (sőt, jelenleg a legvalószínűbb), hogy az emberi létezés továbbrohan a szakadék felé, addig, amíg abba alá nem zuhan, örökre” (Vona 2009a).

A pesszimizusból következik a mélységes aggodalom a magyar népnek a fennálló világrendben elfoglalt helyére vonatkozóan:

„A gazdasági válság, a közbiztonság szétesése, a mezőgazdaság felszámolása, a hazai vállalkozások haláltusája, a munkavállalók megnyomorított helyzete, a föld, a víz és az energiahordozóink kiszolgáltatott állapota, a multinacionális tőke és a bankok szabadrablása, a falvak eltűnése, a népeségfogyás és az összes többi problémánk csupán mind-mind okozatok. Az ok, a valódi ok a nemzettudat szétverése” (Vona 2009).

A jobbikosoknál az aggodalom, a nemzet sorsa, kiszolgáltatottsága miatti elkeseredés dühöt, vádló lendületet táplál:

„Mert az én dühöm nem Vona Gábor dühe, hanem a nagyszüleinké, akiknek lesöpörték a padlásaikat, akiknek elvették a földjeiket, akiket megnyomorítottak testileg és lelkileg is a világháború, majd 56 után. Az én dühöm, nem Vona Gábor dühe, hanem a szüleinkké, akiknek hazugságban és rettegetésben kellett felnőniük, akiket ugyanazok használtak ki és csaptak be, akik a nagyszüleinket. Az én dühöm nem Vona Gábor dühe, hanem a korosztályomé, amely azt hitte, szabadságban nőhet fel végre, de azt kell látnunk, hogy ugyanazok, akik a nagyszüleink és szüleink életét megkeserítették, még mindig itt vannak. Még mindig itt lopnak, csalnak, hazudnak. Elküldenek bennünket a hazánkból, elveszik tőlünk a szebb jövőt, aki ellenáll azt meghurcolják, börtönbe zárják. És végül az én dühöm nem Vona Gábor dühe, nem, hanem a már megszületett és majdan megszületendő gyermekeinkké, akik magyarként ebben az országban, ezen a földön akarnak tisztességes, dolgozó és nyugodt életet. Ez az én dühöm tehát, és aki ezt nem érzi, az semmit nem érez. Akiben ma nincs meg ugyanez a fajta düh, akinek nem forr a vére ettől a szent dühtől, annak nincs vére, vagy nincs szíve, vagy nem magyar” (Vona 2009c).

Talán a düh összefüggésben áll a Jobbik generációs jellegével, avval, hogy jórészt lázadó fiatalokból áll. A dühből és a fiatalokra jellemző forradalmi változtatni akarás lendületéből következik a radikális hozzáállás, a radikális változás igénylése. De Vona Gábor fenti beszédéből olvasható ki az is, hogy a Jobbik nemzeti gondolata nacionalista jellegű, és ez a nacionalizmus a nemzetből való kizárás eszköze is. Mert ebben az érzelmi manifesztumban egyben megfogalmazódik az is, hogy akik nem osztják ezt a felháborodást, a „szent” dühöt, azok nem magyarok. Óhatatlan a logikai kapcsolat a hírhedtté vált „idegenszívűek” vagy a „magunkfajta-magukfajta” kifejezésekkel, amik metaforikusan szintén a nemzetből való kizárást jelképezik.

A radikális hozzáállás igazi célja egy új jövőkép felrajzolása. A Jobbik szerint a helyzet ugyanis olyan rossz, olyan elkésérítő, hogy már csak radikális módszerekkel kezelhető. Ebben a dühben egymásba fonódik a trianoni tragédia miatt érzett nemzeti balsors, a 40 év kommunista diktatúra alatti elnyomottság s a rendszerváltás

utáni 20 év kudarcként való felfogása. Az egymásba fonódó sikertelenségek miatti indulat és a felelősnek tartottakkal szembeni radikális fellépés jellemző a Jobbikra, s határozza meg lázadó, ha úgy tetszik forradalmi jellegét a fennálló viszonyokkal szemben:

„Magyarországon az elmúlt évtizedekben nem egy autó, hanem egy tucat vonat gázolt át, és mégis ez történik. A baloldal mégis pofoz, rugdos, a jobboldal meg mindenféle álszent széplelkűséggel kábítja. Mondjuk már ki: Magyarországot tudatosan és teljesen szétverték. A további pofonok és a fájdalomcsillapítók helyett ide végre radikális – az előző hasonlat szerint: műtéti – beavatkozás kell” (Vona 2009b).

A radikális műtét célja a jobbikosok szerint a nemzet és az ország újjászületése, egy új társadalmi rend, amelyben lehetővé válik a nemzeti megújulás, ahol a magyar nép újra elfoglalja a történelem által kijelölt helyét:

„Olyan országban akarunk hát élni, ahol mi és a gyermekeink a családban, az óvodában, az iskolában, a templomban, a munkahelyen, a médiában, a piacon, az utcán és mindenhol azt halljuk: »Fiam, te magyar vagy. Magyarnak lenni a földön a leggyönyörűbb dolog. Adj hálát a Jóistennek, hogy magyar lehetsz, mert ez a legnagyobb ajándék neked«” (Vona 2009).

A HARMADIK HULLÁM (RADIKÁLIS POPULIZMUS) ÉS A NEGYEDIK HULLÁM (NEMZETI RADIKALIZMUS) ÖSSZEVETÉSE

A harmadik hullám pártjai, a radikális populista jobboldali pártok, ahogy Cas Mudde (2007) elnevezte őket, egy sajátosan ellentmondásos kor válságának termékei voltak Európa boldogabbik, nyugati felében a nyolcvanas-kilencvenes évtizedekben. A II. világháború utáni aranykor három évtizedének szinte megszakítatlan fejlődése nyomán soha nem látott gazdagságú, középosztályosodott, egyenlősítő, jóléti társadalom alakult ki Európában. A középosztályosodás, az individualizáció, a szekularizáció, az iskolázottság színvonalának gyors emelkedése, az állami közszolgáltató szektorok gyors növekedése, a társadalmi mobilitás új csatornáinak megnyílása mind-mind abban az irányba hatottak, hogy mérséklődtek a társadalmi különbségek és a politikai ellentétek. A bal- és jobboldal közötti különbség csökkenése megteremtette a politikai eliték közötti kölcsönös kiegyezésen alapuló demokráciákat.

A hetvenes évek közepén azonban repedések jelentek meg a jóléti államok társadalmi és politikai rendszereiben. A globalizáció megindulása, Japán, az ázsiai tigrisek felemelkedése, majd a berlini fal leomlása nyomán felnyíló Közép- és Kelet-Európa és Kína versenye, valamint az egységes európai piac kialakulása mind-mind olyan irányba hatottak, amely megkérdőjelezte a II. világháború után kialakult állami tulajdon

és korlátozott piacgazdaság vegyes rendszerét, a mindenkire kiterjedő középosztályosodás folytathatóságának, a jóléti állam korlátlan expanziójának és fenntarthatóságának álmát. Az ipari termelés áthelyeződése különösen hátrányos volt a hagyományos ipari munkás rétegekre nézve, amelyek korábban a baloldali pártok bázisai voltak. Ugyanakkor az áttérés a posztindusztriális szolgáltató társadalmi modellre sokakat, főleg a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezőket előnybe hozott. Furcsa átmeneti korszakon ment keresztül Nyugat-Európa. Miközben folytatódott a gazdaság és a jólét növekedése, immár ez a növekedés nem hatott pozitívan a társadalom minden rétegére, mint ahogyan az előző évtizedekben. A neolibéralizmussal, a deindusztrializációval, valamint a szolgáltató társadalomra való átmenettel megjelentek a vesztesek is, távolodtak egymástól a jobban és a rosszabbul keresők életlehetőségei. A társadalmi egyenlőtlenségek növekedése nyomán társadalmi feszültségek halmozódtak fel szerte Európában. S ahogy ez ilyenkor történni szokott, a vesztesek különösen érzékennyé váltak a politikai mechanizmusok buktatóira. Hirtelen fájóvá vált a konszenzuális demokrácia számos árnyoldala: a kartelldemokrácia, a politikai korrupció, a szociáldemokrata pártok polgárosult jellege és középre húzása, a középre húzó politikák miatt a politikai elitváltások banális sivársága, a politikai vezetők szürkesége és technokrata jellege. Ráadásul a nyugati gazdaság átalakulása egybeesett a harmadik világból érkező bevándorlók számának növekedésével, egy eddig soha nem látott bevándorlási hullám kezdetével, amit különösen láthatóvá tett a bevándorlók eltérő bőrszíne, vallása és kultúrája. Ezekben a sajátosan növekedő, de közben egyre több feszültséget felhalmozó társadalmakban született meg a radikális populista jobboldali pártok harmadik hulláma. A harmadik hullám pártjai kifejezték az állampolgárok egyre növekvő elégedetlenségét a kisemberekre nem figyelő kartellpártok korrupt konszenzusos demokráciájával szemben. S kifejezték a változások vesztesei- nek növekvő félelmét attól, hogy a „nép”¹³ kultúrájához igazodni nem akaró, megjelenésében idegen, furcsa ruhákat hordó, sötét bőrszínű, esetleg kisebb-nagyobb bünyözésből (is) élő, s ezért veszélyesnek tartott idegenek, bevándorlók elveszik a munkalehetőséget, és kihasználják a bőséges és adakozó jóléti államot. A felerősödő bevándorlás- és elitellenes tiltakozást vállalták fel és képviselték a harmadik hullám radikális populista pártjai.

A harmadik hullámos pártok etnocentrikusak, mert bevándorlóellenesek. Ezt a bevándorlóellenességet egyes esetekben színezte az adott nép történelméből, kultúrájából fakadó történelmi-etnocentrista kiszólások sorozata is. A harmadik hullám pártjai populisták és elitellenesek, mert felléptek a hagyományos pártok kartelldemokráciájával szemben. Etnocentrizmusuk és elitellenes populizmusuk miatt az elemzők jelentős csoportját a szélsőjobboldali pártokra emlékeztették. De a harmadik-

¹³ Mudde (2007) a *native* (őslakos) szót használja, ám az őslakos szónak más az értelme a magyar nyelvben, mint amit elsősorban a gyarmatok vagy egy másik nép által meghódított terület korábbi lakosságára értünk. Ezért használjuk az őslakos (*native*) terminológia helyett a „nép” szót.

utas pártok egy része neoliberais, jóléti államellenes, piacgazdaság-párti politikát folytat, mások inkább a jóléti állam modelljét támogatják, de mindenképpen elfogadják a piacgazdaságot és parlamentáris demokrácia kereteit. Ennek megfelelően mind a két csoportra jellemző, hogy nem kérdőjelezték meg sem a piacgazdaság, sem a politikai demokrácia alapvető intézményeit és az egyéni szabadságjogokat, s emiatt nem alkalmazható rájuk a szélsőséges jelző (Mudde 2007).

A nemzeti radikalizmus, amelynek első magyarországi képviselője a Jobbik, politikai ideológiája teljesen más, mint a harmadik hullámé. A Jobbik harmadikutas, bezárkózó, ökoszociális piacgazdaságot hirdető gazdaságpolitikája egyértelműen szembe fordulást jelentett a szabadversenyes piacgazdaság modelljével, a nyitott, globalizált, európai egységes piac elfogadásával, és a liberális demokrácia működési kereteire is egyre szkeptikusabban tekint.

A negyedik hullám és a Jobbik is egy válsághullám terméke. De egy másik válság terméke, mint a harmadik hullám nemzeti radikális populizmusának pártjai.

A Jobbik a sajátos felemás kelet-európai felzárkózás kudarcát kimutató válság talajából nőtt ki, s dolgozta ki – támaszkodva Csurka István szellemi örökségére – a nemzeti radikalizmus modern változatát. A nemzeti radikalizmus Magyarországon, Európa perifériáján, Közép-Kelet-Európa egyik rosszléti társadalmában alakult ki. Ott, ahol a rendszerváltás utáni hirtelen piacnyitás nemcsak a korábbi biztonságot roppantotta meg, s – még ha alacsonyabb szinten, de mégiscsak – középosztályosodott társadalmát szakította szét brutálisan nyertesekre és vesztesekre. A MIÉP által fémjelzett nemzeti radikalizmus korai változata jóval kevésbé volt sikeres, mint a Jobbiké. Ennek okai között megtalálható Csurka avított stílusa, az, hogy a túlságosan hangsúlyos antiszemita összeesküvés-elméletek sokasága csak egy szűkebb választói kör támogatására talált. De talán mindennél fontosabb, hogy a kilencvenes évek felemás korszakában egyszerre volt jelen a válság és a fellendülés, s a magyar társadalom inkább hitt abban, hogy sikerrel járhat a felzárkózás, az Európához való csatlakozás, s ezt a folyamatot mérsékelt centrista pártok jobban elősegíthetik, mint az Európától elzárkózást hirdető MIÉP. Az ezredforduló utáni pár év volt a nagy mérsékelt pártok populista ígéreteinek korszaka is, amikor a proteszpártok előretörésének alig kínálkozott lehetőség.

A Jobbik a kétezres évek első felében kitört válságnak köszönheti szerencsét. Annak a ténynek, hogy a kilencvenes évek második felétől megindult egy évtizedig tartó fellendülés rövidnek bizonyult, s nem hatotta át a társadalom minden rétegét. Sőt, még ez a rövid fellendülés is részben látszólagos volt, mert hitelfelvételre, az eladósodottság drámai növekedésére épült. Ennek a fellendülésnek vetett véget 2006 nyarán az, hogy az újráválasztott Gyurcsány-kormány kénytelen volt szembenézni a fenyegető adósságválsággal, s megkezdeni a megszorítások sorát. A magyar válság egybeesése az egész európai modellre kiterjedő válsággal pedig megkérdőjelezte nemcsak a rendszerváltás után kialakított modell fenntarthatóságát, de kétségessé tette a

fejlődésbe, a piacgazdaságba vetett hitet is. Ez a pesszimizmus és a korábbi világgal szembeni lázadás határozza meg a Jobbik nemzeti radikalizmusát.

Mind a harmadik hullám pártjaira, mind a Jobbikra jellemző a radikalizmus. A radikalizmus a nyugat-európai pártokat tárgyaló irodalomban elsősorban a xenofób szlogenek radikalizmusát jelenti, s azt hogy néha bűvópatakszerűen,¹⁴ néha nyíltan felbukkannak a húszas-harmincas évek szélsőjobboldalára emlékeztető szólamok, jelképek, etnocentrikus, nacionalista, rasszista gondolatok, szlogenek, indulatok. A harmadik hullám radikális nemzeti populista pártjainak jó részét ötven év békéjében és jólétében szocializálódott lázadók mozgalmi hozták létre, s nem tekinthetők a történelmi fasizmus folytatóinak, azon nemzeti szocialista jellegű szélsőjobboldali pártok örökösének, amelyek az I. világháború poklában megkeményedett szívű frontharcosoknak a háborút követő polgárháborús helyzetből, nyomorból és teljes reménytelenségből kinőtt mozgalmait létrehozták (Ignazi 1996).

Az etnocentrista nemzeti (nacionalista) jelleg szintén jellemző a harmadik és a negyedik hullámra. A harmadik hullám pártjai elsősorban bevándorlóellenesek. A negyedik hullám esetén a nemzeti újjászületés iránti vágy ad sajátos jelleget a Jobbik nacionalizmusának, nemzetfelfogásának.

A Jobbik mögött – ahol szintén megtalálhatóak a félelmet keltő fenyegető jelképek, mondatok, egyenruhák – van egy fontos indulati motívum, ami másképpen teszi radikálissá a pártot, mint a harmadik hullám pártjait. A Jobbiknál a szavak radikalizmusa mögött megbújik egy olyan radikális indulati attitűd, a gyűlölet és a düh a belső és külső ellenséggel szemben, amely inkább a két világháború közötti történelmi fasizmusok aktivistáira volt jellemző. A düh és gyűlölet a talaja a nemzetközi konspirációs elméletekben való hitnek, a nemzetet elárulók, a nemzetközi szereplőknek kiárúsítók uralma elleni lázadásnak, amelynek célja a nemzet újjászületése. A nemzeti újjászületés, a harmonikus lokális társadalom, az ökoszociális társadalom ígérete szinte millenáris megváltásígéretnek számít. A millenáris megváltás ígérete Griffin (1991) szerint a „generikus fasiszta” párt fogalmi meghatározásának legfontosabb jellemzője.

KONKLÚZIÓ

A tanulmányban annak a bemutatására tettünk kísérletet, hogy a 2008-ban kirobbant hitelválság, s elsősorban az európai országokat sújtó gazdasági válság nyomán a radikális/szélsőséges jobboldali mozgalmak új trendje rajzolódik ki Európában. Azt próbáltuk bemutatni, hogy ez az új negyedik hullám, aminek egyik legelső képviselője a nemzeti radikalizmus eszmerendszerét felvállaló Jobbik, egy más típusú, mélyebb és átfogóbb válság politikai gyermeke, mint a harmadik hullám pártjai voltak. A globalizált piacgazdaság hosszan elhúzódó válsága egy radikális mozgalmat eredményezett

¹⁴ Ezt a kifejezést Rév Istvántól (2010) vettük át.

Magyarországon, aminek létrejöttéhez hozzájárult a liberális demokrácia legitimitásának megroppanása a 2006-os választásokat követő politikai válság nyomán. A gazdasági és a politikai válság egybeesése termékeny talajnak bizonyult a korábban marginális szerepet játszó jobboldali radikális szervezetek számára, amelyek egy globalizált piacgazdaság- és liberális demokratikus rend-ellenes, elzárkózó, erős állam által irányított, korlátozott piacgazdaságra épülő nemzetállam kiépítését hirdetik. A nyitott piacgazdaságtól, a liberális demokráciától való elfordulás háttérében a pesszimizmus, düh és gyűlölet, s az evilági megújulásban, ha úgy tetszik, megváltásban való hit egymással összefüggő, egymást erősítő attitűdláncolata áll.

Ez az új hullám már nem a gazdag, jóléti társadalmak nyerteseket és veszteseket szinte azonos arányban termelő átalakulásának talaján kialakult harmadik hullám része. A negyedik hullám nem konformista lázadók mozgalmának eredménye, hanem olyan fiatal emberek mozgalma, akik a lelkükben mélységes dühöt és gyűlöletet táplálnak az általuk idegen erőknél tartottakkal szemben az elrontott múltért, jelenért és reménytelen jövőért. Ez a radikális attitűd, mély gyűlölet és egy új, jobbnak hitt világ reményében a status quo forradalmi jellegű felforgatási vágya az, ami elválasztja egymástól a két hullámot, és teszi szükségessé a tudományos elemzés számára a két hullám megkülönböztetését.

Hivatkozott irodalom

- Albertazzi, Daniele – McDonnell, Duncan 2007. Introduction: The Sceptre and the Spectre. In Albertazzi, Daniele – McDonnell, Duncan (eds.): *Twenty-First Century Populism*. London: Palgrave MacMillan. 1–14.
- Bakay Kornél 2009. A megtévesztés nagy mágusa. In *Barikád* 2009. november 13. <http://barikad.hu/node/40389>
- Barikád 2012. Antiszemitizmus – Kinek van rá igénye? In *Barikád* 2012. június 28. http://barikad.hu/antiszemitizmus_kinek_van_ra_igenye-20120630
- Betz, Hans-Georg 1994. *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*. London: Macmillan.
- Beyme, Klaus von (ed.) 1988. *Right-wing Extremism in Western Europe*. London: Frank Cass.
- Beyme, Klaus von 1984. *Politische Parteien in Westeuropa*. München: Piper.
- Bíró Nagy András – Róna Dániel 2011. Tudatos radikalizmus. A Jobbik útja a Parlamentbe, 2003–2010. In Láncki András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus*. Budapest: Századvég. 242–283.
- Borbély Zsolt Attila 2010. Fidesz versus Jobbik 2. In *Barikád* 2010. március 6. <http://barikad.hu/node/48506>
- Carter, Elisabeth 2005. *The Extreme Right in Western Europe: Success or Failure?* Manchester: Manchester University Press.
- Cutler, David M. 2001. The Third Wave in Health Care Reform. In Ogura, Seritsu – Tachibana, Toshiaki – Wise, David A. (eds.): *Aging Issues in the United States and Japan*. Chicago: The University of Chicago Press. 169–186.
- Donáth László 2002. Jákbobot miért, Ézsaut miért nem? In Csepeli György – Örkény Antal (szerk.): *Gyűlölet és politika*. Budapest: Minoritás Alapítvány Kisebbségkutató Intézete. 51.

- Fabók Bálint 2010. A Fidesz mankójából a Fidesz ellensége – így nőtt nagyra a Jobbik. In *Origo* 2010. április. 8. <http://www.origo.hu/ittthon/valasztas2010/kampanynaplo/20100408-a-jobbik-tortenete-megalapitasatol-fidesz-legnagyobb-rivalisaig.html>
- Filipov Gábor 2011. A név kötelez: A szélsőjobboldal kutatásának terminológiai problémái. In *Politikatudományi Szemle* 2011/3. 133–154.
- Gerő András 2010. Bolgár György interjúja a Galamuson. Interjú Gerő Andrással. In *Galamus* 2010. január 26. http://www.galamus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=3275%3Abolg%C3%A1r-gy%C3%B6rgy-interj%C3%BA-a-galamusban-2010-janu%C3%A1r-26&catid=69%3Abolg%C3%A1r-gy%C3%B6rgy-megbesz%C3%A9l%C3%A9sek&Itemid=106&limitstart=1
- Griffin, Roger 1991. *The Nature of Fascism*. London: Pinter.
- Hainsworth, Paul 2008. *The extreme right in Western Europe*. Abingdon: Routledge.
- Hirst, Paul – Thompson, Grahame 1996. *Globalization in Question. The International Economy and the Possibilities of Governance*. Cambridge: Polity Press.
- Hosszú Hortenzia 2010. Az állam szerepe a kormányzásban. In Gellén Márton – Hosszú Hortenzia (szerk.): *Államszerep válság idején. Magyar Zoltán emlékkötet*. Budapest: Complex. 49–62.
- Huntington, Samuel P. 1991. *The Third Wave. Democratization in the late Twentieth Century*. Norman – London: University of Oklahoma Press.
- Ignazi, Piero 2003. *Extreme Right Parties in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Ignazi, Piero 1996. From neo-fascists to post-fascists? The transformation of the MSI into the AN. *West European Politics* 1996/4. 693–714.
- Index 2009. Összefognak a nemzeti radikálisok. In *Index* 2009. június 14. http://index.hu/belfold/2009/06/14/osszefognak_a_nemzeti_radikalisok/
- InfoRádió 2009. Az igazi szélsőjobb csak ezután jelenik meg. In *InfoRádió* 2009. október. 8. <http://inforadio.hu/bir/belfold/bir-307889>
- Jobbik 2012. Solymosi Eszter emlékére – Tiszaeszlár 130 éve... – Baráth Zsolt országgyűlési képviselő napirend utáni felszólalása. <http://jobbik.hu/rovatok/fraki%C3%B3/solymosi-eszter-eml%C3%A9k%C3%A9re-%E2%80%93-tiszaeszl%C3%A1r-130-%C3%A9ve%E2%80%A6>
- Jobbik. 2012. Rejtélyes gyilkosságok, politikai merényletek, vérvádak. <http://jobbik.hu/rovatok/aj%C3%A1nl%C3%B3/rejt%C3%A9lyes-gyilk%C3%A1sok-politikai-mer%C3%A9nyletek-v%C3%A9rv%C3%A1dak>
- Jobbik 2010. A jobboldal második ereje lett a Jobbik. http://www.jobbik.hu/rovatok/jobbik_aktualis/a_jobboldal_masodik_ereje lett_a_jobbik
- Jobbik 2009. Kiskáté <http://www.jobbik.hu/rovatok/egyeb/kiskate>
- Jobbik 2003. Alapító Nyilatkozat. http://jobbik.hu/rovatok/egyeb/alapito_nyilatkozat
- Karácsony Gergely 2009. Pártok és politikusok népszerűsége: passzív rezisztencia. In *HVG* 2009/26. 16–20.
- Karácsony Gergely – Róna, Dániel 2010. A Jobbik titka. A szélsőjobb magyarországi megerősödésének lehetséges okairól. In *Politikatudományi Szemle* 2010/I. 94–123.
- Körösényi András 1994. A bal és jobb védelmében. Válasz a bírálatokra. In *Politikatudományi Szemle* 1994/3. 188–201.
- Lánczi András é.n. Peremiczky Szilvia interjúja Lánczi Andrással. In *Antiszemizmus.hu* <http://www.antiszemizmus.hu/interju/+lanczi+andras/interju+lanczi+andrassal.html>
- Lenhardt Balázs é.n. Fidesz – a tőke pártján. In *SzegediJobbik.hu* <http://www.szegedijobbik.hu/old/irasaink/publikaciok/lenhardt-balazs-fidesz-a-toke-partjan.html>
- London Patriot 2010. The Alliance of European Nationalist Movements holds its first General Assembly. In *London Patriot* 2010. június 15. <http://www.londonpatriot.org/2010/06/15/the-alliance-of-european-nationalist-movements-holds-its-first-general-assembly/>

- Lucan, Way 2005. Authoritarian State Building and the Sources of Regime Competitiveness in the Fourth Wave: The Cases of Belarus, Moldova, Russia, and Ukraine. In *World Politics* 2005/2. 231–261.
- Lukács, John 2008. *Demokrácia és populizmus*. Budapest: Európa.
- March, Luke – Mudde, Cas 2005. What's Left of the Radical Left? The European Radical Left after 1989: Decline and Mutation. In *Comparative European Politics* 2005/3. 23–49.
- McFaul, Michael A. 2002. The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship: Non-cooperative Transitions in the Post-communist World. In *World Politics* 2002/2. 212–244.
- MIÉP é.n. A MIÉP kiskatéja. http://www.miep.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=47&Itemid=56
- Morvai Krisztina 2009. Guantanamo Magyarországon? http://jobbik.hu/rovatok/publicisztika/morvai_krisztina_guantanamo_magyarorszagon
- Morvai Krisztina 2009a. Van egy álmunk. http://jobbik.hu/rovatok/ep-valasztasi-birek/morvai_krisztina_van_egy_almunk
- Mudde, Cas 1995. Right-wing Extremism Analyzed. A Comparative Analysis of the Ideologies of Three Alleged Right-wing Extremist Parties (NPD, NDP, CP'86). *European Journal of Political Research* 1995/2. 203–224.
- Mudde, Cas. 2000. *The Ideology of the Extreme Right*. Manchester: Manchester University Press.
- Mudde, Cas 2007. *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nolte, Ernst 2003. *A fasiszmus korszaka*. Budapest: XX. Század Intézet.
- Payne, Stanley G. 1995. *A History of Fascism*. London: Routledge.
- Rév István 2010. „Nem lehetünk a politikától szabadok”. Rádai Eszter interjúja Rév Istvánnal. In *Élet és Irodalom* 2010. április 9. <http://www.es.hu/?view=doc;25623>
- Riba István 2009. A Jobbik az EP küszöbén: átlépi a határt. In *HVG* 2009. május 27. 8–10. http://m.hvg.hu/hvgfriss/200922/200922_A_JoBBIK_AZ_EP_KuSZoBEN_Atlepik_a_hatart
- Sajátgondolat 2011. Nemzeti radikalizmus. http://sajátgondolat.blog.hu/2011/03/18/nemzeti_radikalizmus_1
- Seiler, Daniel-Louis 1985. De la classification des partis politiques. In *Res Publica* 1985/I. 59–86.
- Szócs Zoltán é.n. A MIÉP genezise. <http://www.miep.hu/al/parttortenet.html>
- Stumpf István 2009. Stumpf: A Jobbik a következő parlament meghatározó ereje lesz. Mong Attila interjúja Stumpf Istvánnal. In *InfoRádió* 2009. november 17. <http://www.inforadio.hu/hir/belfold/hir-315779>
- Tamás Gáspár Miklós 2010. Az antifasiszmus jövője. In *Élet és Irodalom* 2010. április 2. <http://www.es.hu/?view=doc;25611>
- Toffler, Alvin 1981. *The Third Wave*. London: Pan Books.
- Tóth András – Grajczár István 2009. Miért olyan sikeresek a radikális nemzeti-populista pártok nagy társadalmi-gazdasági átalakulások vagy válságok idején? In *Politikatudományi Szemle* 2009/3. 7–33.
- Török Gábor 2010. Miért tart gyávanak Mészáros Tamás. http://torokgaborelemez.blog.hu/2010/04/17/142_miert_tart_gyavanak_meszaros_tamas
- Ungváry Rudolf 2010. Az egypárti demokrácia győzelme. In *Népszabadság* 2010. április 13. http://nol.hu/velemeney/20100413-az_egyparti_demokracia_gyozelme
- Vona Gábor 2009. Mikor fogja abbahagyni a Jobbik a menetelést? (Rend, Jólét, Ébredés – 33. rész). In *Barikád* 2009. május 26. <http://barikad.hu/node/29828>
- Vona Gábor 2009a. Ökoszociális nemzetgazdaság (Rend, Jólét, Ébredés – 35. rész). In *Barikád* 2009. szeptember 29. <http://barikad.hu/node/37351>

- Vona Gábor 2009b. Pofon és algopyrin (Rend, Jólét, Ébredés – 38. rész). In *Barikád* 2009. november 16. <http://barikad.hu/node/40560>
- Vona Gábor 2009c. Aki nem érzi ezt a dühöt, az nem magyar! Vona Gábor október 23-ai beszéde. In *Barikád* 2009. október 26. <http://barikad.hu/node/39193>
- Vona Gábor 2009d. „Nekem nem térkép e táj” – a KAPU interjúja Vona Gáborral. In *Barikád* 2009. november 5. <http://barikad.hu/node/39894>
- Vona Gábor 2003. Vona Gábor beszéde a Jobbik alakuló kongresszusán. http://jobbik.hu/rovatok/beszedekek/vona_gabor_beszede
- Varró Szilvia 2009. A Jobbik mint harmadik erő. In *Oknyomozó* 2009. február 21. http://oknyomozo.hu/varro_jobbik